DOMATESİ ÇİÇEK SANANLAR

Gökçen Başaran İnce

AYRINTI
Yakın Tarih

GÖKÇEN BAŞARAN İNCE

1979 yılında Erzurum'da doğdu. Doktora derecesini 2010 yılında "Toplumsal Hatırlama ve Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru" başlıklı tez ile Ege Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Genel Gazetecilik Ana Bilim Dalı'ndan aldı. Aynı üniversitenin İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisidir. Çalışmalarını Londra Üniversitesi, Goldsmiths Koleji, Kültürel Çalışmalar Bölümü'nde konuk araştırmacı olarak sürdürmektedir.

Ayrıntı: *807*
Yakın Tarih Dizisi: *8*

Domatesi Çiçek Sananlar
Ağrı İsyanı ve Dersim Katliamı Örneğinde
İç-Şarkiyatçılık, Erken Cumhuriyet Basını ve Kürtler
Gökçen Başaran İnce

Yayıma Hazırlayan
İlbay Kahraman

Son Okuma
Ceren Ataer

© 2014, Gökçen Başaran İnce

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazıl paşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, 2014

Baskı Adedi 1000

ISBN 978-975-539-942-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Domatesi Çiçek Sananlar

Ağrı İsyanı ve Dersim Katliamı Örneğinde
İç-Şarkiyatçılık, Erken Cumhuriyet Basını ve Kürtler

Gökçen Başaran İnce

AYRINTI

YAKIN TARİH DİZİSİ

Keşke Bir Öpüp Koklasaydım
Eylem Delikanlı-Özlem Delikanlı

Fırtınalı Denizin Yolcuları
Sedat Göçmen Kitabı
Söyleşi: İlbay Kahraman

Bitmeyen Yolculuk
Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı
Söyleşi: Adnan Bostancıoğlu

Gezi, İsyan, Özürlük
Sokağın Şenlikli Muhalefeti
Derleyen: Kemal İnal

Fişlemenin Kısa Tarihi
Hüseyin Aygün

Fırtınalı Denizin Kıyısında
Derviş Aydın Akkoç

Arap İsyanları Güncesi
Can Ertuna

Annemè

Güvercin ağacından yapılan kaval
dağlara üflediğin sese saklanan
o mahzun mahrum mahşer ve mabutsuz yolculukta
gördüklerini sus.

"Dersim'de Güvercinkanı", Bilsen Başaran

İçindekiler

Önsöz 11
Giriş 13
İç-Şarkiyatçılık ve Erken Cumhuriyet Eliti 14
Cumhuriyet ve Kürt İsyanları 24
I- Erken Cumhuriyet Dönemi Basın Rejimi 27
II- Kürt Muhalefetinin Erken Dönemi: Ağrı İsyanı 34
Ağrı İsyanı'nın Dönem Basınındaki Temsili 39
Tematik Kategorilendirme 40
Kategorilerin Frekans Analizi 40
Kategorilerin Tematik Analizi 42
III- Dersim'in Ses(siz) "İsyanı" ve Bastırılışı: Dersim Katliamı 95
Dersim Katliamı'nın Dönem Basınındaki Temsili 106
Tematik Kategorilendirme 107
Kategorilerin Frekans Analizi 108
Kategorilerin Tematik Analizi 109
Sonuç 183
Kaynakça 191

Önsöz

Üniversitede toplumsal hafıza ve ayrımcılık üzerine ders verip, derslerin hatırı sayılır bir bölümünü Türkiye'de insan hakları ihlallerine ayrınca, öğrencilerin çoğu sizi ya Kürt ya da Alevi zanneder. Bu onlar için hızlı bir yakınlaşma ya da uzaklaşmanın sebebidir. Kürt sorunundan, Alevi ve Ermeni kıyımından, işçi sınıfının başına gelen muhtelif katliamlardan bahsetmek, çoğuna göre "kimliksel" bir tavırdır. Dersin bir bölümü bu çabuk yargılarla mücadeleye, dolayısıyla "insan hakları" vurgusuna ayrılır.

Bu anekdotun amacı, soyut "insan" kategorisi içinde, ete kemiğe bürünmüş acıları eritmek değil elbette. Kürtler, Aleviler var. İnsan olmak yanında, Kürt ve Alevi oldukları için baskı görüp, ezildiler. Ancak cemaat siyasetinin içedönük, keskin sınırlarla ötekilere kapatılmış halinden ve mikro milliyetçilik tehlikesinden korunmanın yegâne çaresi, günümüzde hâlâ evrensel dayanışmayı temel alan "insan hakları" kategorisi. Toplumsal hafızamızın geçmişle hesaplaşma sürecinden sağalmış çıkabilmesinin tek yolu, kendimizin ve "öteki"nin haklarının, önce bu kategoriye ait olduğunu bilmekte yatıyor. Kitabın yazılış amacı bu nedenle Öteki'lerin "mağdur ve kurban/asi ve isyancı" Diğerleri'nin ise "muktedir ve zalim/medeniyet götüren ve kurtarıcı" olarak sabitlendiği ve geçmişin bugünün politik tartışmalarında kullanılmak üzere araçsallaştırıldığı bir referans metni oluşturmak değil. Hatırlamak ve anlatmak, "anlama"yı içermediği sürece, geçmişle yüzleşmenin amacına ulaşması neredeyse imkânsız. Bu nedenle birlikte yaşamın yeniden tesisi, geçmişin acılarına bakmayı, dinlemeyi, anlayarak yüzleşmeyi gerektiriyor. Susan Sontag'ın dediği gibi "Anlamak hatırlamaktan daha önemlidir, her ne kadar anlamak için mutlaka hatırlamak gerekse de". Bu metnin, "anlama"yı kolaylaştırmasını ya da en azından "hatırlama"ya hizmet etmesini umuyorum.

Kitabın basım süreci ile ilgili olarak teşekkür etmek istediğim bazı insanlar var. Esra Danacıoğlu Tamur kitabın ortaya çıkış serüvenindeki en önemli isim. Sadece bu çalışmanın değil, hayatımın şekillenmesinde özel bir yeri var. Akademiye onun asistanı olarak girmem, bu işin bir "zanaat", yaşamın geneline yayılması gereken bir "tavır" olduğunu gözlemlememe yardım etti. Umarım bu çalışma onu mutlu eder. İçinde yaşadığımız toplumu "elimize alıp bakabilmenin" multi-disipliner, derin bir entelektüel uğraş olduğunu ve uzun demlenmelerin sonucu iyi analizler yapılabileceği fikrini hocam Nuri Bilgin'den sıkça dinledim. Umarım bu kitapta bunu başarmışımdır. Sevda Alankuş ise, nezaketi ve içtenliği ile onca işi gücü arasında kitabın taslağını okuyup, fikirler verdi ve beni cesaretlendirdi. Hanifi Kurt ile "Erken Cumhuriyet Dönemi Üzerine Basın Okumaları" olarak tasarladığımız kitaba bölüm olarak yazmayı planladığım bu çalışmanın kendisi ayrı bir kitaba dönüştü. İlk günlerin heyecanı için ona da teşekkür etmek isterim.

Bu tarz çalışmalarda arşiv en çok zaman geçirilen yerdir, çalışanları ise adsız emektarlar. Arşivlerin henüz tam olarak dijital ortama aktarılmadığı düşünülürse, bu çalışmadaki gerçek "el emeği" daha iyi anlaşılabilir. Bu yüzden APİKAM'da nezaketleriyle işimi kolaylaştıran Uğur Keçelioğlu, Mehmet Baran ve Mehmet Aksu'yu anmadan geçmek istemedim. Ömer Türkeş ise, kitabın taslağını okuyarak, yayınlanması için teşvik etti. Master tezimden beri, ne zaman ihtiyaç duysam yardımını esirgemedi. Nergis Özkural ve Yurdagül Bezirgân Arar ortak tarihimizde, sohbetlerimizde meselelere, hatta hayatın kendisine farklı yönlerden bakmamı sağladılar. İnanç, Sibel, Yağız ve Yağmur Başaran ise hayatı güzelleştirdi, renklendirdi. Devrim İnce, yol arkadaşım, ilk okurum olarak kitabın erken taslağını okudu ve önemli fikirler verdi. Varlığı ile sadece benim için travmatik sayılabilecek bu konunun değil, hayatın yükünü hafifletti.

Ancak herkesten ve her şeyden öte, bu kitap, "medenileştirilmek" istenirken "insanlıktan çıkarılan", katledilen, dili, kimliği, inancı, yani en temel insanlık hakları suç sayılanlar için yazıldı. Onlar adına tarihe ve toplumsal hafızamıza küçük bir not düşebildiysem, ne mutlu bana.

Giriş

İletişim araçlarının kültürel temsilleri inşa edip, yaygınlaştırdığı varsayımı, bu alanda okuyup yazanlar için basmakalıp bir tespite dönüşmüş durumda. Erken döneminden bugüne, özellikle bu araçların en geleneksel formu olarak gazete, sosyal temsiller oluşturup, onları yaygınlaştıran, gerçekliğin sınırlarını çizen ve bu sınırların içini dolduran, kapsayıcı bir güç ve etkiye sahip. Bu etki sadece bugünü değil, dünü de kapsıyor üstelik. Gazete, aynı zamanda geçmişi anlatan bir belge. Hem bugün içinde, haberiyle geçmişi yeniden kurarak hem de gelecekte, geçmişi anlatan bir "vesika" olarak. Dolayısıyla, toplumsal gerçekliği anlamlandırmada hem içerdikleri hem de dışarıda bıraktıklarıyla gazete, bir referans noktası. "Zamanın ruhu"nun, kendinden yansıdığı bir ayna.

Erken cumhuriyet dönemi gazeteleri, bu yönüyle karşı konulamaz cazibede birer "hafıza mekânı"[1]. Henüz oturmamış imlası ile zaman zaman insanı gülümseten naif bir Türkçe, ülkedeki "inkişafı" gösteren politika haberleri, güzellik kraliçelerinin Avrupa seyahatleri ve Hollywood yıldızlarının hayatları ile biçimlenen popüler kültür, "gürbüz çocuklar" yetiştirmeyi hedefleyen çocuk mamalı, "gazöz"lü ve "kuvaförlü" reklamlar, modernleşme sürecindeki bir toplumun dönüşümünü sergiler. Ancak Cumhuriyet'in hayal ettiği bu renkli dünyanın dışında, temsil edil(e)meyen bir "gerçeklik" durmaktadır: Yaşam tarzı, dili, kimliği, kısacası varoluşu ile resmin dışında kalanlar.

1. Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, 2006. Nora, kavramı şöyle tanımlar: "İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öğe haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim", s. 171.

Bu kitabın amacı, onların temsilinin izini sürmek. Dönemin zihin haritasında, modernleşme projesinin nesneleri olarak yer alan ve bu proje içine dahil olabildiği oranda "makbul" hale gelen bu insanlar, hızla Batılılaşmak isteyen devlet seçkinlerinin imgelemindeki "Şark"a tekabül eder.

İç-Şarkiyatçılık ve Erken Cumhuriyet Eliti

Edward Said 1978 yılında, uzun yıllar tartışılacak ve paradigma kurucu etkisi sürecek bir kitap yayınladı.[2] Kitabın en önemli özelliği, kültürel ve ekonomik gücü elinde bulunduran Batı'nın, bu gücü üzerinden elde ettiği Doğu'nun bilgisini üretme ve bu bilgiyi sistematik olarak sabitleme gücünü ortaya koymasıydı. Doğu'yu anlamak, Batı için akademik bir disiplin, ekonomik bir zorunluluk, kültürel bir meraktı. Güç ilişkileri üzerinden, asimetrik şekillenen bu sistemli bilginin en önemli özelliği, değişmez, sabit, durağan bir "öz" olarak kavradığı Doğu/Doğulu imgesiydi. Bu imge, Batı rasyonalitesinin teorik yönelimlerinden beslendiği gibi, merak, korku, egzotizm benzeri bir dizi duygunun da sonucuydu. Öyle ki Said, bu duyguları "örtük oryantalizm" kavramı altında ayrıca tartıştı.[3] Uzun koloni tarihinin, akademik bir bilgi alanı olarak Oryantalizm (Şarkiyatçılık) ile iç içe geçmişliğini ortaya koyması açısından Şarkiyatçılık, aynı zamanda bilgi ve iktidar arasındaki güç ağlarını deşifre edici bir etkiye de sahipti. Her ne kadar kitabın amacı, ekonomi politik bir okuma yapmak olmasa da koloni tarihinin "beyaz adama yüklediği yük"ü[4] etkili bir biçimde gösterdi. Buna göre kolonilerdeki "yarı-vahşi, küskün,

2. Bu bölümdeki alıntılar Edward Said, *Orientalism*, Vintage Books, 1979 baskısından. [*Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, 2003].

3. Said, a.g.e., s. 201-226.

4. Rudyard Kipling'in "white man's burden" ("beyaz adamın yükü") başlıklı şiiri, Batı'nın kolonilerde kendisine biçtiği rolü tasvir etmek üzere sıklıkla atıf yapılan bir eser. Farklı okumaları olan şiirin Batı'nın kolonileştirme serüvenini "asil bir misyon" olarak sunduğu eleştirisi yaygın kabul görür. Buna göre gelişmiş, zengin ve müreffeh Batı, ilkel ve geri kalmış Doğu'ya, kültürel gelişim götürmek ve dolayısıyla onu yönetmek zorundadır. Bu yorumun içinde taşıdığı ırkçı ve kültürel emperyalist misyon açık. Şiirin daha "hümanist" yorumuna göre ise Batı, Doğulu fakir kardeşlerini kendisiyle aynı gelişmişlik düzeyine çıkarmakla yükümlüdür. Bu ahlaki bir ödev, bir zorunluluktur (*"mission civilisatrice" –uygarlaştırma misyonu*). Şiirin ilk kıtası "Doğulu"ya, kolonilerdeki bakışı anlatması bakımından çarpıcıdır: "Beyaz adamın yükünü omuzla, soyunun en iyilerini yolla oraya/git, evlatlarını sürgüne yolla, tutsaklarının ihtiyaçlarına hizmet etmek için/ağır bir yük altında beklemek için (...) senin yeni yakalanmış, küskün halklarını, yarı-şeytan ve yarı-çocuk".

yarı-şeytan, yarı-çocuk halk" kendisine rağmen uygarlaştırılmayı bekliyordu. Bu "misyon" sonraları, Batı dışı, modernleştirici elitin kendi halkıyla kurduğu ilişkide yeniden ortaya çıktı. Dersim, bu bakışın 20. yüzyıl versiyonu olarak düşünülebilir.

Said, "farklılıkların tarih içinde dondurulmasını, Batı dışı kültürler olarak kodlanan ilişkilerin 'geleneksel toplum' kategorisi içine hapsedilmesini ve 'Öteki' olanın, denetlenmesi, modern olana dönüştürülmesi gereken bir 'kültürel nesne' olarak kurulmasını temsil eden ve bu nedenle Batı modernitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştırmayı amaçlayan tarih okuma anlayışına 'oryantalizm' adını ver[di]".[5] Said'in çabası, değişmeyen bir "öz" olarak kavranan "Doğu"nun, farklı metinlerde sabitlenişini ortaya koymaktı. Çeşitli ilgi alanlarında, örneğin edebi metinler, seyahat günlükleri ve akademik yayınların çoğunda Batı, uygar, gelişmiş, "erkek" yasa koyucu ve rasyonel olarak betimlenirken, Doğu ise "barbar" mistik, egzotik ve irrasyonel olarak resmediliyordu.[6] Bu genelleme, Batı epistemolojisi ile birleşince (tarihi iyiye doğru ilerleme ve düz çizgisel bir süreç olarak gören tarihsici (*historicist*) bakış ve ilerlemeci tarih yazımı, olguların kavranışında aklı öne çıkaran ve sosyal dünyayı da bir laboratuvar olarak gören pozitivizm ve dünyayı ruh-beden, varlığı tinsel-maddesel ikiliğinde kavrayan Kartezyen düalizmi) ortaya gerçek, yanlışlanamaz ve genellenebilir olduğu varsayılan bir bilgi türü çıktı. Ne de olsa bu bilgiler, gerçekliğinden şüphe edilemez linguistik, coğrafya, şarkiyatçılık gibi "bilimlerin" sonucuydu. Said'in çabası, metinler arası hale gelen ve basmakalıplaşan bu bilginin yarattığı iktidar alanını deşifre etmekti.

Said'in *Şarkiyatçılık*'ta ilginç ve pek de dikkat çekmeyen bir gözlemi daha vardı: Doğu(lu)'nun kendi üzerine üretilen bilginin yaratımına katkıda bulunduğunu, hatta modernleşme, kapitalizm, tüketim kültürü vb olgular aracılığıyla, modern Doğu'nun kendi kendinin inşasına katıldığını söylüyordu.[7] Buna göre Doğu, Batı'nın çizdiği yörüngede var olmayı kabul etmiş, kendisini de

5. H. B. Kahraman & E. F. Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite" *Doğu Batı* 2, 2007, s. 76.

6. Said, a.g.e.

7. Said, a.g.e., s. 322-326. Said, Doğu'daki radikal entelektüellerin dahi, örneğin Marx'ın genellemeci ve türdeşleştirici Doğu imgesini tartışmadan, olduğu gibi kabul etmelerini eleştirir. Ekonomik, politik ve sosyal değişim sürecinde, Doğu kendi Doğululaştırılma sürecinin bir parçası haline gelir (s. 325).

bu bakış açısı içerisinden tanımlamaya başlamıştı. Hatta tarihsici bir tavırla, "geri kaldığı"nı düşünmekte, muhtelif "proje"lerle bu "zaman açığı"nı *(time lag)*[8] kapatma çabasına girmekteydi. İran, Mısır, Türkiye gibi ülkelerdeki erken modernleşen elitlerin toplumlarıyla kurduğu "yukarıdan" ilişki, bu sürecin bir sonucuydu. Batı'yla temas noktalarında *(contact zones)*[9], modernite ile erken tanışan gruplar, kendilerince toplumlarının bir adım önünde, misyonerce bir ruh ile halklarını, Batılılaştırma ve modernleştirme projelerine girişiyorlardı. Bu süreç aynı zamanda, Doğu'nun, modernizmin alternatif yorumlarına ve kendi imgesinin kuruluşuna aktif olarak katılmaya başlaması demekti.[10] Artık sabit, durağan bir Doğu değil, Batı'dan aldıklarını yerelleştiren, yeniden tanımlayan, hatta Batı tarafından kendisine biçilen bu imajı araçsallaştıran (Japonya'nın samuray ve itaat kültürünü, kapitalizmi yerelleştirirken kullanma biçimi ya da örneğin Türkiye'nin saray, harem vb imgeler aracılığıyla "egzotik Osmanlı geçmişi"ni turistik pazarlamada kullanması gibi) aktif bir Doğu bulunmaktadır. Bu durum, iç-şarkiyatçılık olarak isimlendirilir. Dirlik'e göre, iç-şarkiyatçılık *(self-orientalism)* iç ve dış hegemonyayla mücadelede oynayacağı rol açısından ya da yaratacağı alternatif modernlik biçimleri bağlamında fazla abartılmamalıdır. Uzun vadede, iç-şarkiyatçılık var olan iktidar ilişkilerinin sürmesine, hatta konsolide olmasına hizmet eder.[11] Diğer bir deyişle, iç-şarkiyatçılık Batı hegemonyasını sürekli kılan paradigmaları benimsemekte, bunların Doğu'da yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Yani aslolan, oryantalizmin içselleştirilmesidir.

---

8. Kavram Meltem Ahıska'ya ait. M. Ahiska, "Occidentalism. The Historical Fantasy of the Modern" *The South Atlantic Quarterly* 102 (2/3) (2003): 351-380.

9. Kavram Mary Louis Pratt'e ait. Batı ile kültürel, ekonomik ve sosyal olarak tanışma anları ve alanlarını betimlemek için kullanılan "temas noktaları" kavramı, aynı zamanda Batı hegemonyası ile karşılaşmayı da içerir. Pratt "temas noktaları"nı ("contact zones") "kolonyal karşılaşmaların gerçekleştiği, coğrafi ve tarihsel olarak ayrılmış halkların birbiriyle iletişim kurduğu ve süreğen ilişkiler geliştirdiği, genellikle zorlama, radikal eşitsizlik ve kolayca çözülemeyen çatışmalar içeren uzamlar" olarak tanımlar. (Bkz. Mary Louise Pratt, "Linguistic Utopias" Nigel Fabb vd (Der.), *The Linguistics of Writing*, Manchaster, Manchester University Press, 1987 ve Pratt, "*Imperial Eyes: Travel Writing And Transculturation*" Londra ve New York, 1992, s. 6'dan aktaran Arif Dirlik, "Chinese History and the Question of Orientalism" *History and Theory* 35 (4) Theme Issue 35: Chinese Historiography in Comparative Perspective, Aralık 1996), s. 106-113.

10. Dirlik, a.g.m.

11. Dirlik, a.g.m., s. 112-115.

Türkiye örneği düşünüldüğünde, iç-şarkiyatçılık bağlamında akla ilk gelen modern bir ulus-devlet kurma sürecidir. Bu süreç, "temas noktaları"nda Batı değerleriyle karşılaşan elitlerin, kendi toplumlarını dönüştürme sürecini başlatmaları, çoğu zaman da bu süreci sosyal Darwinist bir bakışla, yaşamda kalma savaşı olarak algılamalarıdır. "Batı'ya rağmen Batılı olma" durumu, yani anti emperyalist ve yerel bir söylem aracılığıyla uygulanmaya çabalanan Batılılaşma projesi, Cumhuriyet elitlerinin bilinçlerindeki yarılmayı açığa çıkarır. Taklit edilen modele karşı, derin bir düşmanlık vardır. Yabancı kültürün değerleri kabul edilmekte ve böylece taklitçi olunmakta; ancak diğer yandan bu durumu bir "ret" takip etmektedir: nihayetinde taklit etmek durumunda kalınan yabancı işgalcinin reddi, ilerlemeye engel olarak görülen atalardan kalma mirasın reddi ama aynı zamanda bu mirasın kimlik işareti olarak benimsenmesi.[12] Yani zamanda oynamalar, şimdiki zamandan bir türlü hazzedilememesi hali, mitik bir geçmişten medet umma ya da topyekûn modernleşmiş, medenileşmiş, henüz "gelecek"te var olan, "şimdi"de olmayan bir topluma duyulan özlem.[13] Bu kimlik krizinin yarattığı ağırlığı tahmin etmek güç olmasa gerek. Sonucu, Dersim'deki gibi kitlesel kıyımlara dahi neden olabilecek, keskin bir modernleş(tir)me iradesidir bu. Kendi Doğu'suna bakışta, en az kolonyalist Batı kadar acımasız olabilmektedir bu irade. Örneğin Dersimli de "yarı-vahşi, yarı-çocuk" bir "yerli"dir dönemin kurucu elitinin zihninde. Dersimliler için dönem basınında ve raporlarda kullanılan "yerli" sözcüğü "ilkel"i çağrıştırır. Batı'nın, metropolit Batı'dan uzak olanları işaretlemek için kullandığı "yerli" (*native*) tanımı[14], dönemin politik eliti için modern ve medeni Cumhuriyet ülküsünün dışında kalanları imlemek için kullanılır. Yerlilik aynı zamanda bir yere hapsolma durumudur. Değişememedir. Yerli, bildiği, hissettiği ve inandığı şeye hapsolmuş, "düşün-

12. Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World*, Londra, Zed Books, 1993, s. 2. Chatterjee bu yorumları, kolonyal geçmişi olan toplumlar için yapar ancak bu yarılma, gerçekte hiçbir zaman koloni olmasa da periferal modernleşme yaşayan ve Batı'nın ekonomik ve kültürel etkilerine maruz kalmış, İran, Japonya, Türkiye vb ülkelerin kurucu elitleri açısından da geçerli sayılabilir. Ancak şunu belirtmek gerekir; konjonktürel nedenlerle, Türkiye'de "sevgiyle benimsenen" yakın Osmanlı geçmişi değil, mitik Orta Asya "Türk" geçmişidir.

13. Bkz. Ahıska, a.g.m.

14. Arjun Appadurai, "Putting Hierarchy in its Place" *Cultural Anthropology* 3(1) (1988): 37.

ce biçimi"nin mahkûmu haline gelmiş olandır.[15] Dönem elitlerine göre, "geri kalmış" "iptidai" hayatı üzerinde ısrar eden Dersimli gibi. Üstelik "yerli" sadece resmi imgelemin değil, popüler kültürün de zengin bir malzemesidir. Erken Cumhuriyet dönemi (hayali) seyahat romanı külliyatı, Batılılaşmış Türk'ün daha aşağı ırkları keşfettiği, onlara medeniyet öğrettiği, "oryantalist klişelerin" sınırsızca kullanıldığı metinlerden oluşur. Batılı olmak isteyen bir kimliğin hem dünya sistemine katıl(ama)mışlığının travmasını hem de Batılı-olmayan'a Batı'nın merceğinden nasıl baktığını göstermesi açısından bu külliyat önemlidir.[16] Örneğin Dersim'den kısa bir süre sonra yayımlanan, *Hint Yıldızı Yagoda* romanında kılık kıyafet devrimini henüz birkaç yıl önce gerçekleştirmiş bir ülkenin vatandaşı Ali Rıza, kendisine yüzünü göstermekten sakınan Hintli prensese medeniyet dersi verebilmektedir: "Kadınlarımız ve kızlarımızla beraber sinemalara, tiyatrolara, umumi mesire yerlerine beraber gideriz. Medeniyetin girdiği memleketlerde kadınlar mesai ve ticaret hayatında bile serbesttirler... Medeniyet dev adımlarla yürüyor Yagoda! Bombay gibi mamur ve müterakki bir beldede yedi sekiz asır evvelki hayatı yaşıyan insanlara acımamak elde değil".[17]

Vahşet'te ise Batı'dan çıkmış oryantalist metinleri aratmayan "yaratıcılıkta" tam bir "vahşi yerli" tasviri vardır: "Meydanlığa dahil olur olmaz kulübelerden fırlıyan yüzlerce vahşi insan, hep bir ağızdan, notası aksamaz ve temposu bozulmaz bir kaide tutturdular, dizlerini döverek yükselen alevlerin aydınlığında raksetmiye başladılar. Bu vahşiler, uzün boylu, zayıf yapılı tiplerdi. Çoğunun yüzünde elvan elvan beyaz lekeler vardı. Hepsinin de gözleri derinden parlıyor, altdudakları sarkık, alınları geniş, elmacık kemikleri çıkıktı. Erkeklerde az, kadınlarda çok olmak üzere, hepsinin de boyunları, kolları, *ayak* bilekleri, boncuk, kemik ve

15. Appadurai, a.g.m, s. 37. Appadurai ilginç bir noktaya daha değinir. Batı, kendinden olanın yerelliğini "folk" olarak yüceltirken; dışarıda kalanın adetleri "yerli"dir, yerlinin otantik halleridir. Cumhuriyet'in halkevleri aracılığıyla sürdürdüğü folklor çalışmalarının "bizdenleştirme" çabası yanında, uzak, tekinsiz, garip ve egzotik Dersim âdetlerinin, "yerli"nin yaşam şekli olarak gazetelerde antropolojik bir merak nesnesi haline gelmesi, Appadurai'nin tespitini doğrular niteliktedir.

16. Ömer Türkeş, "Küreselleşme Tahayyülleri Hiç Değişmiyor" *Birikim* (Kasım 2005): 199.

17. İskender Fahrettin Sertelli, *Hint Yıldızı Yagoda*, İstanbul Kitabevi, 1943'den aktaran Türkeş, a.g.m.

penes gibi şeylerle dolu ve süslüydü. Kadınları yarı çıplaktı, göğüsleri açık ve meydandaydı. Yalnız bellerinden aşağıya püsküller halinde sarkıttıkları ince nebat elyaflariyle kendilerini saklıyorlardı. Alevlerin aydınlığında ciltleri parlıyan yüzlerce siyah derili birden yerlere kadar kapandılar ve biraz sonra derinden başlayıp yükselen bir şükran iniltisi ile doğruldular. Bütün gözlerde bir ölüm parıltısı vardı! "[18]

Bu yerli tasvirine karşın Türk, kendisini aynı medeniyet ailesinin üyesi gördüğü Batılı gibi çağdaştır. Örneğin bir başka romanda, *Aşk Yolunda Beş Parasız Devriâlem*'de, "Beynelmilel konferans cemiyeti reisinin" kıyafetini niçin tebdil ettiği, niçin yatağan bıçağını kuşanıp milli kostümlerini giymediği sorusunu, roman kahramanı şöyle yanıtlayacaktır: "Sizin bahsettiğiniz o yatağan bıçakları ve o orijinal kostümler, yüz elli sene evvel tarihe karışmıştır. Memleketimizde herkes, şu sırtımızdaki elbiselerle gezer. Bütün mekteplerimizde, talebeler, lisan tahsil ederler. Gençlerimizin bir haylisi, güzel Fransızca bilirler... Hatta bunların arasında, benim gibi, birkaç lisan konuşanlara da tesadüf edebilirsiniz".[19] En az resmi anlatı kadar, dönemin popüler kültür metinleri de iç-şarkiyatçı imgelemden örnekler sunar. Ne yöne giderlerse gitsinler, ne türden varlıklarla karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, yerlilerin renkleri ne olursa olsun, seyyahlarımızın maceraları her zaman, ırksal farklılıkları gösteren, hiyerarşi ve güç ilişkilerini şifreleyen ve sonu "bizim" üstünlüğümüzle bağlayan hikâyelerden oluşur.[20]

Batı'nın periferisinde, modernliğin tarihsel çerçevesinin dışında dinamiklerle, farklı modernleşme tecrübeleri deneyimleyen halklar, kendilerinden önce "temas noktaları"nda bulunmuş elitler ile çoğu zaman kırılma ve kopmalara dayalı, sancılı ilişkiler geliştirmek zorunda kalır. Kurucu ve yarı-modern elitler için, içinde var oldukları toplum, hızla değiştirilip dönüştürülmesi gereken durağan kitlelerden oluşur. Bu bakış açısı sıklıkla yukarıdan, hızlandırılmış, otoriter modernleş(tir)me çabalarını berabe-

18. M. Fahrettin Pakkan, *Vahşet*, Arif Bolat Yayınları, 1941, s. 28'den aktaran Türkeş, a.g.m.

19. *Aşk Yolunda Beş Parasız Devriâlem*, Marif Kitaphanesi, 1943, s. 69'dan aktaran Türkeş, a.g.m. Dönem romanlarının içeriği hakkında fikir vermesi açısından, birkaçının ismini vermek yeterli: *Amerikan Zencileri Arasında Bir Türk Kızı* (yazarı belli değil), *Afrika Vahşileri Arasında Bir Türk Gencinin Başından Geçenler* (Bedi Vecdet), *Hint Yıldızı Yagoda* (İskender Fahrettin Sertelli).

20. Türkeş, a.g.m.

rinde getirir. Modernliğin altyapısal ve zamana yayılmış kurucu süreçleri yaşanmaksızın geliştirilen bu "projeler" Batı dışı halklar tarafından, çoğu zaman "yaşam tarzı" ile ilgili, üstyapısal makyaj hareketleri olarak algılanır. Altyapısal iyileşmeler olmaksızın özel alana karşı gerçekleştirilen müdahalelerin yarattığı tepkiler, politik yapıları daha da otoriterleştirirken, halkları kimlik siyasetine yöneltir. Devlet seçkinlerine duyulan öfkenin, altyapısal yönlerini akılda tutmakla beraber, halkı seferber eden unsurun, din ve etnisite temelli üstyapısal kimlik talepleri olduğu söylenebilir. Türkiye'de örneğin, Kürt ve muhafazakâr siyasal hareketlerin temelinde, devletle sürüp giden bu gerilim yatmaktadır. Kendilerini modern ve Batılı olarak gören seçkinlerin, toplumu görme biçimi, çoğu zaman Batı'nın Doğu'yu algılama biçimiyle özdeş olmuştur: durağan, atalet içinde, geri, ilkel, modernleştirilmesi gereken kitleler. Bu bakışı, iç-şarkiyatçılık olarak tanımlamak mümkündür. Osmanlı modernleşmesinin devlet odaklı düzenlemelerinden, Kemalizm ile birlikte toplumu hedef alan daha derin bir modernleştirme sürecine girilmesi ve modernleşmenin ulus-devletleşme projesi ile örtüştürülmesi, toplum ve devlet seçkinleri arasındaki bu gerilimli dilin iyice belirginleşmesine neden olur. "Kemalist modernite projesi, bu anlamda, en ciddi dışavurumunu, kendisinin üretimini belirleyen oryantalist söylem yoluyla, hem geçmişini ötekileştirmesinde ve yadsımasında hem de günlük yaşamı (ve mikro-düzeyi) modernleşmesi gereken bir 'nesne' olarak ele almasında bulmuştur. Bu nedenle de oryantalist söylem, yalnızca Türk modernleşme tarihinin 'kurucu-dışarısı' değil, aynı zamanda bu tarih içinde devlet-birey ilişkilerinin 'devletin öncüllüğü ilkesi' temelinde yeniden-üretiminin de (en önemli) kurucu öğelerinden biridir".[21] Burada artık "kurucu-dışarı" olarak işlev gören bir oryantalizmden çok, Doğu tarafından içselleştirilmiş ve kendince kayda alınmış bir Batı oryantalizmi söz konusudur ve bu bilgiler Batı üzerine fikirlerden ayrı değildir.[22] İç-şarkiyatçılık olarak adlandırılan bu durum, oto-oryantalizm[23], tersten-oryantalizm *(re-*

21. Kahraman&Keyman, a.g.m, s. 86.
22. Dirlik, a.g.m.
23. J. Lie, "Ruth Benedict's Legacy of Shame: Orientalism and Occidentalism in the Study of Japan" *Asian Journal of Social Science 29* (2) (2001): 249-261.

verse orientalism)[24] ya da yeniden-oryantalizm[25] *(re-orientalism)* kavramlarıyla da anlandırılır. Temel nokta, Batı epistemolojisinin Doğu'yu algılama biçimini ve Batı hegemonyasını benimseme, içselleştirme ve bu algı üzerinden kendi kendini Ötekileştirmektir.

Iwabuchi, Japonya örneğinde iç-şarkiyatçılığın çalışma biçimini anlatır. Japonya, Batılıların Japonya'yı görme biçimi üzerinden inşa edilir ve bu imajın içselleştirilmesi ve araçsallaştırılmasına dayalı bir kimlik serüveni yaşar. Örneğin II. Dünya Savaşı'nın kaybından sonra geliştirilen *Nihonjinron literatürü (sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih, linguistik, felsefe, biyoloji, fizik, edebiyat gibi birçok alt alanda işlev görür),* modern Japon kimliğinin yaratılmasında "grup değerlerinin önceliği, biriciklik *(uniqueness),* hiyerarşi" vb temaların, Japonların tarihsel *habitus*'u olduğu fikrini yayarak, Batılıların Japonya'yı algılama biçimi üzerinden Japon ulusal kimliğini kurgular. Disiplin, düzen, sorumluluk ve grup değerlerine boyun eğme, bu kimliğin diğer özellikleridir. Ulusal kimlik haritasının dışında kalan Ainular, Koreliler gibi azınlık grupları ise baskı görür ve dışlanırlar. İç-şarkiyatçılık, dışlama yoluyla dahil eden, dahil etme yöntemiyle dışlayan bir stratejiye dönüşür. Her iki strateji de diğeri olmadan var olamamakta ancak birlikte çalışınca işlevsel olabilmektedir. "Japon" kimliği, tarihsel olarak birbirinden ayırt edilmeyen, "ülke, üzerinde yaşayanlar, dil, ırk, etnisite, ulusal kimlik" vb tüm kimlikleri soğurur.[26] Birbiri üzerine inşa edilmiş ve melezlenmiş bu kavramların, kapsayıcı ve dışlayıcı gücü aynı anda çalışır. Türkiye örneği için de aynı şey söylenebilir. "Türklük" kategorisi, yurttaşlık, ırk, etnisite, vatan vb unsurları içeren, çok katmanlı bir söyleme dönüşür. Kavram hem kapsayıcı hem ayırt edici ve dışlayıcı bir kategori olarak iş görür. Türk ulusal kimliğinin (Türklüğün) inşasının "Japon" ulusal kimliğinden en önemli farkı, Batı oryantalizminin yarattığı pozitif imajı içselleştirmek ve araçsallaştırmak yerine, onun yarattığı

24. Y. Harada, *The Occident in the Orient or the Orient in the Occident?* Asya çalışmaları derneğinin 16. bienalinde sunulan tebliğ, Wollongong, Avustralya, (Haziran 2006); aktaran Martijn Huisman, *Orientalism and the Spectacle of the Other Japan and the Japanese in Wie is de Mol?* Master Tezi, Erasmus University Rotterdam Erasmus School of History, Culture and Communication.

25. Lisa Lau, "Re-orientalism: The Perpetration and Development of Orientalism by Orientals" Modern Asian Studies 43 (2) (2009): 571-590.

26. Koichi Iwabuchi, "Complicit Exoticism: Japan and its Other" *The Australian Journal of Media and Culture* 8 (2) (1994): 49-82.

negatif imgeleme karşı yürütülen kapsamlı bir savaş olmasıdır. Buna göre Batı epistemolojisi tarafından "barbar, medeniyetten uzak, göçebe, durağan ve ilkel" olarak kodlanan "Türk" imajına karşı girişilen ideolojik mücadele, oryantalizmin içselleştirilmiş haline tekabül eder. Erken Cumhuriyet dönemindeki Tarih Tezi[27], I. ve II. Tarih Kongreleri, bu duruma karşı girişilen mücadelenin örnekleridir. Kurgusal bir "Türk" yaratma çabası total bir projeye dönüşse de her halükârda kimliğin dışsal kurucusu, Batı tarafından algılanma biçimi, sürekli dışarıdan izlediği hayal edilen "Batılı bakışı"[28]dır. Oluşturulmaya çabalanan kimlik "tarihsici" ve

27. Tarih Tezi, Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinin en önemli durağıdır. Modern Türk kimliğine kadim bir geçmiş sağlama çabasının ürünüdür. Tez'in derli toplu ilk ürünü, 1930 yılında çalışmalarına başlanıp, 1931 yılında yayımlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlıklı kitaptır. Sonrasında kongrelerle tez geliştirilir. Tez'in, Avrupa'nın Türklere bakışına bir tepki olduğu söylenebilir. Nitekim Afet İnan'ın Atatürk'e Türkleri sarı ırk içinde gösteren bir kitabı göstermesi üzerine, Atatürk "doğru olamaz, sen çalış" der ve onu İsviçre'ye antropolog Eugine Pittard ile çalışmaya gönderir. İnan'ın tezinin Anadolu'nun fiziki antropolojik yapısı üzerine olduğunu biliyoruz. Tarih Tezi aslında savunmaya dayalı, toplumsal güveni artırmayı amaçlayan ancak bu siyasal amaçlar uğruna, bilimi yok saymış bir teoridir. Çoğu varsayım, topluma "gerçek" olarak sunulur. Bunların en önemlisi, Anadolu'nun tek otokton halkının Türkler olduğu iddiasıdır ki dönemin nüfusa dayalı politikaları düşünülünce, tezin güncel politikayı hedefleyen tarafları da olduğunu akla getirir. Türklerin beyaz ırka mensup, brakisefal kafatasına sahip olduğu ve medeniyet kurucu bir ırk olduğu tezi, bir diğer önemli argümandır. Bu varsayım Türklerin "göçebe" ve medeniyet dışı bir halk olarak tasvirine cevaptır. Tezin filoloji alanındaki devamı Güneş-Dil Teorisidir. Kabaca tüm dillerin Türkçe'den doğduğunu söyler. Dilde arılaştırma çabalarının çıkmaza girmesi sonucu, bu teori aracılığıyla sekter çalışmalar ve öneriler nispeten dizginlenmiştir. Nitekim her sözcük, kökenine inildiğinde aslında Türkçe'dir, o vakit gönül rahatlığıyla kullanılabilir. Tarih Tezi, Batı bakışını temel alan ve bu bakışı tersine çevirmeye çalışan önermeleriyle iç-şarkiyatçıdır. İçselleştirilmiş bir Doğu(lu) kimliğin, negatiflenmesine yöneliktir. Tezin varsaydığı "Türk", medeni, seküler, beyaz ırktan ve Anadoluludur. Tarih Tezi için Bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, 1931 ve *Birinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Zabıtları, Konferanslar, Münakaşalar*, Maarif Vekâleti, 1932 ve *İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler,* Maarif Vekâleti, 1943 ve Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, 2003. Tarih Tezi için Bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, 1931 ve *Birinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Zabıtları, Konferanslar, Münakaşalar*, Maarif Vekâleti, 1932 ve *İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler,* Maarif Vekâleti, 1943 ve Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, 2003.

28. Ahıska, a.g.m. "Batılı bakışı" Erken Cumhuriyet döneminde zihinleri sürekli meşgul eder. Örneğin Cumhuriyet bayramlarının önemli bir teması, Batı'nın Cumhuriyet'in başarılarını takdir eden yorumları, Avrupa'daki kutlamalar ve Avrupa basınında Cumhuriyet kutlamalarına hasredilen özel önemdir. Avrupa'nın hasta adamından, takdir edilen bir devlete dönüşmek, Cumhuriyet'in en önemli başarıla-

"kültüralist özcü" bir sürecin sonucu olacaktır. Şarkiyatçı epistemolojinin bu iki özelliği[29], iç-şarkiyatçılığın da özellikleridir. Tarihin varılması gereken sonuç noktası olarak Batı medeniyetini işaret eden ve ilerleme fikri etrafında örülen "tarihsici bakış" ve kimliğin kimi özelliklerini zamansal ve mekânsal olarak değişmeyen bir "öz" etrafında kurgulayan özcülük; kimliği, organik ve içsel olarak uyumlu, bir tin, bir dâhi ya da ulusal fikir etrafında birleşmiş sosyal ve tarihdışı bir töz olarak kavrar[30]. Ulusun topyekûn içinde erimesi arzu edilen kimlik, şimdiki zamanda bir yapıntı *(artefact)* olmasına karşın, tarih içinde kökleri sabit, holistik ve tutarlı bir bütün olarak betimlenir. Özcülük bu noktada tüm ulusa teşmil edilecek kimliğin, sınırlarını çizmede ve sabitlemede işlevselidir. Geçmişten bugüne, tutarlılık içinde gelen ve Batı medeniyetinin bir parçası olarak tarihsel yolculuğunu tamamlayacak olan bu kimlik, Batı bakışının *(oryantalizminin)* negatif algısıyla mücadele içindedir. Dolayısıyla kimliğin asli kurucusu, içselleştirilmiş oryantalizm ve onun negatif imgelemiyle girilen mücadeledir.

Bu mücadelenin kazanımında ulus-dışı olarak görülen, uluslaşmaya engel olarak tasavvur edilenler ya kimliksizleştirilir ya da kamusal alandan dışlanırlar. Etnik ya da dinsel azınlıklar bu grupların başında gelir. Ulus-devletleşmenin motor ideolojisi milliyetçilik, "kendisini zaman ve mekâna yansıtarak, mekân

---

rından sayılır. "Bayramımız ve Avrupa"(30 Ekim 1933), "Avrupa gazetelerinin hararetli neşriyatı" (31 Ekim 1933) başlıklı haberler, "Batı bakışı"na verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Avrupa'ya karşı nefretle karışık hayranlık hissi ve olumlanma ihtiyacı şu alıntıda görülebilir: "(...)Türkiye'ye Avrupa'nın hasta adamı ismi verildi. Asil, kahraman ve en eski medeniyet sahibi bir millete yapılan ta'n ve teşni Sevr muahedesini imzalamaya giden murahhas heyeti reisine Clamenceau tarafından söylenen sözlerle en son haddine vardı (...) Asil Türk milleti sefil sultanların ve hain devlet adamlarının ellerinde böyle ağır hakaretlere maruz bırakılmıştı. Beynelmilel hayatta Türkün temiz haysiyeti ve yüksek şerefi böyle paymal edilirkendir ki Gazi'nin kurtarıcı eli uzandı (...) *Bugün dünya Türkiyenin ve Türkün önünde hürmetle eğiliyor*. Kahramanlığı, zahmete tahammülü kadar da çalışkanlığı, imarcılığı ve *medeni bir millete yakışır yüksek vasıflarıdır* ki bu hürmet hissini telkin etmiştir." Ahmet Şükrü, "Hariçteki Akisler" 1 Kasım 1933, Milliyet (vurgular bana ait). Yazıya hâkim ruh hali, iç-şarkiyatçılığın önemli bir örneğidir. Medenileşmek, içselleştirilmiş bu aşağılanma duygusundan kurtulmanın yoludur. Ancak her halükârda kimliğin nirengi noktası "Batılı bakışı"dır. Bkz. G.Başaran İnce, "Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru" Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

29. Dirlik, a.g.m., s. 98.

30. Bkz. Dirlik, a.g.m.

üzerindeki tüm farklılıkları türdeşleştirerek kendisini mitik bir kökene dayandırıp, geçmişin farklı tüm zamansallıklarını silerek, tarihin tamamını ulusal doğuş fikrine indirger. Bu süreçte kimi özellikler, ulusun amblemi haline gelir, ulusal kendilik imajıyla uymayan öğeler, yabancı işgali olarak silinip atılır. Bu metonimik indirgemecilik sürecinde milliyetçilik, oryantalizmin kültürel süreçleriyle, bu kez ulus ölçeğinde, birçok açıdan kesişir".[31] Kolonyalizmin medeniyet götürme projesi ve medeniyet dışı olarak görülen halkları nesneleştirme süreci, periferal elitlerde milliyeçilikten beslenen bir modernleşme ve ulus-devlet yaratma hedefiyle kendi halkını "Doğululaştırma" söylemine dönüşür.

Erken Cumhuriyet elitinin "medeniyet götürme" "Cumhuriyet'in eşit vatandaşı kılma" söylemi, bu tarihsel bağlam göz önüne alındığında daha iyi anlaşılır. Temas noktalarında yarı-Batılılaşan politik seçkinler için, tarihin bir önceki aşamasında kalanlar, hem kurtarılması gereken kitleler hem de zihinlerde kurgu olarak var olan ulusun, hızlı yol alışına engel olanlardır. Üstüne üstlük bir de varoluşlarında ısrar ederlerse, Ağrı ve Dersim'de olduğu gibi, yok edilmesi gereken düşman algısına hızla savrulurlar.

Cumhuriyet ve Kürt İsyanları

Erken Cumhuriyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan Kürt direnişinin, dinsel ve milliyetçi saiklerle şekillenen ayaklanmaları ve rejimin "tehdit" algısı dahilindeki diğer sorunlarla (hilafetçilik, ittihatçılık vb) mücadele edilerek, sistemin kökten değiştirilmeye çabalandığı bir dönemdir. Bu süreçte Kürt isyanları, ulus inşa ve devletleşme projesi için en büyük "tehdit" olarak algılanır ve erken Cumhuriyet'in "yumuşak karnı" haline gelir. İsyanlar sonucu alınan önlemlerin yarattığı ekonomik sorunlar devleti zora soktukça ve ayaklanmaların sayısı ve katılım arttıkça, rejim daha da otoriterleşir. Bu bağlamda Kürt isyanlarını, erken Cumhuriyet döneminin en büyük travması olarak tanımlamak mümkündür. Ayaklanmalarla mücadele, genelde Cumhuriyet'in ulus kurma, etnik türdeşleştirme, Kürt milliyetçiliğini bastırma, nüfus mühendisliği vb projeleri ile özdeşleştirilse de bu süreçte Cumhuriyet'in temel saikının, "rüşd ve iktidar"ını, kendi seçkinleri ve toplum düzeyinde sembolik olarak

31. Dirlik, a.g.m, s. 106.

tesis etmek olduğu söylenebilir. Özellikle isyan ve katliamların basındaki temsili, bu görüşü doğrular niteliktedir. Cumhuriyet, bir yönetim tarzı ve felsefesi olmanın ötesinde, devleti kendinde cisimleştiren, aşkınlaştırılmış bir töz olarak kavranır. Bu yönüyle her yerde her zaman hazır ve muktedirdir (*omnipresent* ve *omnipotent*). Bir avuç "çapulcu"nun, rejimin iktidarını sarsan tavrı, "Cumhuriyet=Devlet" özdeşliğinin itibarını azaltan, devletin saygınlığını –özellikle de "inkılapların" hızlı yürüyüşünü– engelleyen bir başkaldırı olarak nitelenir. Ağrı'daki isyanın ve Dersim'deki cılız ayaklanmaların bastırılış biçimi, bu yönüyle ders ve gözdağı vermeyi amaçlar.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının temel özelliği, devletten topluma uzanan keskin bir modernleş(tir)me hamlesi, toplum mühendisliğini engelleyecek krizlerin kökten tedbirlerle çözümü ve kamusal alanın Cumhuriyet'in tasarladığı insan tipi dışındakilere görünmez kılınmasıdır. Bu dönem aynı zamanda önemli bir hafıza biçimlendirme sürecidir. Toplumsal hafızanın *tabula rasa* gibi boş farz edildiği ve politik elitler için "ideal tip" addedilen uygulamaların hızlı kabulünün amaçlandığı bu dönem, modernleşmenin *görünür/görünecek olanın iyileştirilmesi* olarak tasarlandığı uygulamaları beraberinde getirir. Kentlerin yeniden inşası, gündelik hayatı oluşturan birçok unsurun düzenlenmesi *(kıyafet, ölçü, harf vb),* Cumhuriyet için seçilen sembollerin konsolidasyonu (*kadınlar, Cumhuriyet'in politik elitleri, gençler, çocuklar vb*) toplumsal hafızayı kuracak malzemenin oluşturulma ve yayılma sürecidir. Bu hafızanın karşılığı Cumhuriyet değerlerini içselleştirmiş, modern, Batılı "Türk-yurttaş" tasavvurudur. Türdeş bir ulusu hedefleyen bu proje önündeki en önemli engel ise, kendisini resmin dışında gören ve ulusal kimlik yaratma sürecini "sekteye uğratan" erken Kürt milliyetçiliğidir. Müslümanlık ortak paydası aracılığıyla, kolaylıkla asimile edilebilir görülen Kürtler, hesap edilenden daha dirençli çıkarlar. Koçgiri ve Şeyh Said İsyanı ile başlayıp Ağrı ayaklanması ile devam eden sürecin temel özelliği, Kürt kimliğinin Cumhuriyet projesince soğurulamayan inatçı devamlılığıdır. Şeyh Said ve Ağrı isyanlarında "Kürt" olarak tanımlanıp, varlığı teslim edilen Kürtler, Dersim ile birlikte Türk sayılmaya başlanır. Sürgün, tehcir ve cebir yöntemleri ile asimile edilebilecek bir kitle olarak görülür. 1980 sonrası PKK ile dirilen Kürt hareketine bakışın prototipi, bu yönüyle Şeyh Said ve Ağrı

isyanlarıdır. İç ve dış düşmanlar koalisyonunun Cumhuriyet'i zayıflatma projesi olarak kurgulanan bu isyanların temsili, Kürtlerin kimlik taleplerinin "daha fazlasını isterler" tehdit algısı ile dışlandığı ve cebir siyasetinin tek çözüm varsayıldığı bir söyleme karşılık gelir.

Devletin Kürt meselesini topluma aktarmakta kullandığı ana mecra, erken dönemde gazete, sonrasında ise ağırlıkla televizyon, dolayısıyla kitle iletişim araçlarıdır. 1930'lu yıllarda, Cumhuriyet'in kendisini kendi elitine tanıtma çabasının en önemli mecrası olarak gazeteler, inkılapların ve hızlı modernleşme sürecinin vitrini olarak işlev görür. Halkın okuma yazma oranının düşüklüğü göz önüne alındığında, gazetelerin tek parti iktidarının, okumuş yazmış kesimle, yani eşraf ve bürokratlarla kurduğu iletişimin kanalı olarak çalıştığı söylenebilir. Doğrudan sansür ve gazete kapatma yetkisi ile tek parti, basını denetlemekte, "Cumhuriyet etrafında çelikten bir kale" olması talep edilen basın da kimi zaman zorla, kimi zaman rıza ile tek elden çıktığı izlenimi veren haberler ile gazetecilik yapmaktadır. Dolayısıyla erken dönemde gazeteler, Cumhuriyet'in siyasal eliti ve bu elitin "hedef kitle" olarak gördüğü gruplar arasındaki tek yönlü bilgi aktarımının kanalı olarak işlev görür. Muhalif gazetelerin doğrudan sansürlendiği ve yayınlarının durdurulduğu göz önüne alındığında, gazetelerde yer alan haberlerin, Devlet ve siyasal elitin konuları anlama biçimini dolaysız aktardığı ya da konuya dair çizilen kırmızı çizgiler içinde kalabilen haberler olduğu söylenebilir.

Bu kitabın amacı, Ağrı İsyanı ve Dersim Katliamı'nın dönem basınında ele alınışını ve ulus inşa sürecinde Cumhuriyet elitinin, Kürt meselesine iç-şarkiyatçı olduğu varsayılan bakışını incelemek. Bu temsilin kimi öğeleri, 1980 sonrası PKK ile dirilen Kürt hareketini algılama biçimi ve 2000'li yıllarda kendisini "ulusalcılık" olarak niteleyen ve "ırkçı" yanları ağır basan Türk milliyetçiliğinin kimi söylemsel nitelikleriyle örtüşüyor. Kitabın amacı bu tarz bir karşılaştırma olmasa da sürekliliği vurgulamak üzere, örtüşmelere yeri geldikçe değinildi.

I
Erken Cumhuriyet Dönemi Basın Rejimi*

Ulus-devlet inşası ve modernleşmenin temel karakteristiklerini gözlemleyebildiğimiz Cumhuriyet'in erken döneminde basınla ilişkilerin, topyekûn dönüşümü halka anlatmak ve kamusal rızayı sağlamak üzere, siyasal otorite tarafından araçsal bir zeminde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Basından beklenen, topluma Cumhuriyet'in yapmak istediklerini anlatmak ve modernleşme projesi için desteği artırmak üzere, güdümlü bir gazetecilik örneği sergilemesi, diğer bir deyişle "inkılap gazeteciliği" yapmasıdır. İnkılap gazeteciliği, basının Cumhuriyet projesini sorgulamaksızın desteklemesi ve siyasal iradeden halka bilgi aktarımının kanalı olarak işlev görmesi demektir. Bu çerçevenin dışına çıkmak, gazetelerin kapatılmasına, yazarların uyarılmasına, kimi zaman hapis ve sürgün cezalarına neden olur.[1]

Dönemin basın rejiminin önemli niteliklerinden biri, özellikle Kurtuluş Savaşı'nın örgütlendiği süreçte Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Kemalist görüşe uyan yayınlara para ve malzeme yardımında bulunması ile güdümlü bir basının oluşturulmasıdır.[2] Dönem elitleri, savaşta ve sonrasında, propagandanın önemini erken kavrar ve Cumhuriyet'in amaçladığı

* Bu bölüm, "Erken Cumhuriyet Dönemi Basınından Üç Portre, Üç Fikir: Sabiha (Zekeriya) Sertel, Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi", (Belkıs Ulusoy (Der.), *Tercüman-i Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyum Kitabı*, Emirler Matbaası, 2010) başlıklı yazımın "Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasal Otorite-Basın İlişkileri (1923–1950)" başlıklı bölümünün genişletilmiş halidir.

1. Bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, 1987 ve Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Cilt II, Pera Yayıncılık, 1997 ve Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2000.

2. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, 2006, s. 114.

dönüşümün vitrini olarak basına büyük önem verir. Gazeteler, Mustafa Kemal ve arkadaşları için "başardıklarını" görmek ve göstermek üzere kullandıkları bir ayna işlevi görür. Hilafetçilik gibi güncel politik tehditlerin henüz mevcut olduğu bir dönemde basın, gündemi yönetmenin ve onu değiştirmenin bir aracıdır. Muhtelif konularda basının aldığı tavır, rejim için aynı zamanda "dostlar-düşmanlar" cephesinin oluşmasında bir turnusol kâğıdı işlevi görür. Nitekim Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan İstanbul-Ankara basını tartışması, bu cepheleşmenin somutlaşmış halidir. Ankara, merkezi, Kemalist dönüşümü, Türk milliyetçiliğini ve ulus-devletleşmeyi temsil ederken; İstanbul, imparatorluğu, evrimci/tedrici bir dönüşümü ve liberalizm/komünizm/halifecilik/sultancılık vb farklı düşünce eğilimlerini temsil eder. İstanbul, halifeliğin kaldırılmasını sorgular, Atatürk'ün bir diktatöre dönüşebileceği çekincesini koyar ve inkılapların süratini eleştirir. Ankara ise siyasal elit ile birlikte hareket eder ve inkılaplara koşulsuz destek verir. İstanbul'un merkez ile yaşadığı çatışma artınca, 1923 yılı sonunda, *Tanin, İkdam, Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin başyazar ve sorumlu müdürleri İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilip, biri hariç hepsi beraat etse de, hilafetin kaldırılması ve son halifenin hudut dışı edilmesi tepkisiz geçiştirilir. Nitekim tutuklananların başında gelen Hüseyin Cahit Yalçın (*Tanin*), Velid Ebüzziya (*Tevhid-i Efkâr*) ve Eşref Edip'in (*Sebilürreşad*) ortak noktaları halifeliği savunmalarıdır.[3]

Mustafa Kemal'in gazetecilerle bu dönemde en önemli doğrudan teması 1924 yılında İzmir'de gerçekleşir ve bu toplantıda Atatürk basını, "Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale olarak" betimler.[4] Nutkunda, toplumu uzuvları bütünlük içinde çalışan bir beden olarak tasavvur eden organizmacı görüşü vurgular, sınıfsız,

3. Koloğlu, a.g.e., s. 117.

4. "(...) Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Bütün milletin samimi bir birlik ve tesanüd içinde bulunması bir zarurettir. (...) Mücadele bitmemiştir. (...) Efendiler, kabul etmeliyiz ki cihan henüz Yeni Türkiye Devleti hakkında, Türkiye Cumhuriyeti hakkında daha fazla aydınlanmak ihtiyacındadır. Milletin ve bilhassa aydın ve olgun vatandaşların ortak davaların etrafında olduklarını ret ve cerh kabul etmeyen delillerle göstermeliyiz. Milli işlerde çeşit çeşit çalışma elemanlarının birbirlerine yardım etmeleri, çalışmaların ortak hedefin üzerine yığılacak şekilde birbirine uygun düşmeleri lazımdır". Aktaran A. E. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim Cilt III*, Yenilik Basımevi, 1970, s. 104.

kaynaşmış bir kitle tasavvuruna dayanan solidarist korporatizm görüşünü yineler. Bu toplum modelinin gerçekleştirilebilmesi için gazetecilerden beklenen, uyumu sağlayan bir "uzuv" olmaları, toplumsal ve sınıfsal çatışmaları körüklememeleri, toplumu bütünlüklü bir "millet" olarak tasavvur etmeleri ve yayınlarında rejimin getireceği toplumsal düzeni koşulsuz desteklemeleridir.

İzmir görüşmesi sonrası, İstanbul'daki muhalif sesler kesilmez. Rejimin basın üzerindeki doğrudan sansürü, öncelikle Kürt meselesi ve hilafet sorunu nedeniyle gerçekleşir, Şeyh Said İsyanı sonrası (1925) Takrir-i Sükûn kanunu aracılığıyla basın üzerinde yoğun bir sansür dönemi açılır. Bu süreçte, siyasal otorite basını doğrudan hedef almakta, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun[5] Meclis'teki görüşmeleri sırasında Recep Peker, yoruma gerek bırakmayan şu sözleri söylemektedir: "İstanbul gazetelerinin, memlekette ne kadar kurum ve makam varsa hepsini yıkmaya yöneldiğini görüyoruz. Şeyh Said İsyanı'na sebep olanların başında bunlar gelir. En başta Millet Meclisi olmak üzere bütün kurumlara saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrip etmek ve susturmak azmindeyiz. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar, kanun kuvvetiyle dezenfekte edilmedikçe, memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali yoktur. İşte bu sebeple bu kanunu Yüksek Meclis'in kabul etmesi bir vatani mecburiyettir".[6]

Takrir-i Sükûn yasakları 1929 yılında kısmen yumuşar ancak 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinde basının partiye verdiği destek ve Menemen olayları, iktidarın muhalif basın üzerindeki baskılarını yeniden artırmasına neden olur.[7] Bu bas-

5. Kanun 4 Mart 1925'te kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi şöyledir: "İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisi (toplumsal düzen) ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişini ihlale bais (bozmaya yönelik) bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve neşriyatı (örgütlenmeleri, kışkırtmaları, yüreklendirmeleri ve yayınları), hükümet reisi cumhurun tasdikiyle ve re'sen ve idareten man'e mezundur (kendi başına yasaklamaya yetkilidir). İş bu ef'al erbabını (bu eylemleri işleyenleri) hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir". Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2. Baskı, Cem Yayınevi, 1982.

6. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, 2003, s. 147.

7. Bkz. İ. Ceyhan Koç, *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)*, Siyasal Kitabevi, 2006. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kemalist elitte –Atatürk başta olmak üzere– yarattığı travma kayda değerdir. SCF'nin halktan gördüğü büyük ilgi sonucunda, rejimin halk ile ilişkisi yeniden değerlendirilmiş, Atatürk önce yurt ge-

kıların vardığı nihai nokta, 1931 yılında çıkarılan basın yasasıdır. Yasada, "Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, bakanlar kurulu kararıyla, gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir" denmektedir. Doğrudan yasaklar da yayın serbestisinin kısıtlanmasına neden olur. Örneğin "padişahçılık ve hilafetçiliği, komünistlik ve anarşistliği kışkırtıcı yayınlar yasaktır".[8] Bu yasakları değerlendirme konusundaki kriterler ise tek parti elitinin "tehdit" algısı dahilindedir.

İnkılapların halka anlatıldığı, hatta çoğu zaman "öğretildiği" bu kurucu dönem, modernleş(tir)me çabasının yaşamın her alanına sızdığı bir sürece karşılık gelir. Bireylerin adabımuaşerete göre modernleştirilmesi yanında, sivil ve resmi kurumların topyekûn yeniden tasarlanması temel amaçtır. Gazetecilik mesleği de bu modernleştirme ve merkezileştirme hamlesi dahilindedir. 1935 yılında toplanan Basın Kongresi, bu anlamda "gazetecilik mesleğinin ve gazetecilerin ilerleme ve yükselme yollarını araştırmak ve Basın Birliği'ni kurmak"[9] üzere toplanır. Kongre'de gazetecilik mesleği öncelikle "kamusal hizmet" olarak tanımlanarak, bu alana devlet müdahalesini meşrulaştırıcı bir kuramsal zemin sağlanır.[10] CHP'nin devletçilik ilkesiyle birleştiğinde bu bakış açısı, "kamu yararı" nitelemesi ile basına doğrudan müdahaleyi artıran bir zemin oluşturur. Nitekim Kongre'de görevli Kültür Komisyonu, kantite gazeteciliğinden kalite gazeteciliğine geçişi ve kalite gazeteciliğinin kimi öğelerini "kamu yararı" fikri ile meşrulaştırarak şöyle tanımlar: İnkılap ve ülke davalarını en iyi ve en canlı biçimde vermek, iç ve dış siyasette devletin ve

---

zilerine çıkarak halkın sorunları dinlemeye başlamış, sonrasında ise ekonomik sorunların çözümü için devletçilik ilkesi daha sıkı uygulamaya konulmuştur. Türk Ocakları, Kadınlar Birliği vb "sivil" oluşumların kapatılması kararı, rejimin yaşadığı travmanın göstergesidir. Sonrasında tek partiden Parti-devletine geçiş gerçekleşmiş, Atatürk'ün sözleriyle "bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetler bir yerde toplan[mıştır]". Basın üzerindeki baskı, bu haletiruhiyenin doğal sonucudur. Bkz. C. Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 2006; Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar, 1983; Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, 1992.

8. Topuz, a.g.e, s. 159.

9. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ülkü Matbaası, 1939, s. 177'den aktaran Ruhdan Uzun, "Basın Etiği Açısından Kurumsallaşma Çabaları: Basın Birliği" Nazife Güngör (Der.), *Cumhuriyet Döneminde İletişim*, Siyasal Kitabevi, 2010, s. 131.

10. Uzun, a.g.m., s. 131.

ulusun yüksek yararlarını sürekli göz önünde tutmak, halk ve özellikle gençlik üzerinde yapabileceği her türlü olumsuz telkinlerin sonuçlarını ve sorumluluğunu fark etmek.[11] Bu gazetecilik tanımlamasına göre basının görevi, tanımla(ya)madığı bir "fayda" algısı üzerinden kendisine şekil vermek, çerçevesini "ulus" ve "devlet" kavramlarının çizdiği bir "inkılap davası" perspektifinde habercilik yapmaktır. Kongre'de söz alan Basın Genel Direktörü Vedat Nedim Tör'ün gazetenin işlevleri hakkındaki fikirleri bu görüşü doğrular niteliktedir. Tör'e göre gazetenin işlevi "Devrim prensip ve ideallerinin geniş halk yığınları içinde yayılması için en kuvvetli bir propaganda organı, devrim fütuhatının kaytaklığa (irticaya) karşı en uyanık bir müdafaa aracı, devrimci hükümetin yaptığı işlerde en samimi yardımcı ve uyarıcı, halkın siyasal, ekonomik ve kültürel eğitiminde en etkin bir okul olmaktır".[12]

Basın Kongresi'nin çalışmaları sonucunda 27 Haziran 1938'de Basın Birliği kurulur. Birliğin kurulmasındaki amaç "Birliğe üye gazetecilerin maddi, manevi, kişisel ve ortak menfaatlerini savunmak ve temin etmek, mesleğin şeref ve ağırbaşlılığını korumak, meslekte düzeni sağlamak, dayanışma duygularını güçlendirmek, gazetecilik okulları veya meslek kursları açmak, uluslararası meslek ilişkileri kurmak, Türk basınını temsil etmek, *basını ulusal amaçlar uğrunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, Cumhuriyet'in menfaatlerine yararlı kılmak*"tır.[13] Basın Birliği örgütü, gazetecilik yapabilmek için basın kartı sahibi olma, basın kartı alabilmek için de Basın Birliği'ne kayıt yaptırma koşulu getirir.[14] Bu müdahaleci tavır, gazetecilik yapabilmeyi, siyasal iktidarın inisiyatifine bırakmakta ve muhalif gazetecilerin meslek dışı kalmasını kolaylaştırmaktadır. Nitekim Birlik, siyasal iktidardan bağımsız hareket eden sivil bir örgüt olmanın uzağındadır. Basının kendi kendini denetlemesinden çok, elinde bulundurduğu yasal yetkiler ve yapısıyla, basını siyasal iktidarın mutlak

11. "Haber"e bakışı kökten etkileyecek bu iki madde dışında, kalite gazeteciliğinin öğeleri olarak şu maddeler sıralanır: ülkeyi ve halkı yakından bilmek ve izlemek, kendisini oluşturan malzemenin biçim ve içerik uyumunu en iyi biçimde sağlamak, doğruyu ve ciddiyi sansasyona ve laubaliliğe feda etmemek, dünya meseleleri ve özellikle komşu ülkeler hakkında okuyucularını en doğru ve en yararlı biçimde aydınlatmak, ülke kütüphanesine gerek tefrikaları gerek hikâyeleriyle yardım etmek". Uzun, a.g.m., s. 132.
12. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, *Birinci Basın Kongresi*, Ankara, 1975, s. 20-21.
13. Uzun, a.g.m., s. 134-135. Vurgu bana ait.
14. A.g.m., s. 148.

hâkimiyeti altına alan bir organ olmuştur. Siyasal iktidar, bu organın en yetkili kurullarında, doğrudan kendi mensuplarını bulundurarak, Birlik üzerinde sürekli bir egemenlik kurar.[15] Kongrelerde dönemin cumhurbaşkanına "bağlılık" telgrafı çekilmesi, yönetim kurulunun üye dağılımı, Basın Birliği'nin basını iktidarın denetimi altında tutmak amacıyla kurulduğu eleştirilerine haklılık kazan[dırır].[16]

Basın tarihimizde "kanunla kurulan ilk ve son basın meslek kuruluşu" olan Basın Birliği'nin kuruluşu hakkında Falih Rıfkı Atay *Ulus*'ta şunları yazar: "Kamutay evvelki gün avukatlık, dün de gazetecilik mesleklerini tanzim ve tensik eden (düzenleyen) kanun layihalarını (tasarılarını) kabul etti. Şimdiye kadar her iki meslek, kendi kör menfaatlerinden gayrı hiçbir nizam tanımayan kötü kişiler yüzünden halk arasında iyi nam bırakmamıştır. Kamuoyu, gazete ile kurulur; onunla beslenir ve onunla olgunlaşır. Fakat işte bu kadar müessir (etkili) olduğu için onu kör menfaatlerine veya hırslarına alet edenlerin elinde de pek tehlikeli bir silah haline gelebilir."[17] Atay'ın sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Basın Birliği ile amaçlanan, basını "zararsız" bir yapıya kavuşturmaktır. Basın kartını alma ya da kaybetme baskısı, gazetecilerin mesleklerini icra etme tarzlarını doğrudan etkileyen bir uygulamadır. Nitekim Birliğin kararı ile gazetecilerin meslekten doğrudan men edilmesi riski mevcuttur. Basın Birliği, siyasal iktidarın basın üzerinde zaten mevcut olan baskısı nedeniyle (doğrudan kapatma tehdidi, kâğıt vb malzeme tehdidi, milletvekili-gazeteciler aracılığıyla gazetecilik faaliyetini yönlendirme) kendisine verilen olağanüstü yetkileri kullanmadan (meslekten men etme), 18 Haziran 1946 yılında kanunla kaldırılır.[18]

Basının örgütlenmesi yönündeki Devlet destekli bu girişimler yanında, Atatürk'ün ölümünden bir süre önce, gazeteciler üzerindeki yasakların kısmen yumuşadığı ancak gazete çıkarmanın zor-

15. Vedat Demir, "Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburî Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler" Marmara İletişim, *MÜ İletişim Fakültesi Yayın Organı*, Sayı: 8, Ekim 1994.
16. Uzun, a.g.m., s. 149.
17. Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, "Gazetecilik Meslek Etiği" Ankara, 2008, s. 24; http://cygm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/gazetecilik/moduller/basinda_meslek_etigi.pdf.
18. A.g.m., s. 24.

laştırıldığı gözlenir. Yasaklı gazetecilerden Ahmet Emin Yalman[19] 1936'da *Tan*'da, Hüseyin Cahit ise *Yeni Sabah*'ta yazmaya başlamış, Atatürk'ün ölümünden beş ay önce de Yüzellilikler affedilmiştir. Böylece Refik Halid, Refi' Cevad, Rıza Tevfik gibi yazarlar ülkeye dönüp yazmaya başlamıştır. Diğer yandan gazete çıkarma 1000–1500 liralık garantiye ve hükümetten ruhsat alma şartına bağlanarak zorlaştırılır.[20]

Ağrı ayaklanması ve Dersim Katliamı'nın gerçekleştiği yıllarda, Türkiye'de gazetecilik pratiğinin durumu kısaca budur. Normal şartlarda dahi sıkıca denetlenen basının, bu iki olayın yarattığı "kriz" ortamında nasıl bir baskı altında olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerek. Nitekim haber konularının çeşitsizliği ve gazetelerin önemsiz nüanslar dışında ayırt edici yayın politikalarının olmayışı, dönem basınının manevra kabiliyetsizliğini gösterir.

---

19. A. E. Yalman, dönem gazeteciliği açısından ilginç bir figürdür. Önceleri Mustafa Kemal'le ilgili çekinceleri olan ve gazetecilik yapmaktan men edilen Yalman, gazeteciliğe M. Kemal'in izni ile döndükten sonra, basın üzerindeki baskının müsebbibi olarak yine basını görür ve Cumhuriyet elitinin talep ettiği gazetecilik biçimini "rejim gazeteciliği" olarak adlandırdıktan sonra, bunun gerekliliğini şöyle açıklar: " bir defa içtimai hayatımızda boşluklar çoktur. Başka memleketlerde türlü türlü teşkilattan beklenen vazifeleri bizde yalnız gazete görüyor. Sonra biz bir intikal ve kalkınma halindeyiz. Hayatımız bidüziye yenileniyor. Böyle bir gidişte ahengi ve mevazeneyi korumak için gazeteye mühim vazifeler düşer. Böyle bir memlekette müsbet tenkit ölçütlerini hayatın her şubesine yeniden sokmak lazım gelir. Üçüncü nokta da şudur: Memlekette bilgi seviyesi geridir. Basılmış bir yazının ruhlar üzerindeki tesiri ve nüfuzu büyüktür... Sürekli ve muntazam temas usulleri takip edilirse, gazetelerle müsbet ve faydalı bir işbirliği kurulabilir. Memleket işlerinde böyle bir işbirliğinden kaçan gazete, fena niyetini ortaya koymuş olur. Rejim gazeteciliğinin icap ettirdiği tam emniyeti kaybeder. Türk gazeteciliğinin hükümetle olan münasebetlerinde hiç şüphe yok ki halledilecek meseleler vardır. Fakat şurasını itiraf etmek lazımdır ki Kemalizme layık hale gelmek, gazetelerin ve gazetecilerin başarmaları lazım gelen bir iştir. Türk gazetesi bugün kendinden beklenen yüksek rolü oynayabilmekten uzaktır. Hiç şüphe yok ki milli bir dava karşısında gazeteler, tam bir hassasiyet ve bilgi ile bir tek cephe haline geliyorlar. Fakat her günkü faaliyetinde büyük boşluklar vardır". A. E. Yalman, *Gerçekleşen Rüya*, Tan Matbaası, 1938, s. 115-118.
20. Koloğlu, a.g.e., s. 120.

II
Kürt Muhalefetinin Erken Dönemi: Ağrı İsyanı

Ağrı ayaklanmasının temellerini anlamak için Şeyh Said İsyanı'na dönmek gerekir. Şeyh Said, Cumhuriyet dönemi isyanlarının ilki olarak nitelenir. 1920 Ekim'inde, merkezi Erzurum olan "Kürdistan Bağımsızlık Komitesi"nin kurulması sonrası, komitenin başına önce Cibranlı Halit Bey (Erzurum Merkez Komitesi Başkanı ve Kürt Ulusal Örgütü Başkanı), ardından Şeyh Said geçer. Şubat 1925'te başlayan isyan, aynı yıl mayıs ayı içinde sonlandırılır. Cumhuriyet'in uygulamalarına –özellikle hilafetin kaldırılmasına– tepki amaçlı gerici bir ayaklanma olduğu söylenen isyanın, Kürt milliyetçisi karakteri öne çıkarılmadığı gibi, olaydaki İngiliz etkisine yapılan kuvvetli vurgu, sonraki isyanların nitelenmesindeki bakış açısının öncülü mahiyetindedir. İsyan, Cumhuriyet'e karşı olan gerici, feodal, yerel unsurların dış güçlerin yardımı ile ayaklanması olarak kurgulanır.[1]

Oysa Ağrı'ya giden yolu, Şeyh Said İsyanı öncesi kurumsallaşmaya başlayan Kürt milliyetçiliği açar. 1925 Şeyh Said ayaklanmasının bastırılmasından sonra Kürt aydınlarının ve askeri liderlerinin bir kısmı, yanlarında çok sayıdaki savaşçıyla birlikte İran, Irak ve Suriye'ye sığınır, genel isyanın bastırılmasına rağmen, mevzi savaşlarını sürdürmeye devam ederler. 1926-27 yılları ise Kürt milliyetçiliğini tek bir örgüt altında birleştirme

1. İsyanın basındaki temsiline dair ulaşabildiğim tek kaynak Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007. Ancak isyanın basındaki temsili tematik olarak tasnif edilmemiş.

çabaları ile geçer ve sonunda Hoybun Cemiyeti kurulur.[2] Garo Sasuni, Hoybun'un siyasi çizgisini şöyle özetler: "Öncelikle İran devletine, Irak ve Suriye'deki Arap halkına ve onların himayecilerine (İngiliz ve Fransız) karşı dostane bir tutum takınarak, o yerlerdeki büyük Kürt bölgelerinin barış refahını garanti altına almak. Sonra da aynı kadere sahip olan Ermeni ulusuyla dostluk kurarak, ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini tartışma götürmez temel bir prensip olarak kabul etmek".[3]

Ermeni ve Kürt liderlerin kurduğu bu ittifak, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni politikası ile Cumhuriyet dönemi Kürt politikası arasında Kürtler ve Ermeni liderlerince görülen özdeşlikten kaynaklanır. Buna göre Anadolu'yu Türkleştirme amacındaki Türk yöneticiler, Ermenilerden sonra Kürtlerden de topyekûn kurtulmayı hedefliyor; sürgün, tehcir ve katliam gibi yöntemlerle Kürtleri Türkleştirmek istiyordu.[4] Ağrı İsyanı'nın lideri İhsan Nuri Paşa'ya göre Büyük Kürt Ulusal Kongresi'nde, Ermenilerin ortak düşmana karşı birleşme ve birbirlerine yardım etme isteği memnuniyetle kabul edilmiş, ardından Ermeni Taşnak örgütünün bir temsilcisi Ağrı'ya gel[mişti].[5] Türkiye Cumhuriyeti'nin dikkatini çeken bu ittifak, salt bir Ermeni-Kürt birlikteliği olmanın ötesinde, Cumhuriyet'i zayıflatmayı amaçlamış dış güçlerin bir oyunu olarak nitelendirilir. Kürt isyanlarını kapsayan bu algının, uzun yıllar geçerli olduğunu gör-

---

2. Emin Karaca, *Ağrı Eteklerindeki Ateş*, Alan Yayıncılık, 1991, s. 14. İsyan üzerine daha akademik ve detaylı bir çalışma için ayrıca Bkz. Çağlayan Polat, *1926-1930 Ağrı İsyanları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007 ve Mehmet Köçer, "Ağrı İsyanı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2004, s. 379-388.

3. Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, 1992, s. 288.

4. Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası Hoybun*, Çev. Dilara Zirek, Med Yayınları, 1994, s. 56. Burada yeri gelmişken, Kürt milliyetçiliğinin, karşıtı Türk milliyetçiliği gibi ırkçı eğilimlerini belirtmek gerekir. 1930'lardaki tarih tezlerinin, Türklerin aryen ırkı karakterine yaptığı vurgunun benzeri, Kürt milliyetçiliğinde de görülür. Prens Süreyya Bedirhan'a göre: "Türkler, Moğol soyundandır ve Moğol lehçesi konuşurlar ancak atalarının yolu ve fikirleri hakkında doğruyu hiç söylemezler. Kürtler ise Ari'dir ve Ari lehçesi kullanırlar". Bkz. a.g.e, s. 91. Batı'da üretilen paradigmalardan biri olarak "ırk" kavramı, Doğulu bilinci kökten etkilemişe benzer. Kürtler de en az Türkler kadar içselleştirilmiş bir şarkiyatçılığın nesnesidir.

5. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yayınları, 1992, s. 34.

mek mümkündür. Erken dönemde adı konulmadan yapılan "emperyalizmin oyunu" eleştirisi, 1990'lar ve 2000'li yıllarda "ulusalcı" görüşlerin temelini oluşturur.[6]

Kürtler ve Ermeniler arasındaki bu ittifak, Kürt ulusal hareketinin toparlanmasına yardım ederek, kurumsallaşmasını örgütlemişe benzer. Nitekim Kürt hareketinin daha önce sahip olmadığı düzenin, Ermenilerin yardımı ile sağlandığı, Sasuni tarafından şu sözlerle ima edilir:

> Kürt ve Ermeni siyasi liderleri 1926-1927 yıllarında devamlı bir çaba göstererek, düşüncelerini yaydılar, aralarında çelişki halinde bulunan güçleri barıştırdılar ve bunun sonucunda 1927 yazında birçok bölgesel toplantılar ve tartışma oturumları yapabildiler. Daha sonra aynı senenin sonbaharında Kürt Milli Genel Kurultayı yapıldı. Buna mülteci Kürtleri, dışarıdaki Kürt gruplarının, aydınların ve isyan halinde olan bölgelerin temsilcileri de katıldılar. Bu kurultay, şekil bakımından Kürt ulusunun o zaman kadar sahip olmadığı ilk ciddi siyasi ve devrimci bir kurultaydı. Bu kurultay "Hoybun" ulusal siyasi partinin temelini attı. Ona eski örgütler ve siyasi akımlar da katılarak Taşnak partisinde olduğu gibi tek bir ulusal parti meydana getirdiler.[7]

Kürtlerin, Ermenilerin desteği ile oluşturdukları örgütün temel amacı uluslararası kamuoyunu Kürtlerin uğradığı hak ihlalleri konusunda bilgilendirmek ve farklı ülkelerde yaşayan Kürt toplulukları arasında dayanışma sağlayabilmekti. Hoybun'un te-

6. Bu devamlılık için *Taşnak-Hoybun: Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü*, İleri Yayınları, 2005'e bakılabilir. Bu kitap ilk 1931 yılında Türk Ocakları Matbaası tarafından basılmış, 2005'te ise bir önsözle yeniden yayımlanmıştır. Kürt isyanlarının dış bağlantıları, emperyalizmin bir oyunu olduğu, Kürtlerin aslında Türk olduğu tezlerinin tekrarlandığı bu kitabın 2000'li yılların düşünce iklimi ile örtüşmesi ilginçtir. Nitekim kitabın 2005 yılı baskısının önsözünde şu ifadelere yer verilmiştir: "Kitabı okuduğunuz zaman emperyalizmin saf ulusları bir silah olarak nasıl kullandığını anlayacak ve günümüzde olan olayları ve turuncu devrimleri çok daha kolay yorumlayabileceksiniz. Ne ayrı bir dili, ne ayrı bir kültürü, ne ayrı bir geleneği olan insanlardan "Siz Kürtsünüz" denilerek yeni bir ulus yaratma uğraşını ibretle göreceksiniz". a.g.e, s. 11.

7. Sasuni, a.g.e., s. 288. *Taşnak-Hoybun* kitabında Hoybun'un Taşnak Partisi ile imzaladığı iddia edilen anlaşma metninin 5. Maddesi: "Taşnak Sütyun Partisi sahip olduğu organları aracılığıyla Avrupa ve Amerika kamuoyu ve politik çevrelerinde Kürt sorununun lehinde propaganda yapmaya ve aynı zamanda her türlü Türk-Turani provokasyon ve propagandasına karşı mücadele edeceğine söz vermektedir" denmekte, Ermenilerin Kürt milliyetçiliğine verdiği politik desteğin altını çizmektedir. *Taşnak-Hoybun: Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü*, İleri Yayınları, 2005, s. 82.

mellerinin atıldığı Kürt Milli Genel Kurultayı, yayınladığı bildiride amaçlarını şöyle sıralıyordu[8]:

1- Birinci Kürt Kurultayı, barbar Türk rejiminin despotluğu altında ezilen Kürtlerin bulunduğu tahammül edilmez durumlarını, geniş çapta uygulanan katliamları ve de Kürt ulusunun özgür ve bağımsız yaşama özlemini göz önüne alarak Türkiye Kürdistan'ını bağımsız bir devlet haline getirmek amacıyla kurtarmaya karar vermiştir.

2- Kurultay Irak içinde yöresel bir Kürt özerkliği yaratmak konusunda, Milletler Camiası tarafından yapılmış olan isteği İngiliz ve Irak hükümetlerinin destekleyeceğini umar.

3- Kurultay, İngiltere, Fransa, Suriye, İran ve Irak hükümetlerine Türkiye'de baskıya uğrayarak göçe mecbur bırakılan Kürt mültecilerini sevgiyle kabul etmiş olduklarından dolayı onlara minnettarlıklarını sunar.

4- Kurultay herkese duyurur ki Ermenistan ve Kürdistan'da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler yaşamaktadır. Onlar kendi bağımsızlıkları uğruna çalışırken, ülkelerinin herhangi bir yabancı hâkimiyetine bağlı olmasını redderler. Çünkü bu iki ülke yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt uluslarına aittir.

Bildiride dikkat çeken en önemli unsur "Türkiye Kürdistan'ını bağımsız bir devlet haline getirmek" maddesi olsa gerektir.[9] Kürt milliyetçiliğinin taleplerini bir örgüt etrafında birleşerek bu biçimde açıkça ifade etmesinin, Cumhuriyet politikalarının şiddetini artırdığı düşünülebilir. Nitekim ekonomik bunalıma rağmen alınan tedbirlerin sıkılığı, isyanın yarattığı tedirginliği gösterir. Ayaklanmanın lideri İhsan Nuri Paşa'nın "Hoybun Cemiyeti'nin Ağrı bölgesinde kurtarılan topraklarla birlikte yarı-devlet konumuna geldiğinden, o dönemin şartlarında, bir devlet için temel olabilecek adımlar atıldığından (düzenli Kürt Peşmerge Ordusu'nu ilk temellerinin atılması, kurtarılan tüm topraklarda Kürt bayrağının dalgalandırılması)" söz etmesi, ulus-devletleşme

8. Sasuni, a.g.e, s. 289.

9. *Taşnak-Hoybun* adlı kitapta Hoybun'un tüzüğünden aktarıldığı söylenen bu madde farklı ifadeler içermektedir: "2- Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hududu tabiiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillesinin teşkilidir". Bkz. *Taşnak-Hoybun*, a.g.e, s. 74.

sürecindeki Cumhuriyet'in yaşadığı "travma"nın nedenlerini anlatır niteliktedir. Nitekim Ağrı İsyanı'nda savaşmış Subay Zühtü Güven anılarında, Ağrı'daki bu "yarı devlet" şemasını şöyle aktarır: "Ağrı'da toplanan şakiler, kuvvet buldukça şımarıyor, kendi kendilerine büyük hayaller kuruyorlardı. Aralarındaki konuşmalarda ise; bu hayaller adeta gerçek oluveriyordu. İşte, bu hülyaların başlangıcı olarak, İhsan Nuri bir de hükümet kurmuş ve bunu ilandan da çekinmemişti! Hükümet kurdum demekle tabiatıyla iş bitmiyordu. Yanındaki aşiret reislerini de memnun etmek için kendilerine birer paye ve unvan vermişti. İhsan Nuri'nin teşkilatına göre, Ağrı'da kuvvetleri idare eden rüesaya şu tarzda bir vazife taksimi yapmışlardı:

1. İhsan Nuri: Ağrı fevkalade askeri komutanı
2. Haso Buro Telli: Paşa rütbesinde Iğdır Valisi
3. Şeyh Abdülkadir: Şeyhülislam ve garp cephesi komutanı
4. Timur Ağa: Ağrı vilayeti jandarma umum komutanı
5. Veli Bey: Korhan kaymakamı ve kumandanı. Korhan Ağrı'nın şimalindedir. Veli Bey denen bu adam da Erivanlı bir Ermeni olup, asıl adı Veli'dir. Eşkıya reisleri arasındadır.
6. Seyyid Abdülvahap: Dahiliye nazırı
7. Şeyh Zahir, Ferzende, Çalha muhtelif rütbeli jandarma subayları
8. Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları: Nadir, Mehmet."[10]

Erzincan Valisi Ali Kemali ise 1931 yılında yazdığı *Erzincan* adlı kitabında Hoybun'u şöyle tanıtır: "Vakıa (doğrusu) son zamanlarda Hoybun namını taşıyan ve Kürt ittihat ve istiklalini (birlik ve bağımsızlığını) temin etmek hülyasile ifsadatta (fitne çıkaran) bulunan bir cemiyet, Kürt lisanı ve Kürt edebiyatı hakkında da, ini birtakım müddea ve mutalealar (iddia ve araştırmalar) serdetmiş değildir. Lakin bu meteala ve müddealar ilmi ve mantıki bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olmaktan uzaktır. Kürtlerin bir devri tarihleri (tarihsel çağları) olmadığı gibi, milletin dili demek olan bir edebiyatları ve milli hars (kültür) *culture*'leri de yoktur".[11]

10. Rohat Alakom, *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*, Avesta Yayınları, 2000, s. 61
11. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım ve Yayın, 2011, s. 132-133. Kemali'nin Kürtleri "tarihsiz halklar"dan sayan iç-şarkiyatçı tavrı dikkat çekici. Şarkiyatçı literatür ve hatta Batı felsefesinin önemli isimleri –örneğin Hegel– Batı dışın-

Hoybun'un amaçlarını ortaya koyması sonrası, 1926 ve 1927 yıllarında, I. ve II. Ağrı ayaklanmaları gerçekleşir. 1927 yılında Kürtlerin yaygın olarak isyana katılmalarını önlemek ve katılanları caydırmak üzere, hükümet tarafından bir genel af ilan edilir. 1925 Şeyh Said İsyanı sonrası bölgeyi yakından denetlemek üzere kurulan *Umumi Müfettişlik* ile Hoybun Cemiyeti arasında isyana katılanlara propaganda yapmak üzere bildiri savaşları başlar.[12] 1928 yılında isyanın lideri İhsan Nuri Paşa ile yapılan görüşmelerden sonuç alınamaz ve III. Ağrı ayaklanması Haziran 1930'da başlar.

Ayaklanmaların bastırılmasını ifade eden sözcük "tenkil"dir. Tenkil Arapça kökenli bir sözcük olup, "uzaklaştırma, mahv ve helak etme, tepeleyip sindirme, sürme" ve "başkalarına ibret ve ders olacak, korku verecek şekilde ceza verme, zincire vurmak, azap vermek, rüsva etmek" anlamında kullanılır.[13] III. Ağrı İsyanı'nın en ağır karşılaşması 13 Temmuz 1930'da Zilan'da yaşanır. Temmuz-Eylül 1930 arası, aralıklarla isyanın bastırıldığı duyurulsa da isyanın tam anlamıyla sonlandırılması 7-15 Eylül 1930 tarihleri arasında yapılan "tenkil" ile gerçekleşir.

Ağrı İsyanı'nın Dönem Basınındaki Temsili

Ağrı İsyanı'nın haberleştirilme biçimini anlamak üzere, Aralık-Eylül 1930 döneminde gerçekleşen III. Ağrı İsyanı süresince yayınlanmış *Cumhuriyet* ve *Vakit* gazetelerinin ilgili nüshaları incelendi (1 Ocak 1930-31 Aralık 1930 arası tüm nüshalar). Birin-

---

da kalan halkları "tarihsiz halklar" olarak adlandırır. Engels, kavramın kullanımına devam eder. Kant daha da ileriyle giderek siyahların insan olmadığını ima eder. Tarih, Batı toplumlarının ilerlemeci ve modernleştirici "insani" iradesinin sonucudur ve "dinamik" Batı toplumlarına özgüdür. Bkz. Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Irk ve Etnisite Sorunu*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

12. Karaca, a.g.e, s. 14. İsyanın lideri İhsan Nuri Paşa, olayları anlattığı kitabında af kanunundan şöyle söz eder: "Ağrı'da kurduğum Kürt yönetimini, kuvvet yoluyla dağıtamayacağını gören Türk devleti, beni aldatarak yakalamak ve Kürt kuvvetlerini dağıtmak umuduyla Tecil Kanunu'nu çıkardı. Çıkarılan kanundan haberdar olup teslim olmamız için de Bayezid'den Ağrı'ya haberci gönderildi. Kanuna göre Kürdistan'da suç işleyen herkes affedilecekti. Ben bu af kanununun, devletin bir hilesi olduğunu, gerçekte af olmadığını ve buna inanılmaması gerektiğini söyledim... Bu kanun üzerine, Kürtlerin bir kısmı gidip devlete teslim oldu. Devlet teslim olanların silahlarını ellerinden almadığı gibi, ayrıca onları ödüllendirdi de". İhsan Nuri Paşa, a.g.e., s. 33.

13. Karaca, a.g.e, s. 32. Bu sözcük Şeyh Said, Ağrı ve Dersim dahil, erken dönemdeki tüm Kürt ayaklanmaları için basında kullanılır.

ci tespitin basına uygulanan sansür olduğu söylenebilir. Nitekim ayaklanmaların aralık ayında başlamasına karşın, gazetelerde isyanın duyurulması mayıs ayını bulur.

Tematik Kategorilendirme

Ağrı İsyanı'nın gazetelerdeki temsili incelendiğinde, altı temel kategori ortaya çıkar:

1. *Ağrı İsyanı'nı "dış düşmanlar"ın komplosu olarak gören haberler:* Bu kategori, Ağrı İsyanı'nı İngiliz, Ermeni, Fransız vb unsurların kışkırtması olarak gören haberleri içerir. Ayaklanmayı İran'la yaşanan diplomatik bir kriz ve sınır sorunu olarak gören ve İran'ı suçlayan haberler de bu kategori içinde değerlendirilmiştir.
2. *Ağrı İsyanı'nı "iç düşman"ların tertibi olarak sunan haberler*: İsyanı, Yüzellilikler (özellikle Çerkes Ethem) gibi rejimin "düşmanı/muhalifi" olarak algılanan unsurların tertibi ya da yardımları aracılığıyla ortaya çıkan bir ayaklanma olarak nitelendiren haberler.
3. *Kürtlerin temsilini içeren haberler*: Kürtleri cahil, geri kalmış, feodal bir kitle olarak sunan yayınlar başta olmak üzere, isyancıları aciz, çaresiz gösteren ve Kürtlere karşı genel olarak dışlayıcı ve ırkçı temsiller içeren haberler.
4. *İsyanın temsilini içeren haberler*: Ayaklanmayı Kürt milliyetçiliğinin bir girişimi ya da Kürtlerin feodal/gerici yaşamlarının sonucu olarak gören ve isyanın doğrudan temsilini içeren haberler.
5. *İsyanı Cumhuriyet otoritesinin varlığı ve gücünü vurgulayarak sunan haberler (omnipresent ve omnipotent Cumhuriyet teması)*: Ulus-devletin isyancılara karşı verdiği mücadeledeki başarısını vurgulayan, Cumhuriyet ve isyancıları, Cumhuriyet'in niteliklerini olumlayacak biçimde, dikotomik bir söylemle ele alan haberler.

Kategorilerin Frekans Analizi

Frekans analizi, belirlenen tematik kategorilerin görülme sıklığını nicelleştirme amacı güder. Ayaklanmanın mayıs ayı sonunda duyurulması nedeniyle, haberlerin dağılımı haziran, temmuz,

ağustos ve eylül aylarındadır. İsyanla doğrudan ilgili haber sayısı aşağıda belirtildiği gibidir. Tüm haberler, ayrı bir söylem metni olarak değerlendirilmiştir:

Gazete	Toplam Haber Sayısı
Cumhuriyet	145
Vakit	178

Şekil 1. Haber Dağılımı

Bu örneklem üzerinden 142 gün ve gazete nüshası ve toplam 323 haber analiz edilmiştir. Kategorilerin frekans dağılımı şöyledir:

Kategoriler	*Cumhuriyet*	*Vakit*	Toplam	Yüzde
Dış düşman	105	149	254	%47
İran	80	110		
Ermeniler	12	14		
İngilizler	8	10		
Diğer	5	15		
Cumhuriyet otoritesi (omnipotent ve present Cum.)	60	40	100	%18
Kürt temsili	48	47	95	%17
İsyanın temsili	28	34	62	%11
Kürt milliyetçiliği	16	24		
Feodalite/gerici	12	10		
İç düşman	16	11	27	%5
Gazete sayısı	66	76	142	
Kategorik toplam	323	357	538	

Şekil 2. Kategorilerin Frekans Dağılımı

Kategorilerin frekans dağılımına göre haber yüzdesinde en çok tekrar eden tema "*Dış Düşman*" kategorisidir. Haberlerin %46'sını içeren bu temanın ardından, tekrar düzeyi en yüksek ikinci tema "*İsyanı Cumhuriyet otoritesinin varlığı ve gücünü vurgulayarak sunan haberler*"dir (%18). Frekans dağılımında en yüksek düzeyde temsil edilen üçüncü tema ise "*Kürtlerin temsilini içeren haberler*"dir (%17). Dağılımda %11 oranla "isyanın temsili" dördüncü, "iç düşman" söylemi ise %5 oranla son sırada yer alır.

Kategorilerin Tematik Analizi

1. İsyanı "Dış Düşmanlar"ın Komplosu Olarak Gören Haberler

Ağrı İsyanı'nın haberleştirilmesinde en önemli kategori, isyanı bir dış güçler koalisyonun eseri olarak gören haberlerden oluşur. Bu kategori, dönemin politik elitlerinin ruh halini yansıtması bakımından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin tarihsel hafızada bıraktığı izler, belli ki Cumhuriyet seçkinlerinin korkularını uyarmaya devam eder, "Türk ayrıksıcılığı" ve "Türk'e Türk'ten başka dost olmadığı" fikri önemli oranda rağbet görür. Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus-devletleşme yolunda attığı adımların yarattığı toplumsal huzursuzluk, elitler için hem iç hem dış düşmanlarla örülü bir ortamda savaş vermek anlamına gelir. Ülke sınırları içinde, fiziksel olarak büyük bir coğrafyadaki bu isyan, seçkinler için tam bir travmadır. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ayrılıkçı hareketlerin, uluslararası camianın İmparatorluk üzerindeki politik baskılarının ve toprak kayıplarının yarattığı kıstırılmışlık duygusu, Kürt isyanları ile birlikte yeniden doğar. Müslüman olduğu için kolayca asimile olacağı varsayılan bu kitlenin direnci, siyasal elitlerin tarihsel hafızasını altüst eder. Sorunun ulus-devletleşme politikalarından kaynaklanan bir başkaldırı olarak değil de dış düşmanların kışkırtma ve yardımı ile ortaya çıkmış bir isyan olarak kavranması, uzun yıllara yayılacak önemli bir açıklama çerçevesinin de başlangıcıdır.

Bu kategoriye, sınır ihlalleriyle Türkiye'yi zor durumda bırakan ve Kürtleri destekleyen İran'la birlikte, Ortadoğu üzerindeki tarihsel emellerinden bir türlü vazgeçmeyen, uluslararası emperyalizmin başaktörü olarak görülen İngiltere dahildir. Kürtlere

yardım eden bir diğer önemli dış düşman, Ermenilerdir. Resim kimi zaman tüm güçlerin işbirliği, kimi zamansa tek başlarına faaliyeti olarak sunulur. Dış düşman kategorisinde İran, açık ara öndedir. Ağrı İsyanı'nın, İran ve Türkiye arasındaki sınır güvenliği ve hudut tashihini ilgilendiren boyutu, haberlerin çoğunun temasını oluşturur. Haberler aynı zamanda isyanı, İran ile yaşanan diplomatik bir kriz, sorun, anlaşma, isyancılara yardım vb temalar ile sunar. İran kimi zaman düşmanca davranışlarla suçlansa da sorun iki ülke arasındaki sınır ihlallerine dayanan, devletlerarası bir problem olarak görülür. İngilizler ve Ermeniler ise, isyanı sinsice destekleyen, dolayısıyla "arkadan bıçaklayan" tarihsel düşmanlardır.

a) Sınırın Öte Yanındaki Düşman: İran

Ağrı İsyanı'nın basına ilk yansıması "İran'da teçhiz ve ihzar olunan Kürt eşkiyasının hududumuza tecavüzü"[14] başlığı ile İran'ı doğrudan olayların merkezine yerleştiren bir haberle gerçekleşir. İlerleyen günlerde isyanı bastırmak güçleştikçe, İran üzerindeki suçlama ve baskılar artar. İran'ın Ağrı İsyanı konusundaki dahli, isyancıları Türkiye aleyhine silahlandırmak ve onlara destek vermektir. Sonrasında ise, "hudut tashihi" meselesi gündemi meşgul eder. Cumhuriyet hükümeti, İran'la sınırlar yeniden düzenlenmeden, isyancıların bastırılamayacağını, geçici bir düzelme kaydedilse dahi, ayaklanmaların tümden sonlandırılamayacağını düşünmektedir. Buna göre, İran-Türkiye sınırı yeniden düzenlenmeli, Ağrı Dağı Türkiye sınırları içinde yer almalıdır. Çünkü Ağrı Dağı'nın İran topraklarında kalan kısmı, eşkıya için temel kaçış noktasını teşkil etmekte, askerlerden kaçan isyancıların sığındıkları ilk yer, İran kontrolündeki bu topraklar olmaktadır. İsyan süresince, Türk askerinin izinsiz İran toprağına girdiği iddiası ve İran'la karşılıklı görüşmeler ve yalanlamalar, ara sıra rastlanan haberler arasındadır. Türkiye isyancılara karşı İran'la birlikte hareket etmek ister, İran ise Türkiye ile ortak bir harekâtı geciktirebildiği kadar geciktirmeye çabalar. İran'ın isyan süresince tutumunu, Türk subayı Zühtü Güven, anılarında şöyle aktarır:

14. "Şark hududumuzda bir tecavüz hadisesi" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930. Haberlerin tamamında orijinal metin esas alındı, dolayısıyla dil ve imla yanlışları haber metinlerinden kaynaklanmaktadır.

İran toprakları, eşkiyanın sığınma yeriydi...
İran toprakları, eşkiyanın bir nevi sığınma yeriydi, topraklarımızdan sürülüp götürülen hayvan sürüleri, yağma edilen diğer eşya İran'a kaçırılıyor, İran köy ve kasabalarındaki pazarlarda satılıyordu. Eşkıya gece demez, gündüz demez İran topraklarına girer, çıkar, birçok ihtiyaçlarını oradan temin ederdi.[15]

Dönem basınının İran saptamaları, Zühtü Güven'in görüşleri ile benzerlikler içerir. Hatta basın daha da ileri gider ve isyancıların, İran tarafından korunup kollandığı hatta silahlandırıldığını iddia eder:

...Hadisenin ilk aksinde teyit edildiği veçhile eşkiyanın İran'da silahlandırıldığı ve bu teslih keyfiyetinin öteden beri bu suretle vaki olmakta olduğu sabit olmuş bir hakikattir.[16]
...Ağrıdağı şekaveti hakkındaki malum tebliğini gazetelere verdiği vakit bu meselede İran komşumuzun mesuliyeti bulunmadığını tetkike muhtaç bir nokta olarak göstermiştik. Bizim kanaatimize göre Şark hududumuzun bu hususta mes'uliyeti açıktır. Çünkü Ağrıdağından Şark hududundaki köylerimize zaman zaman taarruz eden eşkiyanın İran topraklarında silahlandırıldıkları muhakkaktır.[17]
Vaziyet ehemmiyet kesbediyor. İran şakilere açıktan yardım ederek silah ve erzak vermektedir.[18]

İran'la ilgili dile getirilen bir diğer sorun, İran'ın topraklarında serbestçe örgütlenen isyancılara karşı pasif bir tutum izlediği ve gereken tedbirleri almadığı düşüncesidir. İran'ı tedbir almaya sevk etmek üzere, 5 Temmuz 1930'da ilk nota verilir. Bu aslında, uzun bir nota zincirinin de ilk halkasıdır. Nitekim İran'dan talep edilenler gerçekleşene kadar birçok nota verilecek, ilişkiler hayli gerginleşecektir. Sasuni, isyan süresince İran'ın tutumunu şöyle özetler:

15. Zühtü Güven'in anıları, "Doğu İsyanlarında Bir Türk Subayı" başlığıyla 6 Mart–29 Nisan 1953 tarihleri arasında *Dünya* gazetesinde tefrika edilmiştir. "Değişik bölümler halinde tam 51 gün süren yazı dizisi, tarihte 'Kürtlük Devri' diye adlandırılan bu yıllardaki en uzun Kürt tefrikası olarak bilinir. Bu yazı dizisi, gazetenin bir düzeltme notunda örneğin kısaltılmış haliyle o yıllarda 'Doğu Tefrikası' diye de adlandırılmıştır". *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*, Rohat Alakom (yay. haz.), Avesta Yayınları, 2011, s. 83, cümle düşüklüğü metnin orijinalinden kaynaklanmaktadır.
16. "Şarkta İran Hükümetinin vaziyeti nedir?" *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1930.
17. Mehmet Asım, "İranlıların Mes'uliyeti" *Vakit*, 3 Temmuz 1930.
18. *Vakit*, 4 Temmuz 1930.

...Türkler İran'a Türk birliklerinin Maku bölgesinde girmelerine ve Küçük Ararat'ı da işgal etmelerine izin verilmesini şart koşuyorlardı. Bu şekilde Ararat isyancıları dört taraftan kuşatılmış olacaklardı. Bundan başka Türkler İran askeri birliklerinin Ararat hareketi esnasında Türk ordusunda yardım etmesini ve o çevrede bulunmakta olan İran askeri birliklerinin Türk genel kumandanlığına bağlanmalarını da istiyorlardı... İran, Azerbeycan sınırlarında kendi müdafaası için birkaç tümen asker topladı ve vatandaşları olan Kürtler'in Türk sınırını geçerek Ararat Kürt hareketine katılmamaları için ne mümkünse onu yaptı ve diğer taraftan da Ankara hükûmetine, Türkler'in İran'a girmeye teşebbüslerinde, İran birliklerinin kendi vatanlarını koruyacaklarını hissettirdi. Böylelikle İran hükümeti Eylül ayının ilk haftasına kadar çok soğukkanlı ve sabırlı bir siyaset izleyerek, bir taraftan İran ile Türkiye arasında uyuşmaya engel olacak sorunların olmadığını anlatmaya çalışırken, öte yandan da Türk tehditlerinden korkmadan, Kürt hareketine dostane bir tarafsızlık siyasetini devam ettirdi. Böylelikle İran dört tarafsızlığını muhafaza edebilmiş ve Türkiye'nin İran'ın içişlerine karışmasına onurlu bir şekilde karşı koymuştur. Fakat Kürt isyanının sadece Kürdistan'ın kuzeydoğu köşesinde sınırlanmış olarak kaldığına ve güneydeki büyük Kürt kitlelerinin genel isyana katılmadıklarını (bu takdirde Türk ordu birlikleri dört ateş altında kalarak mahvolabilirlerdi) ve Moskova'nın Ankara ile işbirliği yaparak, askeri müdahalelerde bulunduğunda, uluslararası kamuoyunun böyle bir durumda yalnız bir protesto ile yetinebileceğini anlayan İran, yavaş yavaş kesin siyasi direnişlerini bırakarak, durumun alevli bir hale gelmemesi için kendisine orta bir yol seçti.[19]

İsyanın duyurulduğu ilk günlerde, İran'ın olaylardaki sorumluluğu, meseleyi "adi bir şekavet olmaktan çıkıp, siyasi bir renk alması"[20] biçiminde özetleyecek denli önemsenir. Buna göre olaylar "üç beş çapulcunun" soygunculuk maksadı ile köyleri basmasının ötesinde, İran'ın açıktan erzak ve cephane desteği ile teçhiz olunan bir asi grubunun taarruzudur. Dolayısıyla mesele, İran ile "diplomatik kriz" olarak özetlenebilecek bir noktaya gelir. İran'ın olaylara karşı "duyarsızlığı" komşuluk ilişkilerini zedeleyen ve İran hükümetinin kendi toprakları üzerindeki otorite boşluğunu açık eden bir zaaf olarak nitelenir. İran üzerindeki bu tazyik, muhtemelen onu bir hudut değişikliğine zorlayabilmek içindir:

19. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri*... a.g.e., s. 316-317.
20. "İran bize dost mu düşman mı?" *Vakit*, 5 Temmuz 1930.

> Ağrıdağındaki eşkiyanın İran toprağında silahlanarak memleketimize girdikleri ve İran Hükümetinden her türlü müzahereti gördükleri resmi malumatla da teeyyüt etmiş bulunuyor. İran hükümetinin bunları tenkil ederek hududumuza tasallutlarına mani olamaması hükümet haysiyetini tehlikeye düşüreceği gibi komşuluk emniyetini de külliyen ortadan kaldıracağı şüphesizdir.[21]

Türkiye'nin bu zaaf karşısında İran topraklarına karşı bir harekâtı, bir nevi nefs-i müdafaa olarak dillendirilir. Örneğin *Vakit*, açıktan İran topraklarında bir harekâttan söz eder:

> Türk-İran dostluğu tehlikede! Eğer İran, eşkiyaya yardımdan vazgeçmezse ve hüsnü niyet göstermezse... Harekâtımızda serbest olacağız![22]

Ağrı İsyanı'nda dikkat çeken önemli noktalardan bir diğeri, ayaklanmanın Şeyh Said İsyanı'ndan farklı olarak "ülke sınırları dışında" olduğunun vurgulanmasıdır. İsyanın İran'daki Maku bölgesinden örgütleniyor olması, hem müdahaleyi zorlaştırıcı bir engel hem de isyanı diplomatik bir sorun haline sokan bir dezavantaj olarak görülür:

> ...Dört sene evvel şark vilayetlerimizde bir Şeyh Said isyanı çıkmıştı. Bu isyanın şekil ve vüs'at itibarile ehemmiyeti bugünkü Ağrı dağı hadisesinden büyük idi. Bununla beraber Türk ordusunun kahir savleti karşısında o geniş isyan hareketi pek kısa zamanda tenkil edildi. Tabii Ağrı hadisesini bertaraf etmek için Genç isyanına nisbetle daha az bir himmet kâfi gelecektir. Bu noktai nazardan ortada endişe edilecek hiçbir şey yoktur. Yalnız Ağrı dağı hadisesinde fazla olarak teessürümüzü mucip olan bir cihet vardır: Bu da bu hadisenin membaı Türk topraklarında olmayıp İran hudutlarında bulunmasıdır. İran garp hududunda bulunan (Makü) hanlığı adeta Türkiyenin dâhili ve harici emniyetine suikast için kurulmuş bir fesat ocağı haline gelmiştir.[23]

İran'ın şiddetli bir dille suçlanması ve olaylardaki başaktör ilan edilmesi sonrası, çözüm için "hudut tashihi" önerisi dillendirilmeye başlanır. 8 Temmuz'da *Vakit*'te, 9 Temmuz'da ise *Cumhuriyet*'te bu konu gündeme getirilir:

---

21. "Tenkil harekâtı başladı" *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930.
22. *Vakit*, 7 Temmuz 1930.
23. Mehmet Asım, "Ağrı hadisesi karşısında" *Vakit*, 9 Temmuz 1930.

..İran ile Türkiye arasında asırlardan beri devam eden bir tashihi hudut meselesi vardır. Bu mesele imparatorluk zamanından cümhuriyet devrine intikal etmiş, bugüne kadar bir türlü kat'i ve müsmir neticeye raptedilememiştir. Son hadiseler gösteriyor ki bu tashihi hudut meselesinin daha ziyade uzamağa tahammülü yoktur, çünkü bu mesele artık şark hudutlarımızın en esaslı emniyet meselesi olmuştur.[24]
...Bu hadise münasebetile, İran ile aramızda pek eski bir tarihe malik olan tashihi hudut mes'elesi de bu defa kat'i surette raptedilecektir.[25]

Ağrı İsyanı'nın İran'la diplomatik bir kriz olarak tanımlanması ve sınır güvenliği sorunu olarak nitelenmesi, aslında günümüze kadar sürecek bir algının ilk örneklerini sunması açısından ilginçtir. Bu algı, Kürt meselesini "güvenlik ve asayiş" sorunu olarak gören bakıştır. *Vakit*'te hudut tashihine dair yapılan yorum, Kürt sorununun algılanma biçiminin geçmişten günümüze istikrarlı bir seyir izlediğini gösterir. Nitekim *Vakit*'e göre, İran'la hudut tashihi yapılmazsa, İran tarafının açıklığından yararlanan eşkıya kaçacak, yardım görecek, tedip ve tenkil ise bu biçimde asla tam anlamıyla başarılamayacaktır.[26] Türkiye'nin İran'dan beklentileri, bir sınır tashihi ile birlikte aynı zamanda isyancılara karşı "ortak bir harekât" (*tenkil*)dir. İran'ın bu öneriye tavrı, sorunu çözmedeki samimiyetinde, "turnusol kâğıdı" vazifesi görür:

...Eğer İran eşkiyanın tenkil ve istisallerinde bizimle teşriki mesaiyi kabulden imtina ederse, onun sui niyetine o zaman hükmolunabilir.[27]
...Eğer Ağrı dağı havalisinden hudutlarımıza tecavüz eden eşkiyanın tahrikinde İranlıların hakikaten hiçbir methali yok ise bu vaziyet ayrıca iran hükümetinin de asabiyetini uyandıracak bir sebeptir. Çünkü bir takım ecnebi unsurlar iranın hâkimiyeti altında bulunan topraklar üzerinde kendi arzusuna ve siyasetine karşı bir nevi sui kast hareketi tertip ediyorlar demektir. Bu takdirde iran hükümetinin yapacağı şey ancak şundan ibarettir: Türkiyeye karşı hiçbir sui niyeti bulunmadığını isbat için müşterek tenkil hareketi yapmak, yahud hududu tashih etmek gibi vaziyetin istilzam ettiği her hangi bir tedbiri kabul etmek.[28]

İran ve Türkiye arasında, Ağrı İsyanı nedeniyle yeniden gündeme gelen sınır sorunlarını çözmek üzere, ağustos ayında bir ko-

24. "İran mes'uldür!" *Vakit*, 8 Temmuz 1930.
25. "Büyük müsademeler oluyor" *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930.
26. "İran mes'uldür!" *Vakit*, 8 Temmuz 1930.
27. Yunus Nadi, "Şarktaki Hadise ve İran!" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.
28. Mehmet Asım, "Ağrı Hadisesi Karşısında" *Vakit*, 9 Temmuz 1930.

misyon oluşturulur. Komisyon çalışırken, sınır değişikliğine dair Türkiye'nin talepleri de gazetelerde dillendirilmeye başlanır. Buna göre Aybey ve Küçük Ağrı Dağları, Türkiye hududuna dahil olmalıdır. *Times, Daily Telegraph* gibi İngiliz gazetelerinden alıntılanan haberlere göre, Türkiye ortak bir harekâta şimdilik yanaşmayan İran'ı karşısına alma pahasına, İran topraklarında harekâta başlamıştır. Türkiye ise bu harekâtı, 1926 yılında İran'la imzalanan antlaşmaya ve İran'ın "cevabi notası"na dayandırır. Bu notaya göre İran, "müşterek tenkile amede olduğunu ve yardım edebileceğini bildirmekte, fakat Küçük Ağrı'nın terkini kabul etmemek"tedir.[29] *Vakit*, İran'la krizin en ileri noktaya taşındığı bu olayı şöyle aktarır:

> ...Ağrıdağı eşkiyasının tenkili münasebetile İranla aramızda tahaddüs eden hudut meselesi gazetelere muhtelif şekillerde aksetti; Ağrıdağı havalisinde harekâtın başlayıp başlamadığı, ordumuzun İran toprağına girip girmediği hakkında gazetelerde mütenakız neşriyat yapıldı. Hükümet de bu hususta henüz kat'i izahat vermemiş olduğu için vaziyet müphemiyetini muhafaza etmektedir. ...Ağrı dağındaki eşkiyanın kâmilen tenkili için İran toprağındaki küçük Ağrının ve Aybey dağının tarafımızdan işgali zarureti hissolunmuştur. Bunun üzerine keyfiyet İran hükümetine bildirilmiştir. İran hükümeti bu teklifimizi hüsnü telakki etmemiştir. Havas ajansının 12 ağustos tarihli Tahrandan verdiği bir telgrafta aynen şöyle deniliyor: "Salâhiyettar mahafilden tebliğ olunduğuna göre Türkiyede Ağrı hadisesinin daha bidayetinde İran hükümeti İran ve Türk Kürtleri arasındaki münasebeti kesmek için hudutların kapatılmasını emretmiş ve İran Kürtlerini geri çekmiştir. İran hükümeti hudutlarda sükûnu idame ettirmek için mümkün olan her şeyi yapmıştır. Binaenaleyh iran hükümeti Türkiyeye cevabında asileri takip için Türk kıtaatının İran topraklarına girmesine muhalefet ediyorsa, buna hayret etmemek lazımdır" [*Burada Vakit tarafından aşiretlerin geri çekilmesinin yetmeyeceği, aynı zamanda tenkil edilmeleri gerektiği ekleniyor.*] Bu tenkil müşterek bir hareketle yapılmadıkça, emniyetimizin teessüs ettiğine dair bize kâmil bir kanaat gelmiyecektir. ... Diğer taraftan iranla aramızda mün'akit 25 nisan 926 tarihli muahedenin altıncı maddesi bize bu hususta müşterek harekete geçmek salahiyetini vermektedir. Bu madde aynen şudur: "Tarafeyni akıdeyn hudut mıntıkaları ahalisinin huzur ve emniyetlerini temin edebilmek maksadile hududa civar arazide bulunan aşiretlerin ihdas edegelmekte oldukları iki memleketin asayişini muhil ef'ali mücrimaneye ve tertibata nihayet vermek için bilcümle tedabiri lazimeyi ittihaz edeceklerdir. Bu tedabir

29. "İranın cevabi notasında..." *Vakit*, 11 Ağustos 1930.

tarafeyn hükümetlerince ayrı ayrı veya lüzumuna kail oldukları takdirde müştereken ittihaz olunacaktır" [*Sonrasında hudut tashihi konusunda Türkiye'nin temel talebinin Küçük Ağrı ve Aybey Dağları'nın tamamen hudut dahiline alınması olduğu belirtiliyor ve buralar karşılığında İran'a güneyden toprak verilebileceği ekleniyor.*] ...İrandan buralarını [*Küçük Ağrı ve Aybey kastediliyor.*] istemekte maksadımız toprak kazanmak değildir. Nitekim bu hususta İrana da kanaat gelebilmesi için kendisine mühim bir teklifte bulunuyoruz. Bize vereceği araziye mukabil İrana cenuptan bir kısım arazi verebiliriz. [*Bundan sonra İran topraklarına tecavüz iddiası reddediliyor.*] ...Hükümetimiz, küçük Ağrı ve Aybeyin tarafımızdan işgali lüzumunu İrana bildirdikten sonra bir taraftan da dağdaki eşkiyanın firarına meydan vermemek üzere küçük ağrı ve aybeyin ihatasını ordumuza emretmiş ve bu emir yerine getirilmiştir. Ancak ordumuz müşterek tenkile intizaren İran toprağında dağa doğru harekâta başlamamıştır" [*Bir anlamda "dağın etrafını sardık ama dağı işgal etmedik ve İran içlerine ilerlemedik" deniyor.*] ...asilere karşı harekât henüz başlamadı, bir haftaya kadar başlıyacağı ümit edilmektedir.[30]

Cumhuriyet'e göre ise İran'ın notaya cevabı olumsuzdur ve muhtemelen de bu sebepten, İran'la kriz yaratmak pahasına, bu ülke topraklarına giriş tercih edilmiştir:

...İran'ın notaya cevabı menfidir. Müşterek harekât teklifini reddediyorlar. ...İran hudut vakalarından kendisinin kat'iyyen mes'ul olmadığını İran'da Türk dostluğunun hâkim bulunduğunu tafsil ve tahlil etmekle müşterek harekete geçmek gayesile kendi topraklarında Türk askerlerinin harekât yapmak teklifini kabulüne imkân görülmediğini söylemekte ve bu hareketin hukuku düvele mugayir olduğunu zikretmektedir. İran tashihi hudut mes'elesi etrafında tam bir sükût muhafaza etmiştir. ...Tahran büyükelçiliğimizden verilen İran'ın cevabi notasının hülasası gelmiştir. Bu hulasanın getirdiği intiba hudutta emniyeti ve teşriki mesai imkânını vaat eder mahiyettedir. Şimdi asıl mesele bu teşrik-i mesainin ameli sahada tecellisidir.[31]

Yine *Cumhuriyet*, 12 Ağustos'ta İran'ın müşterek bir mesai teklifini kabul ettiğini ve ortak bir tenkil gerçekleştirileceğini duyurur. Ancak 13 Ağustos'ta harekâtın başlamadığı belirtilir ve "İran toprağına girdiğimiz doğru değildir" haberi yayınlanır. İran'la krizin doruk noktası olarak kabul edilebilecek bu olay sonrası, gazetelerde İran'ın Türkiye'yi Cemiyet-i Akvam'a şikâyet edeceği söy-

30. "Ağrıdağı ordumuz tarafından ihata edilmiştir" *Vakit*, 14 Ağustos 1930.
31. "İran'ın notaya cevabı" *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

lentileri dolaşmaya başlar. Ancak bu gerçekleşmez ve Türkiye'nin İran toprağına girerek ortaya koyduğu tepki, karşılığını bulur. 17 Ağustos'ta, uzun süredir umulan şey gerçekleşir ve İran'ın asilere karşı harekete geçtiği duyurulur:

> İran toprağına iltica eden asilerin tedibi.
> İran hükümetinin nihayet harekete geçmesi memnuniyetle karşılandı. Ankaraya gelen son haberlere göre İran hükümeti, hududumuzdan İran toprağına iltica eden Kürtlerin tedibine başlamıştır.[32]

İran'la ilişkilerin inişli çıkışlı bir hal arz ettiği bu dönemde, büyükelçiliğe Memduh Şevket Bey yerine Hüsrev Gerede getirilir. Bu değişiklik sırasında, özellikle dış basına göre İran'la gerginlik en yüksek safhadadır. Ancak Türkiye basını bu iddiaları yalanlar. Örneğin *Vakit*, 21 Ağustos'ta *Chicago Tribune*'ün yayınladığı bir habere, şöyle tepki gösterir:

> Neler de uydurmuyorlar?
> Tebriz kumandanı ultimatom vermiş ve bizi ilanı harple tehdit etmiş. Biz bu ihtilafı halletmek için Amanullah Hanı mütevassıt [*aracı*] tayin etmişiz.[33]

İran'la kriz söylentilerine karşı son noktayı ise, çiçeği burnunda elçi Hüsrev Gerede koyar ve şu ana kadar gazetelerde açıklanmış onca notaya karşın, İran'a hiç nota verilmediğini belirtir. Bu durum basının dış politikayı şekillendirmede manipüle edildiğini ve basın aracılığıyla dezenformasyon yapıldığını gösterir:

> Umumi siyasetimizin vaziyeti normaldir. İranla münasebatımız dostanedir. İran'a verilecek cevap bu akşam Yalovada takarrür edecektir. Esasen İrana şimdiye kadar hiç nota vermiş değiliz. Ancak şifahi tebligat yapmaktayız.[34]

İran'la ilişkiler, harekâtın gerçekleştirildiği eylül ayında da gerilimli düzeyini sürdürür. Türkiye'nin temel argümanı, Ağrı Dağı isyancılardan tamamen arındırılsa da İran'la sınır düzenlemesi gerçekleştirilmezse, sorunun kökten çözülemeyeceğidir. III. Ağrı

32. "İran toprağına iltica eden asilerin tedibi" *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930.
33. "İrana karşı vaziyetimiz" *Vakit*, 21 Ağustos 1930.
34. "İranla münasebatımız dostanedir" *Vakit*, 22 Ağustos 1930.

İsyanı'nı bitiren Eylül Harekâtı sonrası yazılan yazılarda, üzerinde durulan temel nokta budur:

> ...Şu ciheti de unutmamak lazımdır ki Ağrıdağı meselesi ancak bugün askeri safhada halledilmiş olmakla beraber bunun bir de siyasi veçhesi vardır. İşin bu siyasi safhası da şimdiden nazarı dikkate alınmazsa kahraman ordumuzun büyük ve mafevkelbeşer fedakârlıkları sayesinde temizlenmiş olan Ağrıdağı yavaş yavaş gene eski halini alabilir. Mes'elenin bu siyasi safhası da Türk-İran hududunun tashihinden ibarettir. Türk-İran hududunun tashihinden maksat şudur: Ağrıdağının şimdiye kadar İran toprakları dahilinde olan kısmını da Türk hudutları içerisine almak... Filhakika bugün Ağrıdağı tamamile eşkiyadan temizlenmiştir. Fakat bu dağın bir kısmı eskiden olduğu gibi İran hududu içerisinde kalırsa şuradan, buradan bir takım eşkıya çeteleri gene bu dağlara çıkabilirler. ...Bizim tarafımızdan Ağrıdağı mıntıkasında böyle bir hudut tashihine lüzum gösterilmesi İranlıların elinden bu vesileile arazi istemek için olmadığı meydandadır. Nitekim hükümet İranlıların zihnine böyle bir şüphe girmemesi için Ağrıdağı mıntıkasında bize terkolunacak araziye mukabil hududumuzun diğer taraflarından bizimde İranlılara arazi verebileceğimizi münasip surette ifade etmiştir. Bu itibar ile İran komşumuz için hudut tashihi meselesine her hangi bir şekilde itiraz vukuuna bir sebep kalmamıştır.[35]

Türkiye-İran sınır anlaşmazlığının Ağrı İsyanı süresince basında işgal ettiği yer, Kürt sorununun devlet tarafından bir "güvenlik ve asayiş" meselesi olarak ele alınışının da başlangıcı olarak görülebilir. İsyanın iç ve dış düşmanlar tarafından kışkırtıldığı iddiası üzerine yorumlar düşünüldüğünde, ayaklanmanın bir yurttaşlık hakkı ve kimlik sorunu olarak algılanmadığı gerçeği dikkat çeker. İran'la sınır tashihi 1932 yılında, Türkiye'nin istediği biçimde gerçekleşir ancak bu gelişme, dönemin politikacı ve gazetecilerinin düşüncesinin aksine, uzun yıllar sürecek olan Kürt isyanlarını bitirmeye yetmez.

b) "Kadim" Düşmanlar: İngilizler, Fransızlar, Ermeniler

Ağrı İsyanı'nın haberleştirildiği ilk günlerde İran üzerindeki vurgu yanında, doğrudan adres gösterilmeden, "dış mihrak" vurgusu yapılır ve isyanın basit bir Kürt ayaklanması olmadığı, arkasında dış desteğin bulunduğu belirtilir. Şeyh Said İsyanı'ndan

35. Mehmet Asım, "Ağrı harekâtının hitamı" *Vakit*, 17 Eylül 1930.

itibaren[36], Kürt ayaklanmalarını açıklarken başvurulan önemli temalardan biri olan "dış düşman" vurgusu, Ağrı İsyanı'nın temsilinde de karşımıza çıkar:

> Şark kıyamının yabancı bir millet yardımile vaki olduğunun muhakkak bulunduğunu Mısır gazetesi ilave etmektedir.[37]
> Şarkta zuhur eden isyan ve tecavüz hareketi zahiren görüldüğü şekilde basit bir şekavet hadisesi değildir. Bu hadisenin esasi siyasi ve irticai bir kıyam mahiyetindedir. Bu itibar ile isyan ve kıyam hareketinin asıl muharrkeleri (?) ve mürettipleri memleket haricindedir.[38]

İsyana gizli destek vermekle suçlanan en önemli ülke İngiltere'dir. Ancak suçlamaların doğrudan gerçekleştirilmesinden çok, Almanya ve Rusya'nın ağzından, olayların arkasında İngiltere olduğu görüşü öne çıkarılır. Bu durum aslında Ağrı

---

36. Şeyh Said İsyanı boyunca da en önemli dış düşman İngilizler ve Ermenilerdir. İsyanın duyurulduğu ilk günlerde olaylardaki "İngiliz parmağı" şöyle gündeme getirilir: "Bu günkü vekiller heyeti toplantısında İç İşleri bakanı Cemil Bey Piran hadisesi hakkında tafsilat vermiş ve civardaki zabıta kuvvetleri ile uçaklar vesair vasıtalarla tenkili keyfiyeti lazım gelenlere emredilmiştir. Meseleye kapanmış nazarı ile bakılmaktadır. Ankara mehafili bu işte İngilizlerin parmağı olduğu fikrindedir" *Cumhuriyet,* 17 Şubat 1925'den aktaran Deniz, a.g.e.. Ayrıca 21 Nisan 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde tutsak edilen aşiret binbaşılarından Kasım'ın ifadesine dayanarak mütareke senelerinde Kürt münveranından sabık mebus Yusuf Ziya'nın şark vilayetlerine giderek müstakil Kürdistan için çalıştığını, Kürdistan'ın kurulması maksadıyla İstanbul'da teşkil edilen Kürdistan İstihlası Cemiyeti'ne girmeleri için Kürt halkını teşvik ettiği ve cahil halkı infiale çalıştığını, bu cemiyete mensup olan kuvvetlere parola konulduğunu ve bu cemiyetin İngilizlerle münasebette bulunduğunu, cemiyete İngilizler tarafından her türlü yardımda bulunacağı hakkında Yusuf Ziya'nın teminat verdiğini ve bu halin beş seneden beri devam ederek Kürdistan istiklal arzusunun uyandırıldığını ve Şeyh Said'in isyan vakası ortaya çıkınca İngilizlerle muhaberesinin olduğunu (...) yazar. Aktaran Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007, s. 12. İngilizlerin olaylardaki rolü Musul meselesi ve Ortadoğu üzerindeki oyunlara bağlanmaktadır. Ermeniler de isyan boyunca Kürtlere destek vermekle suçlanır. Refik Nuri, *Tanin* gazetesinde isyanın çıkış sebebini açıklarken bu isyanın dışarıdan da desteklendiğini, Ermeni ve Nesturilerin de isyana destek vererek iştirak ettiklerini, ele geçen delillerle anlaşıldığını söylemektedir. Gerek Ermenilerin ve gerekse Nesturilerin Şeyh Said ile birlikte bu işe müştereken başladığını ve yegâne maksatlarının da müstakil bir Kürdistan ve Ermenistan kurmak olduğunu, bunun için de din ve şeriatı ön plana çıkararak işe başladıklarını yazar. *Tanin*, 2 Mart 1925, s. 1'den aktaran Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007, s. 8.
37. *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1930.
38. "Asilerin Reisi" *Vakit*, 14 Temmuz 1930.

ayaklanmasının uluslararası planda büyük devletlerin çıkar çatışmaları ve Ortadoğu'da kendilerinin ve düşmanlarının nüfuzu ile ilgili bir sorun olarak algılandığını gösterir. Almanya ve Rusya'ya göre, İngiltere bölgedeki hâkimiyetini artırmak ve planlarını gerçekleştirmek üzere, isyan ve huzursuzlukları kışkırtmaktadır. Meşhur İngiliz Casusu Lawrance (Lavrens), İngiltere'nin bölge üzerinde oynadığı oyunların sembolüdür ve Lawrence şahsında İngiltere'nin tüm kötülükleri somutlanır. Lawrance "yerli hainler"le işbirliği yaparak, nüfuzunu artırır. Dış düşmanlara "iç düşmanlar"ın eklemlenmesi, düşman algısının genişliğini göstermesi bakımından ilginçtir:

> Çerkes Etem ve Lavrens
> ...Çerkes Etem'in Irak hudutlarında dolaşmakta olduğu muhakkaktır. Irak'ın Musul'a kadar uzanan Şimal kısmında külliyetli Kürt nüfusu vardır. Maruf İngiliz casusu (Lavrens)in geçen sene Irak ve İran hudutları üzerinde görüldüğü yazılmıştı. Şimdiki hadiseler bu şeytan ruhlu adamın hakikaten oralarda gezdiğini ispat ediyor. Lavrens'in boşuna dolaşmayacağı, Hicaz'ı ve Efganistan'ı altüst eden bu casusun bir hareket hazırlamağa çalışacağı onu bilenlerce malumdur.[39]
> Hariçte vatanımız aleyhine çalışanların hainane faaliyetlerini yüzelliliklerden bazılarını bu meyanda Kiraz Hamdi ve Çerkes Etem'in de karıştıklarını yazmıştık. Geçen sene cenup hudutlarımız yakınlarına kadar gelen meşhur İngiliz casusu Lavrens'in de aynı maksatla oralara gittiği anlaşılmaktadır. Lavrens'in oralara davet edilmiş olması ihtimali de kuvvetlidir.[40]

> Lavrens
> Meşhur İngiliz casusu nerede?
> Miralay Lavrensin nerede bulunduğu hâlâ bir mesele teşkil ediyor. Kahirede çıkan El-Ehram gazetesinin Londra muhabirinden aldığı malumata göre İngilterede, Lavrensin Kürdistanda bulunduğu şayi olmuş ve onun isyana sebebiyet verdiği söylenmiş ise de bunu tekzip eden resmi bir tebliğ neşrolunmuştur. Bu resmi tebliğe göre Miralay Lavrens, İngiltere'de tayyare karargâhlarından birinde çalışmaktadır.[41]

Bölge üzerinde İngiliz etkisinin bir başka boyutu, İngiltere'nin bir anlaşma ile Irak'ı ayrı bir devlet olarak tanıması ve tarihsel olarak Musul meselesinden kalan anlaşmazlıklar ve Şeyh Said

39. "Çerkes Etem ve Lavrens" *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1930.
40. "Büyük Müsademeler Oluyor/Yüzellilikler de" *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930.
41. "Lavrens" *Vakit*, 27 Ağustos 1930.

İsyanı'na İngiltere'nin dahli gibi konulardır. Kürt isyanlarındaki –özellikle Şeyh Said İsyanı'ndaki– "İngiliz parmağı" görüşü, Ağrı konusunda Cumhuriyet hükümetini ve basınını "şüpheci" bir korkuya sevk eder. İngiltere'nin bölgedeki rakipsiz nüfuzu ve Türkiye'yi karıştırmak ve güçsüz düşürmek üzere Kürt isyanlarını teşvik ettiği konusundaki inanç, onu baş şüpheli haline getirir:

> ..İlk hatıra gelen ihtimal tahrikçilerin Şeyh Sait isyanı üzerine tenkil kuvvetlerimizden kurtularak İran topraklarına iltica etmiş mücrimler olmasıdır. Fakat acaban tahrik şebekesinin teşkil eden adamlar sadece bunlardan mı ibarettir? Yoksa bu nev müfsitler bazı ecnebi memleketlerden de kuvvet almakta mıdır? Malum bir hakikattir ki Musul meselesi hal edildikten sonra Türkiye ile İngiltere arasında hiçbir ihtilaf mevzuu kalmamıştır. ...İki memleket arasında umumi siyaset böyle iyi bir mecra takip etmekle beraber Irakta manda almış olan İngiltere'nin Musul'da tatbik ettiği Kürdlük siyaseti netice itibarile Şark vilayetlerimizin asayişi için karanlık bir nokta teşkil etmektedir.
> İngiltere hükümeti şimalı Irak mıntıkasında bulunan Kürtlerden müstakil bir milliyet vücuda getirmek yolundaki maksadını hiçbir vakit gizlemediği gibi son zamanlarda bu maksadı fiiliyata getirmek hususunda mühim teşebbüsler almıştır. Irak hükümetinin muhalefetine rağmen ıraktaki Kürtlerin lisanlarının Arapça ile beraber resmi lisanı sayılması için hususi bir kanun kabul ettirmiştir. Acaba şimali Irakta müstakil bir kürt milliyeti vücude getirmek için burada hazırlanmakta olan teşkilat ile Ağrıdağı havalisinde keşfedilen tahrikât vesikaları arasında bir münasebat var mıdır? İşte bizim zihnimize şüphe veren şey bu cihettir. ...Londradan gelen haberlere göre İngiltere ile Irak arasında yeni bir muahede akdedilmiş ve bu muahede mucibince İngiltere hükümeti bu memleketi tamamen müstakil bir devlet olarak tanımıştır. Bu takdirde acaba bundan sonra Musul ve havalisinde her ne nam altından olursa olsun cereyan edecek olan işlerde doğrudan doğruya Irak hükümeti mi mesul olacaktır. Öyle zannediyoruz ki gerek İngiltere, gerek Irak ile istikbalde her hanki bir sui tefehhüme mani olmak için ortada halledilecek bir propaganda vardır ve tahrikât meselesi vardır ve mazide gördüğümüz tecrübeler bizim bu hususta mütekayyiz bulunmamızı icap etmektedir.[42]

Cumhuriyet basını ve muhtemelen hükümetin de görüşüne göre, İngiltere bölgede kendi nüfuzunu artırmak ve diğer ülkeleri güçsüz düşürmek üzere "böl-yönet" taktiği gütmektedir. Nitekim basına göre olayda dahli olan diğer unsurlar aslında birer

42. Mehmet Asım, "Şarktaki Propagandalar" *Vakit*, 5 Temmuz 1930.

"piyon"dan ibarettir. İngiltere'nin Irak dahilinde, Kürtçe'nin resmi bir dil olarak tanınması konusundaki gayreti de bu planın bir parçasıdır. Bu bağlamda, bölgede kendi çıkarları için hareket ettiklerini düşünenler, aslında İngiltere tarafından kullanılmaktadır:

> ...Şimdi vuzuh ve sarahat ile görüyoruz ki Ağrıdağı havalisinden hudutlarımıza tecavüz eden eşkıya çetelerini asıl sevk ve idare eden faal merkez (Maku)da bulunmaktadır. Fakat bu merkez ile (Musul) veya (Irak) ve (Halep) arasında irtibat vasıtaları da vardır. Hadisede İranın ve İran aşiretlerinin vaziyeti kör bir alet gibi kullanılmaktan ibarettir. Hatırlarda olduğu üzere Efganistanı altüst eden meşhur İngiliz casusu (Lavrens) buradaki işlerini bitirdikten sonra birden bire ortadan kaybolmuştu. O vakit şark memleketlerinin cahil sınıflarını tahrik ederek ortalığı birbirine katmağı kendisi için hususi bir sanat, bir ihtisas haline getiren bu meşhur İngiliz casusunun Türkiye hudutlarına civar bir yere geldiğinden bahsedilmişti. Bu haber bir müddet gazeteleri işgal ettikten sonra unutulup gitmişti. Ağrıdağı hadisesi meydana çıkınca esbap ve avamili aranırken şimdi herkes casus (Lavrens)i hatırlayor. [*Şeyh Said'in oğlu Selahattin ile İngiltere arasındaki ilişkilere değiniliyor ve Selahattin'in İngilizler aracılığıyla Irak Harbiye Mektebi'ne kaydettirildiği söyleniyor. Selahattin yukarıda da bahsi geçtiği üzere Hoybun örgütünü kurmakla ve Ağrı İsyanı'nda parmağı olmakla suçlanıyordu.*] sonra gene bu Salahattin (Halep)te (Hubyan) ismile icrayı faaliyet eden ve Gürt istiklali için çalışan cemiyetin başındaki doktor Şükrü ile münasebette bulunmuştur. Diğer taraftan Irak hududu dahilinde bulunan Kürtler için Kürtçeyi resmi lisan olarak kabul ettirmek meselesi son zamanlarda İngilizleri fazlaca meşgul etmiştir... İşte yalnız bu ahval bile Şark hudutlarımızda vuku bulan tahrikâtın arkasında (Lavrens) in bulunması ihtimalini teyit eden esbap ve delailden olarak kabul olunabilir. [*Ardından isyana merkez olarak neden İran topraklarındaki Maku bölgesinin seçildiği sorgulanıyor ve bunun İran ve Türkiye'yi karşı karşıya getirmek için özellikle seçildiğini, çünkü bu sayede Türkiye'nin olaylardan doğrudan İran'ı mesul tutacağının bilindiği söyleniyor.*] ...Çünkü tahrik merkezi İran topraklarında bulundukça Türkiye için şikâyete muhatap olacak yer sadece resmi İran hükümetidir. ...bununla beraber bütün bu yazdıklarımız şurada burada yapılan tahminler cümlesindendir; Hükümet mahafili bunları teyit eder bir şey söylememektedir. [*Bu görüşlerin hükümeti bağlamadığının belirtilmesi ilginç, zira o dönem basın üzerindeki sansür düşünüldüğünde -özellikle de Ağrı İsyanı gibi kritik bir mevzuda- hükümetin izni dışında yazmanın mümkün olmadığı açık. Kanımca İngiltere'nin isyandaki etkisi, hükümetin de üzerinde ciddiyetle durduğu, ancak İngiltere'yi doğrudan karşısına alamadığı bir husus. Basında bu tarz yazılara izin vermenin, İngiltere'ye bir mesaj niteliği taşıdığı ortada*].[43]

43. "Entelicens Servis Ağrıdağı hadisesinde alakadardır" *Vakit*, 9 Temmuz 1930.

Yayınlara göre, İngilizler diplomatik ilişkiler yanında, para yardımı ile de isyancıları desteklemektedir. İngiliz hükümeti yanında, petrol üzerinde söz sahibi olmak isteyen İngiliz şirketleri de bölgede hummalı bir çalışma içindedir. Kürt isyancıların sahip oldukları mühimmat fazlalığı, İngilizlerin bu desteği ile açıklanır:

> Ankara'da verilen habere göre Ağrıdağı hadisesinin müşevvikleri arasında Anglo Peroan isminde bir İngiliz gaz kumpanyası da mevcuttur. Şark vilayetlerinde mevcut bazı petrol menbalarının kendisine terk edilmesi ve müstakil bir Kürdistan teşkili için bu kumpanya asilere vasi miktarda yardımda bulunmuştur. Asilerin bol mühimmata malik olmaları buna atfedilmektedir.[44]

Büyük devletlerin emperyalist çıkarları için bölgeye müdahale ettikleri, küçük devletleri güçsüz bıraktıkları ve özellikle petrol kaynaklarını ele geçirmek amacıyla yeraltı faaliyetleri içine girdikleri düşüncesi, günümüzde hâlâ varlığını koruyan, geçerliliği de olan bir açıklama çerçevesidir. Bu çerçeve, dünyadaki güç dengesizliklerine işaret etme bağlamıyla doğru yanlar taşır. Ancak ulusal sorunların ve sorumlulukların, komplo zihniyeti ile "küresel güçlere" atfedilmesi, politik sinizmin iç politikayı esir almasına neden olur ve kitleleri manipülasyon sonucunu doğurur. Kürt sorununun algılanışında da "dış güçler" çerçevesi, Kürtlerin ayrı bir kültürel ve etnik grup olarak varlığını ve haklarını inkâr etme, Türkiye Cumhuriyeti'nin meseleye dair sorumluluklarını azımsama ve yıllarca yürütülen asimilasyon politikalarını meşru gösterme bağlamıyla sorunludur. Kürtleri "istilacı bir ırk" olarak görmeyi sürdürerek, 1930'ların tezlerini 2000'lere taşıyan ve kendisini "ulusalcı sol" olarak betimleyen görüşler, Kürtlerin her tür hak taleplerini yine erken dönemdeki açıklama çerçevesi ile karşılar. Buna göre Kürtler, büyük devletlerin Türkiye'yi bölme planında, böl-yönet taktikleri içinde bir piyon olarak iş görmektedir.[45]

Ağrı İsyanı'nı kışkırtmakla suçlanan bir diğer "dış düşman" Ermenilerdir.[46] Ermenilerin Hoybun Cemiyeti'ni kurmaya yardım

44. "Bir İngiliz gaz kumpanyası Şark isyanına yardım etmiş!" *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1930.

45. Bkz. www.turksolu.org.

46. Ermenilerin Kürt isyanlarındaki rolü Şeyh Said İsyanı'nda da sıklıkla gündeme gelir. Örneğin 4 Nisan 1925 tarihli *Vakit* gazetesinde, Şeyh Said'in din namına cihat açtığı ve bütün Kürtlerin halife namına hareket edip kendisine iştirak ederek açmış olduğu bayrağın altında toplanmaları gerektiğine dair muhtelif beyannameler ile

ettiklerinden ve isyana verdikleri destekten daha önce söz etmiştik. Kürtlerle birlikte kendilerini Türkleştirme planlarının kurbanı olarak gören Ermenilerin, "ortak düşman" Türkiye'ye karşı, Kürtlerle birlikte hareket etmeyi siyaseten doğru buldukları, Garo Sasuni'nin isyanı anlattığı eserinde açıkça belirtilir. Dolayısıyla Cumhuriyet basınının Ermeni vurgusu bir yalan ve iftira kampanyası olmaktan çok, isyanın arkasındaki "düşmanlar koalisyonu"nu (Kürt-Ermeni) teşhir etme ve dönem elitlerinin tutumlarındaki (tarihsel) "haklılığı" pekiştirme arzusu niteliğindedir:

> Kürt cemiyeti teşkilatı ile bazı Ermenilerin birleştiği anlaşılıyor... Memleketimiz aleyhine bu suretle çalışan bethahların gayeleri meyanında Şark'ta bir Kürt-Ermeni hükümeti teşkili de bulunmaktadır. Elde edilen bazı vesait, bu harici istihzarat ve faaliyette bazı Ermenilerin de alakadar bulunduklarını göstermektedir.[47]
>
> 1500 Ermeni Kürtlerle birlikte aleyhimize harekete geçmeğe ant etmişler.
>
> Essiyase gazetesinin Irak muhabiri tarafından verilen malumata göre Irakta vuku bulan son Kürt hareketi dolayısile bu harekete kimlerin iştirak ettiğine dair tahkikat yapılmış, neticede 15,000 Ermeninin Türklere karşı kürtlere müzaharet etmek üzere bu harekete iştirak ettikleri anlaşılmıştır. Bu on beş bin Ermeni, Kürtlerin müstakil bir devlet tesis ettikleri anda onlarla birlikte Türkiye ile harbedeceklerini temin etmiştir.[48]

Kürt isyanlarının gerçek nedenini anlamaktan ziyade, "kışkırtma" "kandırma" "piyon olarak kullanma" bağlamıyla değerlendiren bu bakış açısının, isyanları anlamlandırma konusunda sergilenen tutukluğu gösterdiği söylenebilir. Buna göre, bir iç ve dış düşmanlar koalisyonu, sorunsuz yaşadıkları ve mutlu oldukları varsayılan Kürtleri isyana teşvik etmektedir. Kürtlere diğer "kötülük odakları"nı eklemleme çabası (Yüzellilikler, özellikle Çerkes Etem), Cumhuriyet'in erken döneminin haletiruhiyesini göstermesi bakımdan anlamlıdır. Osmanlı son döneminin yarattığı travma, dönem elitlerinin hemen hepsini etkilemiştir. Sonraki yıllarda "Sevr Sendromu" olarak nitelenecek bu durum, sürekli bir "bölünme" ve "iç/dış düşman" paranoyasına karşılık gelir:

---

isyanda Ermeni teşkilatlarının da sebep olduğuna yönelik tutanaklar ele geçirildiği haberi yayınlanır. Aktaran Deniz, a.g.e., s. 58.

47. "Hükümet bir tebliğ neşrine karar verdi/Ermeniler de alakadar" *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930.

48. "Ermeniler söz vermiş" *Vakit*, 29 Ağustos 1930.

> Kürt ve Ermeni cemiyetlerinin harekâttan evvel Halep'te ikinci bir içtima akdettikleri ve bu içtimada Kürtler ile Ermeniler arasında şiddetli münakaşalar cereyan ettiği muhakkaktır. Münakaşa bilhassa gönderilen paraların sui istimal edilmesinden tevellüt etmiştir. Halep'teki kongreye yüzelliliklerden feylesof Rıza Tevfik de iştirak etmiştir. Bu kongrede aynı zamanda müşterek cemiyetin icra komitesi tefrik edilmiş ve neşriyat komitesine yeniden tahsisat verilmiştir. Cenup harekâtına Ermenilerin de iştirak eylediğini Mardin valisinin neşrettiği beyanname de teyit etmektedir. Çerkes Etem Bağdat'ta çok sefildir; bir medrese odasında iane ile geçinmektedir. Raşit, Iraktan çıkarılmıştır. Zeynelabidin Kerkük ve Süleymaniye civarında dolaşıyor.[49]

Kürtler ve Ermenilerin Türklere karşı birleşmeleri ve Türkiye'yi karıştırma planlarının, Osmanlı'dan günümüze tamamlanmamış bir proje olduğu ve çeşitli girişimlerin ibret veren sonuçlarının hatırlatılması, Kürtler ve Ermenilerin asıl amaçlarının aslında ayrı devletlerden ziyade Türkiye'yi karıştırmak ve bu sayede İngilizlerin ekmeğine yağ sürmek olduğu, basında vurgulanan diğer noktalardır. Buna göre, bu iki grup Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sürekli huzursuzluklar çıkarmış ancak her defasında hak ettikleri cezayı görmüşlerdir. Dış düşmanların piyonu olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet'i zayıflatma amacı gütmüş ancak amaçlarına ulaşamamışlardır:

> Ağrıdağı hadisesi etrafında yapılan takibat ve tetkikat her gün yeni bir hakikati ifşa ediyor. Bu suretle hadisenin ilk zamanlarda tahmin ettiğimizden fazla bir ehemmiyeti olduğu anlaşılıyor. Son haberlerden alınan şayanı hayret bir hakikat şudur: Şark hudutlarımızdaki aşiretleri tahrik edenler Kürtler ile beraber Ermenileri isyana sevkedebilmek için (Kürdistan ve Ermenistan) devleti tahayyül etmişler bu hayal etrafında bunlar arsında bir teşriki mesai temin etmiye çalışmışlardır!
> Malumdur ki mütareke devri içinde Türk milletini mahvetmek istiyenler Osmanlı İmparatorluğunu tamamen parçalıyarak her parçasını bir devlete verdikten başka Şarki Anadoluda da Karedenizden Akdenize kadar imtidat eden bir (Ermenistan) kurmak hayaline kapılmışlardı. O vakit bu hayale aldanan Ermenilerin bugün akibeti meydandadır. Sulhtan sonra da Şark vilayetlerimizde isyan çıkaran Kürtler hareketlerinin cezasını görmüşlerdir. Kürtler ile Ermenileri birleştirerek müşterek bir (Kürdistan ve Ermenistan) devleti planını kuranlar böyle bir hayalin tahakkuku imkânsız olduğunu kendileri de pek iyi bilirler. O halde bu tahrikler niçin? Çünkü maksatları hakikaten bir (Kürdüstan ve Ermenistan) devleti kurmak değildir. Bu maksat sadece Türkiyenin şark

49. "Harekât başlamadı" *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

hudutlarının asayişini karıştırmaktan ibarettir. Hakikat bundan ibaret olduğuna göre acaba bu meselede hayatları mevzubahsolan insanlar ne vakit kendilerini tahrik edenlerin hakiki ihtiraslarını anlıyacaktır?[50]

Tüm bu sorunlar yaşanırken, Kürt isyanları sonrası Türkiye dahilinde yaşayan diğer Kürtler üzerinde sürdürülen baskının, Ermeniler için de geçerli olduğunu düşündüren haberler yayınlanır:

Zabıta evvelki akşam Bakırköyü'nde bazı şüpheli evlerde taharriyat yapmıştır. Aranılan evler Ermeni evleridir.[51]

İngiliz ve Ermenilerle birlikte Fransızlar da isyana yardım etmekle suçlanan "dış düşmanlar" kategorisindedir. Önceleri Fransızların isyancılarla mücadele konusundaki yardımlarına dikkat çekilerek Fransızlar övülür; ancak ardından Fransızların da isyancılara destek verdiği gerçeği ortaya çıkar:

...Suriyeye firar eden Haco ve Cemil Paşazadeler Fransız hükümeti tarafından Suriyede tevkif edilmişlerdir. Fransız dostluğunun bu tecellisi burada memnuniyetle karşılanmıştır.[52]

Haco ve arkadaşları
Toprağımızdan köpekler gibi atılan bu haydudun Fransızlarla alakası nedir?
Fransız istihbaratı reisi Kolonel Mortiye Halebe gelip mevlevihaneye misafir oldu. Fransız zabitleri de Kürt kongresinde bulunmuşlar... Haco Suriyeye geçer geçmez derhal Fransız hizmetine girmiştir. Fransızlar Hacoyu kamışlar ve Demirçat mıntıkalarına müfettiş tayin etmişlerdir.[53]

İngiltere, Ermeniler ve Fransızlar dışında Suriye, Beyrut, Araplar ve Çerkesler de düşman koalisyonunun parçası olarak kimi haberlerde vurgulanır:

Asiler bu havalide [*Erciş*] yaptıkları mücadele ve giriştikleri harplerde bilhassa maktullerini ve mecruhlarını bırakmamağa çalışmışlar ve bu emellerinde ekseriyetle muvaffak olmuşlardır. Asiler arasında Arap ve Ermenilerin de bulunduğu muhakkak görülmektedir.[54]

50. "Tahrikçilerin planı" *Vakit*, 10 Temmuz 1930.
51. "Bakırköyünde taharriyat yapıldı" *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1930.
52. "İranın cevabi notasında" *Vakit*, 11 Ağustos 1930.
53. "Suriyede dönen fırıldaklar" *Vakit*, 16 Ağustos 1930.
54. "Ağrıdağında asiler ölülerini bırakmıyorlar" *Vakit*, 2 Eylül 1930.

> Selim Memduhla Ali İlmi, ellerindeki beyannamelerle yakayı ele verdiler! Şimdi bu hainlerden biri Halepte, diğeri Antakya'da ikamete mecbur edilmişlerdir.
> ...Hoybon cemiyetine Antakyada Ali Hilmi ile Mahmut isminde bir çerkes genci dahil bulunmaktadır.[55]
> Haço Suriye'ye kaçtı. Eşkiyanın Berut'tan idare edildiği anlaşıldı. Taşnaklar da faaliyete geçtiler.[56]

İsyancılara yönelik dış yardımın haberleştirilmesinde ilginç bir diğer nokta, bu yardımların amacının bölgeyi "Makedonyalaştırmak" olduğu düşüncesidir. Osmanlı'dan miras kalan "dağılma ve toprak kaybetme" travmasının bir yansıması olarak okunabilecek bu yorum, yukarıda sözü edildiği üzere, imparatorluğun "hasta adam" döneminin, elitlerin kolektif hafızasındaki etkisini de gösterir. Bu bağlamda büyük dış güçler Osmanlıyı parçaladıkları gibi, genç Cumhuriyet'i de yok etmek istemektedirler:

> Kürt eşkiyasını teçhiz ederek hudutlarımız içersine sevk eden düşmanlar şark vilayetlerimizde bir Makedonya vücuda getirmek maksadını takip etmektedir. Fakat bu maksat hiçbir vakit hâsıl olmayacağı gibi bu yolda teşebbüsatta bulunanların akıbeti de emsaline ibret olacaktır.[57]

İsyanın başından sonuna kadar istikrarlı bir biçimde Türkiye ile ittifak halinde olan ülke ise Rusya'dır. Rusya, Ortadoğu'daki Avrupa egemenliğine karşı, Cumhuriyet'i destekleme politikasını, Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana sürdürür. Sasuni'ye göre, İran Kürtlerini kendi nüfuzlarına almak üzere Türkiye ve Rusya, bazen birlikte bazen ayrı ayrı, Ararat bölgesindeki ve İran sınır boyundaki Kürt aşiretlerine, eğer isyan hareketini İran'a karşı yöneltecek olurlarsa, onlara para ve silah yardımında bulunacaklarını vaat etmişlerdi.[58] Dönemin Sürgündeki Kürt liderlerinden Süreyya Bedirhan bu durumu "Bolşevikler ve Komünist Enternasyonal, feodal bir hareket olarak gördükleri bir ayaklanmaya karşı Kemalistlerin tarafını tuttular" sözleriyle açıklar.[59]

Garo Sasuni'ye göre Rusya, Türkiye'ye, doğrudan askeri yardımda bulunmak yanında, İran'ı diplomatik olarak sıkıştırmak

55. "Hududumuza sokulmuşlarken" *Vakit*, 8 Eylül 1930.
56. *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.
57. "Makedonya yapmak istiyenler muvaffak olamayacaklar" *Vakit*, 29 Temmuz 1930.
58. Sasuni, a.g.e., s. 311.
59. Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun...*, s. 13.

konusunda da destek verir: "Ankara-Moskova işbirliği uzun süre perde arkasında gizli kalamadı. Sonunda Kızılordu birlikleri Aras'ı geçerek, Kürt isyanını boğmak için Türk barbar ordusuna yardıma koştular. Bu kadarla da yetinmeyip Moskova-Ankara birleşik diplomasisi İran hükümetine, Küçük Ararat dağını Türkiye'ye terk etmeye razı olması ve kendi askeri güçleriyle Ararat bölgesindeki Kürt güçlerini ezmesi için baskılarda bulundular".[60]

Rusya'nın sözü edilen aktif desteğinin basında yansımasını bu oranda görmek mümkün olmaz. İttifakın el altından sürdürüldüğü ve açık edilmek istenmediği, Rus yardımının "ima edilmesi"nden ve bu durumu aktaran tek haber olmasından anlaşılır:

> ...(Ağrıdağı) eteklerinde (Iğdır)a tabi (Konaklar) nahiyesine saldıran aşiretler ile orada bulunan kuvvetlerimiz arasında müsademe devam ederken hudut üzerindeki Rus karakol kumandanı yüzbaşımıza haber gönderip icabında bize yardım etmek üzere hükümetinden emir aldığını söylemiş ve bu hususta cevap istemiştir. Yüzbaşımız mevcut kuvvetin her zaman asilere karşı gelmeğe kâfi olduğunu cevaben bildirerek Rusların gösterdikleri bu dostluğa teşekkür ile mukabelede bulunmuştur.[61]
>
> Rus karakolları bazı eşkiyanın hududu geçmek istemediklerini, fakat mümaneat olunarak ateş kuvvetile geriye iade olunduklarını askeri makama bildirmişlerdir. Sovyetlerin karakolları şakileri kat'iyyen huduttan bırakmıyacaklardır.[62]

Ağrı İsyanı'nın dış güçlerin yönlendirmesiyle ortaya çıkmış bir ayaklanma olduğu fikri, dönem elitlerinin hafızasındaki Osmanlı çöküş travmasını ve "kuşatılmışlık" duygusunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu tutum, emperyalist güç politikalarına işaret etmekle birlikte, tarihsel bir paranoyaya da tekabül eder. Kürtlerin isyan sebepleri düşünülmeden, tüm sorumluluğun Türkiye'yi zayıflatmak ve bölmek isteyen "dış güçler"e atfedilmesi, sorunun cebir siyaseti ile çözülebileceği sanrısı yaratır. Bu anlamda politik elitler, ne Şeyh Said ne de Ağrı İsyanı ile yüzleşir.

---

60. Sasuni, a.g.e., s. 315.
61. "Salih Pş. Bugün Çaldırandan Beyazıta gidecek" *Vakit*, 19 Temmuz 1930. Haber *Cumhuriyet*'te de aynı tarzda yer bulur: "...Geçen gün Ağrı eteklerinde... Konaklar nahiyesine saldıran asilerle müsademe eden kıtamızın kumandanı olan yüzbaşımıza civardaki Rus hududu kumandanı haber göndererek, hükümetinden icabında kuvvetlerimize yardım için emir aldığını bildirmiştir" *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1930.
62. "Rus karakolları eşkiyayı geçirtmiyor" *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930.

2. İsyanı Cumhuriyet Otoritesinin Varlığı ve Gücünü Vurgulayarak Sunan Haberler ("Omnipresent ve Omnipotent Cumhuriyet" Teması)

Erken dönemde, Cumhuriyet'in yaşamsal önem atfettiği ulus-devletleşme süreci, inkılaplar ve modernleşme çabaları, Kürt isyanlarının getirdiği ekonomik ve toplumsal yük nedeniyle, önemli ölçüde "sekteye uğrar" Ulusal ve uluslararası düzeyde rüştünü ispat etme kaygısı taşıyan Cumhuriyet, kaynaklarının büyük bölümünü Kürt muhalefetini bastırmaya harcar. İsyanların kamuoyuna duyurulması sonrası, mütemadiyen bastırıldığı yönünde yapılan haberler, toplumu bu alanda rahatlatmak ve Cumhuriyet'in özgüvenini sağlamak üzeredir. Ayaklanmaların kontrol altına alındığı, küçük ve önemsiz olduğu, Cumhuriyet'ten duyulan hoşnutsuzluktan değil, iç ve dış düşmanların kışkırtmasından kaynaklandığının ileri sürülmesi, halkın isyana teveccüh göstermediğinin belirtilmesi, aslında Cumhuriyet otoritesinin, özellikle isyan dışı bölgelerde gölgelenmesini önlemek üzere alınmış tedbirlerdir.

Basında Cumhuriyet otoritesinin temsili, öncelikle, "Cumhuriyet'e gösterilen sadakat" söylemi ile gerçekleşir. Halkın isyana meyletmemesi ve Cumhuriyet'in yanında yer alması, ayaklanmanın bastırılmasına gösterdiği rıza ve destek, Cumhuriyet'e olan bağlılık ve sevgisinin işareti olarak sunulur:

> ...Yaşamağa azmetmiş bir millet olduğumuzu bir daha ispat ettik. Bunun en büyük misali kıyam [*isyan*] sahasında, askeri kuvvetlerimizin bulunmadığı yerlerde Türk vatandaşlarının Cumhuriyeti, yani bizzat kendi varlığını İran çapulcularına karşı vikaye etmesi [*koruması*] ve bu uğurda çarpışmaktan bir dakika bile çekinmemesidir. Halk ve ordunun bir vücut halinde mücadelesi sayesindedir ki iki koldan anavatana saldıran şakiler kısa bir gayretin sonunda perişan edildiler, kalan döküntüler kahraman askerimize boyun kırıp teslim olmaktan başka çare bulamıyorlar. Cumhuriyet ordusu daima zinde, daima uyanık olan kudretile asilere bir defa daha haddini bildirmiş oldu. Bugün artık Şark kıyamı ve Şark meselesi maziye karışmış bulunuyor.[63]
>
> ...Memleketimizin dahilinde herhangi bir isyan hareketi uyandırmak maksadile yapılan bu tecavüzleri bastıracağımız muhakkaktır. Mesele, büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. Eşkıya dahilden bir şey yapamadı, kimseyi kandıramadı. Halk, fesat erbabına kuvvetle mukabele etmiştir. Kendi varlığı ile ispat etti ki Cümhuriyete, memlekete sadıktır. Yapılan

63. "Eşkıya mahvedildi" *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930.

> iş hudutlarımızdan girip cebren şekavettir. Bunlar şiddetle imha ediliyor ve eşkıya tutunamıyarak kaçıyor.[64]

> ...Fakat burada büyük bir memnuniyet ile kaydedilmek lazımdır ki şark vilayetlerinde siyasi bir isyan hareketine teşebbüs eden hayinler ve düşmanlar hükümet kuvvetlerinden daha evvel karşılarında bizzat ahaliyi bulmuşlardır, şark vilayetlerimizin yerli ahalisi cümhuriyet idaresinin sadık müdafii olduklarını isbat etmiştir.[65]

Bölge halkının askere verdiği destek yanında, fikirsel olarak da Cumhuriyet'le bir ve beraber olması, rejimin asıl hedefi olan hegemonya ve rıza üretimine karşılık gelir. Bu isteğin, iktidarın basın sözcülerinden Yunus Nadi tarafından dillendirilmesi anlamlıdır:

> ...bu şekavet işinde şakiler hep dışarıdan gelmişlerdir. Bunların maksadı dahildeki halkı aldatabilmek ve ayaklandırabilmekti. Bunlar dahilde kimseyi aldatamamışlar ve belki halk tarafından mukavemete uğramışlardır. Demek ki bu vilayetlerdeki halkımız dahi Cumhuriyetçi ve memleketçidir.[66]

Halkın Cumhuriyet sevgisi, orduya duyulan muhabbet yanında, liderlere duyulan ilgiyi de içerir. Dönem basınına göre "halk" Cumhuriyet'in gerçek manasını ve ideallerini kavramıştır. Cumhuriyet'in temel değerlerini ve ülküsünü benimsediğini, liderlere verdiği destek aracılığıyla gösterir:

> Van'da tezahürat. Halk, İbrahim Tali Bey'i [*I. Umum Müfettişi*] hararetle karşıladı. Halk Gaziye ve Cümhuriyet hükümetine dualar etti.
> İbrahim Tali Bey Bitlise saat altıda varmıştır. Asker, memurin, halk tarafından parlak bir surette istikbal edilmiştir. Van baştan nihayete kadar Gazi Hz.lerinin resimleri ve bayraklarla donatılmıştır. Tekmil Van halkı yollarda idiler. Milis teşkilatı nazarı calip bir halde idi. Müfettiş B. halka hitaben bir nutuk iradederek son vakayii izah ve Vanlıların fevkalade hareketlerini takdir etmiş ve milisleri tebrik etmiştir. Halkın asayiş ve tegannisi arasında Gazi hazretlerine dua edilmiş Cümhuriyet hükümetine muvaffakiyet temenni edilmiştir.[67]

---

64. "İsmet Pş. Hz.nin Şarka Dair Beyanatı" *Vakit*, 11 Ağustos 1930.
65. "Asilerin reisi" *Vakit*, 14 Temmuz 1930.
66. Yunus Nadi, "Şark Meselesi" *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930.
67. "Van'da tezahürat" *Vakit*, 23 Ağustos 1930.

Haberin içeriğinden, hükümetin yöre halkından topladığı "milis"leri de askeri harekâta dahil ettiği anlaşılır. Bölgedeki aşiretlerden devlete sadık olanlarının, isimleri ile gazetelerde zikredilmesi ve milislerin övülmesi, ileride görülecek "koruculuk sistemi" ve "devlete sadık olan/olmayan aşiretler" ayrımının erken dönemden başladığını gösterir:

> ...Halivan'dan beş kilometre ilerisinde Şeyh Ali aşireti gelerek arzı sadakat etti. Gazi Hz.le hükümetin her emrine müheyya bulunduklarını bildirdiler... Karakeçeli aşireti de Gazi Hz.nin işaret ettikleri yolda çalışmakta olduklarını, hükümetin emrine her dakika muntazır bulunduklarını ve bir saniye tereddüt etmeden bu avamiri ifa edeceklerini arzettiler.[68]
> ...Lot'dan Diyarbekir'e avdetimden üç gün sonra Van ve Beyazıd'a gitmek üzere yola çıktım. Güzergâhta aşiretler ve muhtarlarla görüştüm. Herkes sadakatini teyid etmektedir. Urfa aşiretleri eşkiyaya mukabele etmek için müsaade istediler. Kendilerini pek heyecanlı gördüm. Mukabeleye lüzum olmadığını, hükümetin vaki tecavüzleri kendileri gibi vatanperver asker ve jandarmalarımızla tenkil etmekte olduğu cevabını verdim. İcap ederse hükümetin bir işaretile hududun öbür tarafındaki eşkıya köylerini de tarumar etmeğe hazır olduklarını tekrar ettiler.[69]
> ...Bitlis'ten sonra Tatvan'dan motörle Van'a geçtim. Van milisleri ile iskelede karşılaştım. Milis teşkilatı yapmağa vesile çıktığı için pek memnunum. Van'dan itibaren Muradiye, Beyazıtağa, Kızıldize, Beyazıt, Karaköse milisleri ile halk Erciş'te kahraman kan döken vatanperver binlerce milis görmekle göğsüm kabardı. Halk Cümhuriyet devletine hakikaten sarılmış ve bu uğurda kan dökmeye hazırdır.[70]

Cumhuriyet hükümeti gönüllü verilen desteğe minnet duymakla birlikte, yöre halkına gözdağı vermeyi de ihmal etmez. Celal Bayar'ın ileride Dersim için söyleyeceği, "Cumhuriyet'in şefkati de kahrı da büyüktür" sözlerinden önce, Zilan hadisesi sırasında "halka nasihat" olarak, İbrahim Tali Bey şunları söyler:

---

68. "Hudutlarımız emniyette" *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1930. Bu ayrım Şeyh Said İsyanı süresince de basında yer bulur ve Kürt aşiretleri devlete sadık olanlar/olmayanlar olarak ayrılır: "...Yine aşiretlerden bir kısmı özellikle Siirt ve Siverek aşiretlerine mensup kişiler çektikleri telgraflarla Şeyh Sait'in İngilizlere alet olduğunu ve kendisini desteklemeyeceklerini bildirerek Şeyh Said'e karşı Hükümetle beraber hareket edeceklerini bildirmişlerdir." *Vakit*, 25 Şubat 1925, s. 1. aktaran Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007., s. 35
69. "İbrahim Tali B." *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930. *Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey'in beyanatı.*
70. "İbrahim Tali Bey Şark teftişatından memnun" *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930.

...Şimdiye kadar vatandaşlara devlet silahlarını kullanmaktan içtinap etmiştim. Bu müessif vakada eşkiyaya yardım edenlerin en şiddetli bir surette cezalandırılacakları şüphesizdir.[71]

Nitekim Zilan olaylarında, halkın isyancılara yardım ettiği gerekçesiyle, ileride örneklerine rastlanacak köy yakma, toplu katliam ve sürgün etme uygulamalarının gerçekleştirildiği ve gazetelerde bu uygulamaların saklanmadan, açıkça itiraf edildiği, hatta "imha programı" olarak adlandırıldığı görülür.

...İlk tecavüzlerinde Zeylan köyünü basan eşkıya Zeylan deresinde hiçbir fert kurtulmamak suretile akibetlerine kavuşmuştur. Bunlardan bir teki bile sağ çıkmamıştır. Dere yüzlerce maktul ile doludur. Eşkıya bu havalide sayılamayacak kadar hesapsız hayvanat bırakmıştır. Bu suretle şekavet hadisesi bitmiş ve kapanmıştır. [72]

...Ağrı eteklerinde eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılarak ahalisi Erciş'e sevk ve orada iskân olunmuştur. (Zilan) harekâtında imha edilen eşkıya miktarı 15,000'den fazladır. Yalnız bir müfreze önünde düşüp ölenler 1000 kişi tahmin ediliyor. ...Buradaki harp pek müthiş bir tarzda cereyan etmiş, Zilan deresi lebalep ecsat ile dolmuştur. [*ağzına kadar ceset ile dolmuştur*].[73]

...Çaldıran mıntıkasındaki harekâtımız kat'i bir muvaffakiyetle neticelenmiş, Zilan deresine gömülmekten kurtulabilerek Van hududuna doğru kaçmağa muvaffak olan asileri saklıyan köyler cezalandırılmış ve bu şakiler de ele geçirilmiştir.[74]

Ağrı'nın Şark eteklerinde oturan Kızılbaşların eşkiyaya yardım, hatta kendilerini himaye ve siyanet ettikleri anlaşıldı. Tayyare filolarımızın bunları da bombardıman etmeleri için emir verilmiştir. *İmha programı*na artık bunlar da dahildir.[75]

Zilan Vadisi, Ağrı İsyanı'nın lideri İhsan Nuri Paşa'nın "devrim merkezi" olarak nitelediği ve anılarında "Zilan vadisindeki Heyderan liderleri, isyan kararı vermişler ve benden saldırı emrini vermemi istiyorlardı"[76] sözleriyle bahsettiği, isyanın merkezlerin-

71. "Zeylan Hadisesi" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930. *Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey'in beyanatı.*
72. "Temizlik Başladı" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.
73. "Tayyarelerimizin Bombardımanı Devam Ediyor" *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930.
74. "Ağrıdağı Harekâtı, Salih Paşa Karargâhını 'Bayazıt'ta Kurdu" *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1930.
75. "Kızılbaşlar da..." *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930. Vurgu bana ait.
76. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı...*, s. 79.

den biridir. Cumhuriyet hükümetinin, köylüleri de içeren bir katliamla bölgeyi haritadan silme gayreti, isyana son ve kesin darbeyi vurma ve kendi otoritesini şiddetle tesis etme kararlılığının göstergesidir. Bu öyle bir kararlılıktır ki Cumhuriyet'in bir "makine" gibi katı ve ruhsuz olmasını emreder:

> ...Bu münasebetle söylemiş olalım ki milli vahdeti amir olan Cumhuriyet çok güzel bir şey olduğu kadar ifasını deruhte ettiği vazifeler itibarile çok çetin bir şeydir de. Milli vahdet yalnız sözden ibaret bir kanun klişesi olarak kalacak değildir. Binbir icabı yerine getirilmek suretile o yürüyen bir hakikat olacaktır. ... Cumhuriyete herkes düşman olabilir, fakat Cumhuriyet kimseye düşman değildir ve olamaz. O sadece yolundan hiç şaşmayan mutarrıt [*muttarit (?) -tekdüze*] ve mukavemetsuz bir makinedir.[77]

İsyan süresince çevre illerdeki Kürtler üzerinde kurulan baskı, ilerleyen yıllardaki metotların prototipi niteliğindedir. İstanbul'daki Ermeniler gibi, diğer bölgelerde şüphe edilen Kürtler de tutuklanır ve kovuşturmaya uğrar:

> ...Şark vilayetlerinden Adana'ya gelip yerleşen, etrafına bir hayli Kürt toplıyan, jandarma kumandanının hemşehrisi ve ahbabı olduğunu söyleyerek müsellah dolaşan ve ahalinin arazisini hotbehot işgal eden Kürt Yusuf son Ağrı dağı hadisesinden sonra gezip dolaştığı yerde Kürtlerin muzaffer olacaklarını ve gelip ahaliyi hükümetin elinden kurtaracaklarını söylemiye bu neviden daha birçok hezeyanlarda bulunmaya başlamıştır. Kürt Yusufun tevkifi esnasında evinde taharriyat yapılmış, birçok mavzer ve kurşun bulunmuştur.[78]

Cumhuriyet otoritesini gösteren önemli unsurlardan bir diğeri, rejimin fiziksel gücünü ve düşman üzerindeki üstünlüğünü simgeleyen ordu ve askerdir. Devletin güç kullanma tekelini temsil eden ordunun, ülke sınırları dahilinde isyan etmiş bir gruba yönelik taarruzu, Cumhuriyet'in meşruiyetini kanıtlamasının ve toplum üzerindeki iktidarını tesisin önemli bir göstergesidir. Halkla ordunun özdeşliği kutsanırken, bu özdeşliğin dışında kalanlar ise yok edilmesi gereken, zararlı "haşere" olarak görülür. Cumhuriyet'in isyancıları bastırma yöntemi, gazetelerdeki dilde de yansımasını bulur. İsyancılar "kahredilir" "mahvedilir" "tenkil edilir" "tepelenir" "biçilip kesilir":

77. Yunus Nadi, "Şarktaki Hadise ve İran" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.
78. "12 Kürt Adanada tevkif edildi" *Vakit*, 28 Ağustos 1930.

...Kahraman ordumuz bu ölüm namzetlerini adeta bir tırpanla biçip keserek dereye doldurmuştur. [*Zilan katliamı kastediliyor.*] Maktullerin 3000i tecavüz ettiğini söylersek nasıl hatırı sayılır bir tehlike bastırıldığını anlatmış oluruz.[79]
Ağrıdaki haydutlar tamamen mahvedildiler.
Tenkil! Harekât hitam buldu. Eşkiyalar her tarafta tamamen kahredildiler.[80]

Ordunun ve Cumhuriyet'in düşmandan üstünlüğünü ve modernliğini temsil eden en önemli unsur, "tayyare"dir. Erken Cumhuriyet dönemindeki, "havacılık" ile ilgili atılımlar büyük oranda, Kürt isyanlarını bertaraf edebilmek için savaş teknolojisinde öne geçme gayretinin sonucudur.[81] Tayyarenin aynı zamanda Türk modernleşmesinin önemli sembollerinden biri olduğu ve erken dönemde kalkınma ve Batılılaşmayı temsil ettiği söylenebilir. Nitekim özellikle Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, modern savaş teknolojilerini temsil eden "tayyare" aynı zamanda geri, Doğulu ve "hasta adam" Osmanlı'dan farklı olarak, Cumhuriyet'in modernleşme serüveninin yapıtaşlarından biri olarak topluma sunulur.[82] Modern Türk kadınını temsil eden Sabiha Gökçen'in aynı zamanda bir "tayyare pilotu" olması tesadüf olmasa gerektir. Ağrı ayaklanmasını modern Türkiye'ye isyan eden ilkel unsurla-

79. "Ağrıdağına karargâh kuruldu, nasıl mahvedildiler?" *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930.
80. "Tenkil!" *Vakit*, 15 Eylül 1930.
81. Robert Olson, Cumhuriyet yönetiminin Kürt isyanları karşısında havacılığın gelişimine verdiği önemin arttığını ve Kürtlerle mücadelede uçağın öneminin Şeyh Said İsyanı sonrası daha da anlaşıldığını belirtir. Fransız istihbaratı, Şeyh Said İsyanı sonrası hükümetin aynı anda 200 uçak satın aldığını belirtir. Yine İhsan Nuri Paşa da isyanda Hava Kuvvetleri'nin verdiği zararları anlatır. 16 Temmuz'da üç saatlik aralıksız havadan bombardıman neticesinde Kürtler beyaz bayrak çekmek zorunda kalır. Cumhuriyet'in Hava Kuvvetleri'ni kullanma konusunda ilhamı İngiltere'dir. İngiltere'nin 1922'de Irak'ı işgal ederken Türk, Kürt ve Arapları güçlü hava kuvvetleri sonucu çaresiz bırakması, Cumhuriyet elitini etkilemiştir. Türkiye'de hava kuvvetlerinin gelişimi ve havacılığa verilen önem ve Kürt isyanları arasında bu bağlamda doğrudan bir ilişki vardır. Özellikle Ağrı ve Dersim'de, devlet fiziksel ve sembolik gücünü, yukarıdan bomba yağdıran uçakları sayesinde tesis etmiştir. Bkz. Robert Olson, "The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930) and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism" *Die Welt des Islams* 40 (1) (2000): 67-94.
82. Cumhuriyet bayramlarında kullanılan sembollerin Türk modernleşmesi ve Cumhuriyetçi ideoloji ile bağını ele alan bu analizin ayrıntıları için doktora tezime bakılabilir; "Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru" Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

rın bir kalkışması olarak gören Cumhuriyet eliti, bu savaşı aynı zamanda yeni ve ileri olanın eskiye karşı mücadelesi olarak yürütür. Bu noktada "tayyare" Cumhuriyet'in coğrafya üzerindeki hâkimiyetinin sağlayıcısı bir sembol olarak karşımıza çıkar. Nitekim isyancıların kendilerinin saydığı "dağlar" tayyare sayesinde Cumhuriyet'in olur:

> ...Hava ateşi süreksiz devam etmekte, Ağrı daimi infilak ve ateş içinde inlemektedir. Zirveleri dumanlı serazat Ağrı'nın eşkıya yataklığı da tarihe karışıyor. Süvarinin yetişemediği yerlerde Türk'ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Gökten saçılan ölüm parçaları eşkıyayı imana getiriyor.[83]
> ...Eşkiyaya bombarduman eden tayyarelerimizin bilhassa sebatları şayanı dikkattir. Onar, onbeşer tayyareden mürekkep filolar halinde birden asilerin üzerine atılan hava kuvvetlerimiz eşkıyayı yıldırmıştır. Mamafih tayyarelerimize yerden mitralyozlar ile ateş edilmektedir.[84]

Tayyare, düşmanı düşürdüğü "aciz" haller sayesinde, Cumhuriyet'in gücünü pekiştirir. Cumhuriyet'in otoritesi karşısında, isyancılar şaşkın, korkak ve perişandır:

> ...Şakiler bilhassa tayyareden çok yılmışlar. Pervane sesi kulaklarına geldi mi feryadı basıyorlar, kadınları ve çocukları ağlıyarak oraya buraya kaçıp savuşuyorlar. Tayyareler o kadar korku salmış ki yalnız eşkıya değil, köpekleri ve hayvanları bile bağıra bağıra saklanmağa uğraşıyorlar[85]
> ...Havai bombardıman fasılasız devam etmektedir. Eşkıya müthiş bir korku helecanı içinde bulunuyor. Tayyarelerimizden Ezrail kadar korkan bu habisler pervane sesini duyar duymaz (vır, vır geliyor!) diye kaçmaktadırlar.[86]

Cumhuriyet'in otoritesini tesis için yararlandığı bir başka söylem, bölgede yapılacak düzenlemelerin ilanıdır. Buna göre bir toprak reformu başlatılacak, aşiretler iskân edilecektir. Alınan önlemlere

---

83. "Karargâh Ağrı Eteklerinde, Tayyarelerimizin Bombardımanı Devam Ediyor" *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930.
84. "Tenkilden sonra" *Vakit*, 13 Temmuz 1930. *Vakit*'te tayyarelere yerden ateş edildiğinden bahsedilmesi ilginçtir. Nitekim Cumhuriyet'te bu bilgi verilmez. Bu nüanslar kanımca, gazetelerin satır aralarında sergiledikleri politik tavırlara karşılık gelmektedir.
85. "Ağrıdağı Harekâtı" *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930. Tayyareler, Dersim'de de "Kemal kuşları" olarak "dehşet saçacak"tır.
86. "Tenkil hazırlığı bitti" *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1930.

bakıldığında, Cumhuriyet'in isyanı feodal düzen ve aşiret ilişkilerinin sonucu olarak ele aldığı görülür. Bölgedeki sorunları yoksulluk, kalkınma vb konularla ilişkili olarak ele alma, Cumhuriyet'in sonraki yıllarda da Kürt isyanlarına bakışının önemli bir başlığı olacaktır. Buna göre yoksulluk ve aşiret ilişkilerinin ortadan kalkması ve bölgenin refaha kavuşması sonucunda, isyanların temel sebebi ortadan kalkacak, gönüllü bir entegrasyon yaşanacaktır:

> Hükümetimiz mahalli ve idari tedabir almakla meşguldür. Aşiretler lağvedilmiş, rüesanın maiyeti dağıtılmış, arazileri halka tevzi olunmuştur. Bundan sonra reisler 500 dönümden fazla araziye sahip olamayacaklardır. Arazi sahibi edilen köylüye kredi ile tohumluk dağıtılmaktadır.[87] ...Halk huzur ve sükûna muhtaçtır, asayişin kıymetini takdir etmiş, hükümetin kendilerine karşı olan alakasını fiilen görmüştür ve bugün bir türlü refah esbabına intizar etmektedir. 1505 numaralı arazi kanunu halk üzerinde hükümetin fıkara köylüye karşı müşfik icraatını tamamen göstermiş ve onlar da kıymetini takdir etmiştir... Arazi tevzii işi olduğundan biz bunu dört senedir imtaç etmeyi düşündükse de halkın mütevali müracaatı bu işte bizi isticale sevketmiştir. Ezcümle 930 bütçesi tahsisatına meclis açılınca mühim miktarda tahsisat ilave edeceklerini Başvekâlet vaat etmiştir.[88]

Toprak reformu ve aşiretlerin iskânı ile bölgede feodalitenin sona ereceği umut edilir. Ancak amaçlanan bu reform, hiçbir zaman gerçekleşmez. Cumhuriyet'in temel hedefi olan "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle" olarak toplum fikri, Kürtlerden kaynaklanan sorunların çözümüne bağlanmış gözükür. Nitekim Cumhuriyet'in homojen bir ulus tasavvuru önündeki temel engel, Kürtlerin asimile olmaya direnen varlıklarıdır. Uzun yıllar Kürt sorununun çözümü için temel kabul edilen yöntemler, erken dönemde ele alınmışa benzer:

> Hükümet şarkta umumi bir temizlik yapmağa karar vermiştir. İskân edilmemiş hiçbir aşiret bırakmayarak göçebeliği tamamen kaldıracak, bu kütle arasında devlete karşı kabahatli olanlar tedip olunacaktır. Bu suretle *kabile hayatı* Şark havalisinde son günlerini yaşıyor. Türkiye tek bir nizam etrafında toplanmış, fesattan arî, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır.[89]

87. "Aşiretler meselesi" *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1930.
88. "İbrahim Tali Bey'in muharririmize beyanatı" *Vakit*, 10 Ağustos 1930.
89. "Hükümet aşiretleri iskâna karar verdi" *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1930. Vurgu bana ait.

Cumhuriyet'in feodal yapıyı önemli bir sorun olarak teşhis ettiği söylenebilir; ancak meseleyi çözmeye yönelik tedbirler ekonomik olmaktan çok Kürtlerin asimilasyonuna ve şiddet politikalarına dayanır. Bu anlamda, eşit yurttaşlık ve modernleşme projesi, ulus-devlet yaratma amacına takılmış gözükmektedir. Nitekim 1925 Şeyh Said İsyanı sonrasında da bu tarz uygulamalar gündeme getirilir. Dönemin Dahiliye Vekili Cemil Bey, aşiretler konusundaki tedbir kararlarını şöyle açıklar: "Asileri tenkil için beymehal layihaya lüzum yoktur. Eldeki kuvvet hükümete bu salahiyetleri bahis etmiştir. Derebeylik için Teşkilat-ı Esasiye de bir kayd yoktur. Bunları kaldıracağız, aşiretleri iskân edeceğiz. Bundan başka silahları toplanacaktır".[90] Yine Dersim'de de toprak reformu planlanır. Gazeteci Naşit Uluğ 1939 tarihli kitabında, Dersim'de hâlâ gerçekleştirilemeyen "toprak reforması"ndan söz eder: "Her derebeylik rejiminin tasfiyesinde ilk iş olarak toprak reforması akla gelir; bu mesele Dersim'de de kendisini çok şiddetli duyurmaktadır. Dersim'de ekilebilen topraklar bugün ya ağanındır, ya devletindir. Şimdi Dersim batıya nakledilen ağalardan kurtulmuş olduğundan devlet bu ağaların toprağını mevcut kanunların hükmüne ve çıkacak toprak kanununun daha geniş olacağı beklenen esaslarına uygun olarak alıp topraksız halka verecektir".[91]

Cumhuriyet hükümetlerinin istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü göç ettirme, zorunlu iskân benzeri uygulamalardaki süreklilik, devlet aklında sorunun ele alınışındaki "tutarlılığı" gösterir. Ancak bu "tutarlılık" asimilasyona dayalı yerinden etme stratejilerinin devamlılığıdır. Yoksulluğu ve feodal yapıyı ortadan kaldırma amacındaki toprak reformu üzerinde ısrar edilmez. Ekonomik, altyapısal çözümler, ulus-devlet inşa etme süreciyle çakıştıkça ertelenir. Cumhuriyet'in yurttaşlık tasavvurundaki "etnik" hatta kimi zaman "ırkçı" kaymalar, Kürt isyanlarının şiddetlenerek artmasına neden olur. Dönem elitine göre, Cumhuriyet "Türk"tür ve "tek bir nizam etrafında toplanma" Cumhuriyet'in bu niteliği içinde erimeyi kabul etme anlamına gelir:

> ...*Türk Cumhuriyetinin* bir Şark hadisesi daha hazırlamak istiyenleri müstahak oldukları akibete çok çabuk iriştirdi. Bundan sonra bunu tahayyül edecek herhangi bir *haşerenin* hududumuzun dahil ve hari-

90. *Vatan*, 17 Nisan 1925, s. 1'den aktaran Deniz, a.g.e, s. 65.
91. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 205.

cinde yaşamasına kat'iyyen imkân verilmeyecektir. *Türk'ün toprağına ve canına* kastedenler; bu son dersin burada biteceğini zannetmesinler. Kendimizi mutlak emniyete almak için hükümetimiz icap eden tedabiri çoktan almıştır.[92]

Kimi yerlerde bu "etnik" kayma daha açık ifade edilir. Örneğin, gazeteci Yusuf Mazhar'ın bölgeyi ziyaretinden edindiği deneyimleri anlattığı yazısında aktardığı öykü, dönemin zihinsel ve duygusal iklimini yansıtır. Sevgilisine ulaşmaya çalışan Yörük kızı'nın hikâyesi, Türklerin bölgedeki etnik hâkimiyetinin tasvirine dönüşür:

...Yörük kızı (Pasin ovasına) giden yola girer. Yolunun üzerinde köylerin civanmert kadınları ona bal ile ayran ikram ederler... ve:
—Kande gidersin Yörük kızı? ...Yolun düz yüreğin gündüz olsun... Kayihan'ın oymağından Pasinlerde at oynatanlar mutlu yiğitlerdir... Ovalarda Acemlerin atları asırlarca eşindi... Lakin Türk'ün atı gibi kişneyemedi. O topraklar kanının emdiği milletlerin mezarı oldu... Dilerim ki Kutlu Tanrı oraları Türk'e bağ etsin... Yolun açık olsun... Korkarım ki Diyadin'de Ermenilerin içine haç attıkları Gavurdere geçit vermesin, derlerdi.
Yörük kızı Gavurdere'nin yanına gelince, sular taştı, çağladı. Kız bir geçit bulamadı. ...haftalarca orada kaldı, yüksek bir kaya üstüne çıkıp acı acı ağladı. Taş dile geldi, dedi ki:
—Yörük kızı! Senin öbeğin geçtiği yerde fesat durur, kan akmaz, gözyaşları diner, hak yerini bulur. Analar oğlan, davarlar çift doğurur, tarlaları bereket, yaylaları ot basar... *Kımız çabuk mayalanır*, o obada kızların gözlerinde sevda parlar, yanakları elma kadar kır-kulakları ya cenk sesi ya zafer türküsü dinler... Ben seni isterim... Artık bu yerlerde semada güneş soğuyuncaya kadar senin milletin hüküm sürecektir. [*Yörük kızı en sonunda saçlarını yolup ip yapar, karşı kıyıya geçer ve sevdiğine kavuşur*].[93]

3. Kürtlerin Temsilini İçeren Haberler

Ağrı İsyanı'nın haberleştirilmesinde önemli yer tutan temalardan biri, Kürtlerin Cumhuriyet basını tarafından görülme biçimidir. Bu dilde dikkat çeken en önemli unsur, Kürtlerin ayrı bir topluluk, etnik bir grup olarak kendilerinin ve dillerinin kabulüdür. Bu tanıma, Şeyh Said İsyanı boyunca da geçerlidir. İsyanın nedeni olarak "müstakil bir Kürdistan kurma" fikri, gazetelerde sıkça yer bulur. Örneğin İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Mü-

92. "Eşkıya mahvedildi" *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930. Vurgular bana ait.
93. Yusuf Mazhar, "Ararat Eteklerinde" *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1930.

fit Bey ile *Cumhuriyet* gazetesi muhabirinin yaptığı görüşmede, Müfit Bey ayaklanmanın nedenini "bir Kürdistan krallığı teşkili" olarak saptar.[94] Yine gazetelerde Kürtçe ve Zazaca'dan söz edilir. Örneğin haberlerde isyan bölgesi şöyle tasvir edilir: "...Yine bu mıntıkada Türkçe bilen pek az insan bulunmakta, bölgede konuşulan dil çoğunlukla Kürtçe ve Zazaca'dır".[95] 1937 Dersim olaylarından itibaren uzun yıllar bu dili ve tanıma biçimini bulmak imkânsızlaşacaktır.[96]

Şeyh Said sonrası Ağrı İsyanı süresince de Kürt kimliği, ırkçı ifadelerle dahi olsa kabul edilir ve ayrı bir etnik grup olarak varlığı tanınır. Ancak bu tanıma, Türklerin tarihsel olarak yaşam hakkı bahşettiği ve ilişki kurduğu bir halkın, nankörlük ederek isyan etmesi teması etrafında, nefret söylemi ve ayrımcılık içeren bir dille gerçekleşir. İmparatorluğun başat öğesi (*millet-i hâkime*) olarak kendini tanımlayan "Türk" Kürtleri uzun yıllar hak tevzii ettiği ancak buna "nankörlük"le cevap veren bir unsur olarak görme eğilimindedir. Bu bakış, Cumhuriyetçi ideolojinin ikilemi olarak karşımıza çıkar. Bir taraftan yeni bir rejim ve kimlik tahayyülü ile şekillendirilmiş bir yurttaşlık tanımı oluşturulmaya çabalanır, öte yandan İmparatorluk hafızası olaylara bakışı kökten etkiler. Türkler yönetici ve veren/bahşeden olarak görülürken, Kürtler ise reaya/alan olarak algılanır. İmparatorluk yıllarında, zımmilerin "ihanetine" yönelen bu öfke, ulus-devlet sınırları içinde kimlik tanımı "Türklük" olarak belirince –Müslüman da olsalar– Kürtlere yönelir. Özellikle bir dönem Osmanlı bürokrasisi içinde yer almış olup, isyana kumanda edenler, bu öfkeden doğrudan payını alır:

> Makü aşiretinin eski reisi olup bir zamanlar Türk'ün nan [*ekmek*] ve nimetile perverde olmuş bulunan Kör Hüseyin Paşa'nın[97] aynı suretle bu memleketin lütuf ve ihsanına nail olan oğullarının idare ettiği şakiler de, caniyane hareketlerinin cezasını elbette göreceklerdir.[98]

---

94. *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1925, s. 1-2'den aktaran Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007, s. 97.
95. *Vatan*, 24 Şubat 1925, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1925, s. 1'den aktaran Deniz, a.g.e., s. 16.
96. Dersim olayları ile bir kırılma yaşanacak, Kürtçe "Türkçe'nin Farsça ile karışmış, bozulmuş hali" olarak tanımlanacak, Kürtler ise "Dağ Türkü" olarak tasvir edilmeye başlanacaktır.
97. Hamidiye Alaylarında Osmanlı-Rus savaşlarına katılmış eski Osmanlı paşası.
98. "Büyük müsademeler oluyor" *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930.

Bu bakış açısının Cumhuriyet'in "medeniyet ideolojisi" ile birleşmesi, iç-şarkiyatçı bir tavır ile Türk'ün medeni, Kürt'ün ise geri/ilkel/iptidai olarak kodlandığı bir dili getirir. Ağrı İsyanı'nı "Batılı" bir gazeteci ağzından "garplılaşan Türke Kürdün kıyamı [*ayaklanma, isyan*]" olarak duyurmak, bu ikili karşıtlığı, dışsal bir kurucu öteki aracılığı ile doğrula(t)manın yoludur. Medeniyetin asli sahibi "Batılı bakış"ın, medeniyet skalasında Türk'ün Kürt'e üstünlüğünü teyit etmesi, iç-şarkiyatçı imgelemin sonucudur:

> ...Londra'nın resimli mecmualarından Sifir (Sphere) Leydi Dumond Hey'in Kürtler hakkında yazdığı bir makalesini neşretmektedir. İngiliz muharriri diyor ki: "İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'da karşılaştığı ihtilallerin şiddet kesbettiği sıralarda Kürt'lerin isyanı nazarı dikkati hemen hiç celbetmedi. Bununla beraber bu Kürt isyanı da Şarklılığın Garplılığa karşı, yani muhafazakâr Kürd'ün Garplılaşmış Türke karşı kıyamıdır".[99]

Bu medeniyet projesinde, "ilkel Kürt"ü eğitmenin en önemli vasıtası ordudur. İsyan süresince Kürtlerle yakın temasa geçen ordu, onların medeniyet nimetleri ile tanışmasını sağlar. Şarkiyatçılığın kolonilerdeki halkları hedef alan "uygarlaştırma misyonu" (*mission civilisatrice*) bu örnekte, aynı ülke içinde kendi halkına yönelerek, iç-şarkiyatçılık halini alır. Dildeki "ırkçı" ve aşağılayıcı ton, sömürge dönemi "uygarlaştırma" zorbalıklarını hatırlatır:

> ...Hayvanlarla bir damda yatan, hâlâ yapmağı bile bilmeyip de evlerin üstünü ve kırları gübreliğe çeviren bu iptidai muhitte ordumuz aynı zamanda bir medeniyet getirmiştir. Genç Türk kıt'alarının hayatı mıntıkanın hayatına da tesir etmiş, insanca yaşamağı aşılamıştır... Bu habisler korkularından kurt inlerinde yaşıyorlar. Fakat kar, cümudiye, çığ tehlikesi ve bombardıman; bunları biraz daha aşağıya inmeye mecbur ediyor. Nihayet tuzağa düşüp can verecekleri gün çok yaklaşmıştır. (...)[100]

Bu dikotomide Türk'ün ve kurumlarıyla birlikte Cumhuriyet'in, modern olanı temsil etmesi, Kürt'ün yaşayışı, adetleri ve varlığı ile ilkel, cahil, iptidai olana karşılık gelmesi demektir. Medeni ve iyi bir yaşam vaat eden Cumhuriyet'e edilen isyan da bu cehaletten

---

99. "Süreyya Bedirhani Leydi Dumond Hey'e Neler Söylemiş?" *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930. Aynı haber *Vakit*'te de üstelik birinci sayfada yer alır: "L. Drumond Hey'in makalesi" *Vakit*, 8 Ağustos 1930.
100. "Son söz" *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1930.

kaynaklanır. Bu bakış açısı, uzun yıllar Kürt sorununun ele alınışında önemli yerini koruyacaktır:

> ...Barzan şeyhi maktul kör Hüseyin paşa taraftarıdır. ...Barzan şeyhinin adamları da *din propagandası ile iğfal edilmiş vahşi haydutlar*dan ibarettir.[101]
> ...Ben isyan eden bu Kürt'lere –bir vatan evladı olmak hissiyatile- uğrayacakları akibetten dolayı hiç acımam... Hatta hükümetin bunlar hakkında ihsan ve merhametle hareket etmesini münasip görmem. Çünkü bunlar –tarihin şehadetile sabittir ki- Amerika'nın kırmızı derililerinden fazla kabiliyetli oldukları halde ziyadesiyle *hunhar ve gaddardırlar*... Dessas ve bedii hislerden, *medeni temayüllerden tamamile mahrumdurlar*. Bunlar asırlardan beri *ırkımızın başına bela kesilmiştirler.*[102]

İsyanlarından dolayı Kürtlere duyulan kızgınlık, çoğu yerde ırkçı ifadeleri de beraberinde getirir. "Çapulcu, hunhar, gaddar, vahşi, adi mahluk" gibi tanımlamalar yanında, Kürtlerin çeşitli karikatür ve illüstrasyonlarda çekirge sürüsüne benzetilmesi ve kimi ifadelerle "hayvana yakın" tasvir edilmesi, insanlık dışına atma/insanlıkta aşağı göstermenin (*de-humanisation/infra-humanisation*) örnekleri olarak karşımıza çıkar. Gruplar arası ilişkilerde ötekileştirmenin uç tarzları olarak kuramsallaştırılan bu iki kavram, diğer grubu algılamada ortaya çıkan "insan-değil" (*de-humanisation*) ve "daha az insan" (*infra-humanisation*) nitelemelerini açıklamak üzere kullanılır. Bilgin'e göre, "kolektif kimliğe ilişkin antropolojik gözlemler, ilkel toplumlarda bazı kabilelerin kendilerini nitelemede 'insan' diğer kabileleri nitelemede 'insan-değil' anlamında sözcükler kullandıklarına işaret eder. Her kabile kendini, diğerlerinden özünde farklı bir varlık gibi görür. İnsan gruplarındaki farklı olma, ayırt edilme eğilimi son derece dikkat çekicidir. Etnosentrizm hem ilkel hem de modern toplumlarda gözlenen çok yaygın bir tutumdur. Her yerde ve her çağda, her kültür, insanlığın özünü kendisinin canlandırdığını (*incarnation)* iddia ederek diğer halkları 'vahşi', 'barbar' veya insan değil gibi

101. "Cenupta" *Vakit*, 28 Temmuz 1930.
102. Yusuf Mazhar, "Ararat eteklerinde" *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1930. Kürtler ve kolonilerdeki halklar arasında kurulan analoji ilginç. Koloni halklarının *a priori* gaddar ve hunhar, Kürtlerin ise onlardan da hunhar sayılması, iç-şarkiyatçılığın boyutları hakkında fikir vermesi açısından önemli bir örnek. Mazhar'ın son sözleri "beyaz adamın yükü"ne atıfla "Türk'ün yükü"nü anlatmaktadır sanki.

sıfatlarla aşağılamıştır".[103] Aslında bu davranış tipi, insanlık durumunda yarattığı hiyerarşik algı nedeniyle ayrımcılığın temelini oluşturur. İnsanlık dışına atma (*de-humanisation*) kavramı[104], iç gruba "insani" özellikler atfedilirken, dış grubun bundan yoksun görülmesi/gösterilmesi olarak özetlenebilir Bu süreç *a priori* bir ırkçılığı içinde barındırır. Biyolojik, ulusal, dinsel ya da herhangi özsel bir nedenden dolayı ayrımcılık yapılması ve önyargı geliştirilmesi ırkçılıktır. Buna göre dış grubun üyeleri "biz"lerden farklıdır, ötekidir ve bu yüzden de tipik biçimde insani niteliklerden yoksundur, insandan aşağı türler olarak resmedilirler. İnsanlıkta alçaltma (*infra-humanisation*) süreci ise "insan değil" yerine "daha az insan" nitelemesini ikame eder. İnsanlık dışına atma açık bir ırkçılığa tekabül ederken, insanlıkta alçaltma örtük ırkçılık biçimlerine daha uygun düşer. Alçaltma dış grupların mertebelendirilmesi yani *ranking* olgusuna gönderme yapar. Bu duruma göre bazı dış gruplar kültür-doğa karşıtlığında, kültür kutbuna, bazıları da doğa kutbuna (Moscovici'nin terimleriyle evcil/ehli ve yabani, vahşi tip temsilleri) yakın konumlandırılır.[105] Ağrı ve Dersim konusundaki haberlerin neredeyse tümünde bu tür bir mertebelendirmeye rastlamak mümkündür. Örneğin Dersim ve Dersimli, medeni Cumhuriyet ve yurttaşları karşısında, el değmemiş doğa halini, dolayısıyla medeniyet dışı olma durumunu temsil eder.

---

103. Nuri Bilgin (Der.), *Sosyal Psikoloji*, Ege Üniversitesi Yayınları, No: 145, İzmir, 2013, s. 271.

104. Kavramın detayları için bkz. Jacques-Philippe Leyens vd, "The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups" *Personality and Social Psychology Review* 4 (2) (2000): 186-197; ve J. Vaes vd, "On the behavioural consequences of infra-humanization: The implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations" *Journal of Personality and Social Psychology* 87 (2004): 186-197. İnsanlıkta alçaltmanın (*Infra-humanisation*) en çarpıcı örneği, ilk ABD anayasasında siyahlarla ilgili maddedir. Buna göre siyahlar, beyazların 3/5'i oranında insan sayılmak durumundadır. (Jacques-Philippe Leyens vd, a.g.m, s. 187). Avrupalıların kolonilerden getirdikleri "yerlileri" demir parmaklıklar ardında sergilemeleri (*human zoo*), bu tutumun eyleme dönüşmüş halidir. Bar-Tal'in "delegitimization" (*meşruiyetinden etme, meşruiyetten mahrum bırakma*) kavramı da benzer bir süreci tarif eder. Burada da dış grup üyelerinin uçlarda negatif sosyal kategoriler içinde gösterilmesi ve böylece insanlık kavramının dışında bırakılması söz konusudur. Çünkü dış grup kabul edilebilir norm ve değerlere aykırı davranmaktadır. Bkz. D. Bar-Tal, "Deligitimization: The extreme case of stereotyping" Bar-Tal, Grauman, Kruglanski&Stroebe (Der.), *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*, New York: Springer-Verlag, 1989, s. 169-182.

105. J. A. Perez, Pense Ethnique et rapports de type "domestique" ou de type "sauvage" *Ontologisation des minorites*, in Bilasans et, 2006'dan aktaran Bilgin, a.g.e., s. 273.

İnsanlıkta alçaltma, ayrımcılığın önemli söylem stratejilerindendir. İç grup yüceltilip, ötekilerden üstün bir noktada gösterilirken, dış grup insani niteliklerden yoksun, eksik olarak resmedilir. Ağrı İsyanı'nın haberleştirilmesinde, *insanlık dışına atma* ve *insanlıkta alçaltma*nın birçok örneğine rastlanır. Hatta örneklerin çoğu, Kürtlerin özcü bir bakışla aşağılanması noktasında, ırkçı ifadeler içerir. Aynı zamanda, koloni halklarıyla kurulan analoji, iç-şarkiyatçılığın bilinçaltı işleyişini yansıtması bakımından önemlidir:

> ...Her biri bir mezhebe mensup olan bu *vahşiler* sırtlarında birer koyun derisi, bacaklarında beyaz birer don, ellerinde birer mavzer taşıyorlarmış. ...Bir avuç bulgur bir avuç eti birbirine karıştırıp deve gibi çiy çiy yiyen bu adamlar görenlerin anlattıklarına göre bunlar *tıpkı sinemalarda seyredilen Amerika'nın eski yerli vahşilerine benziyormuş*.[106]
>
> ...Şimali Kürdistan Cümhuriyeti veya Cemiyeti Reisile konuşmamız burada kaldı. Çünkü birden bire açılan mahkeme kapısından Mübaşir bu kundakçıları çağırıyordu. Bu fırsatı ganimet bilen Salahattin [*Şeyh Said'in oğlu, mahkemesi görülürkenki olaylar anlatılıyor*], çapaçul sürüsünün bir kösemeni gibi, arkadaşlarının önüne düştü. Arkasından, kocaman aba şalvarlarının sallayan Diyarbekir maznunları; kınalı saçlı, sipsivri bir çoban bozuntusu; etrafına hayret ve korkuyla bakan yağ, kir içinde bir iki *insan karikatürü*, mahkeme kapısındaki süngülerin parıltıları arasından geçerek, löş koridorlardan birer birer kayboldu. Adaletin huzuruna, sırtlarında yağ fıçısı taşır gibi hareketlerle giren bu layüflihun güruh, nasılsa yolunu şaşırmış bir çöl kervanına benziyordu.[107]
>
> ...Şakilerin girdikleri yerlerde irtica uyandırmağa çalıştıkları muhakkaktır. Bunların *alelade hayvanlar gibi basit sevki tabiilerle işleyen his ve dimağlarının* tezahürleri, ne kadar kaba ve hatta abdalca düşündüklerini gösteriyor.[108]
>
> ...Kayseri'ye nefyedilen Kör Hüseyin bir aralık kaçarak Musul'da oturan Barzan şeyhine iltica etmişti. Tekrar hududumuza geçmeğe yeltenen Hüseyin o zaman gebertilmişti. Bu *deve beyinli aşiret reisinin* bu eski vakadan bir kin vesilesi çıkarmış olması da muhtemeldir.[109]

Kürtlerin temsili, isyanın liderlerine bakışta da karşımıza çıkar. Ayaklanmanın askeri ve politik lideri İhsan Nuri Paşa'nın eski bir Osmanlı zabiti olması, Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve savaşmış

106. "Tenkilden sonra" *Vakit*, 13 Temmuz 1930.
107. "Mahkeme kapısında Şeyh Saidin oğlu ile mülakat" *Vakit*, 3 Ağustos 1930.
108. *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.
109. "Harekât başlıyor" Cumhuriyet, 28 Temmuz 1930.

olması, kendisine duyulan kızgınlığı artırmışa benzer. Yine isyanın askeri liderlerinden, Bro Heski Tello "eşek hırsızı"[110] nitelemesi ile basının öfkesinden payını alır. Kör Hüseyin Paşa'nın ve oğullarının isyana verdiği destek, kendisinin "cahil ve kan içici bir adam"[111] olarak nitelenmesine neden olur. Osmanlının kendilerine verdiği payelerden şımardıkları ifade edilen Kürt liderler, bölge halkına eziyet eden "vahşiler" olarak tasvir edilir. Liderlerin şahsında cisimleşen öfke, kimi zaman Kürtlerin tamamını içine alır:

> ...O zamana kadar rütbe, nişan, üniforma ne olduğunu bilmiyen *yarı bedevi Kürt ağaları* birden bire mülazım, yüzbaşı, kolağası, binbaşı, kaymakam, miralay, liva rütbelerine nail olunca kendilerinin birer sahipkıranı zaman (!) olduklarına inandılar. ...Bu *vahşiler* böyle aşarı, ağnamı, verkiyi yağma ettiklerine de kanaat etmezler. Maiyetlerindeki haşaratı öteye beriye sevk ederek sakin, muti köylülerin ağnamını, emvalini, inek, öküzlerini aşikat bir surette, bilaperva gasp ve garat ettirirlerdi ki, buna Kürtçe talan denilir. ...*Şurasını itiraf edeyim ki bu Kürtler vahşetlerile beraber gayet zeki, hassas, kurnaz adamlardır! İşlerini bilirler. Rüzgâra göre yelken açarlar.*[112]

İhsan Nuri Paşa, Ağrı İsyanı'nda savaşmış Türk subayı Zühtü Güven'in anılarında da yer bulur. Zühtü Güven, İhsan Nuri Paşa'dan şöyle söz eder:

> Ağrı eşkiyasının çekirdeğini İhsan Nuri teşkil etmektedir. Bu adam, eski mitralyöz yüzbaşılarından ve kurmay tahsili görmüş eski bir zabittir. Kendisi Bitlisli'dir. Daha evvel, Şeyh Sait İsyanı'nda kıtasiyle birlikte, isyanı bastırmak vazifesiyle mükellef iken her nasılsa doğu illeri mensubu askerleri de iğfal ederek, bölükteki mevcut silah, cephane ve teçhizatla birlikte, bir gece içinde savuşarak Ağrı'yı boylamış, oraya yerleşerek bir nevi eşkıya karargâhı kurmuş! Civar köylerden gidenler, aşiretlerden iltihak edenler olmuş, hatta zamanla Iğdır, Beyazıt, Karaköse vesair il ve ilçelerden, köylerden, hatta İran'dan kaçarak iltihak edenler olmuş. Anasına, babasına darılan, jandarmadan kaçan, tahsildardan ürken, hapishaneden firar eden, işsiz kalan İhsan Nuri'ye iltihak etmiş. Onun yaptığı propaganda ve davetlere icabet edenler böylelikle çoğalmış. Ağrı da kuvvetli bir eşkıya yatağı haline gelmiş.[113]

110. "Asilerin Reisi" *Vakit*, 14 Temmuz 1930; ve *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930.
111. "Ağrı hadisesi dolayısile" *Vakit*, 6 Temmuz 1930.
112. "Derebeylerin Elinde" *Vakit*, 28 Temmuz 1930.
113. Alakom, a.g.e, s. 59.

İsyanın liderlerinin "Hobyan" (*Hoybun*) Cemiyeti ve Ermenilerle ilişkisi de Cumhuriyet basınının vurguladığı noktalardan biridir:

> Bu sergerde kim? Ağrı eşkiyasının başında Boro Haso Telli Paşa namında serkerde vardır. Bu herif babasının adı olan Baro Haso ile anasının ismi Telliyi taşıyor ve kendisinin (müstakil Kürdüstan Cumhur Reisi) namını veriyor. İhsan Nuri asilerin kumanda mevkiindedir. Buna da müşir denilmektedir. Şeyh Zeynelabidin de rüesa arasındadır. Teşkilatçı olarak bir Ermeni çalışıyor. Hepsinde Hubyan Cemiyetinin nişanları (!) kollarında şeritler, kalpaklarında sırma ile işlenmiş Ağrıdağlarının şekilleri vardır.[114]

Kürtlerin temsilinde Cumhuriyet basınının üzerinde durduğu bir diğer nokta, isyancıların içine düştükleri "acz" halleridir. Askerlerin ve ulusun motivasyonunu sağlamada önemli bir tema olarak düşünülebilecek bu vurgu, isyanın niteliğinin azımsanması ile birleşir. Ayaklanmanın bitirildiğine dair yapılan yayınların bir türlü sonunun gelmemesi ve sürekli "son bir harekât"tan söz edilmesi, Cumhuriyet elitinin kamuoyunu telaşlandırmamak üzere, basın üzerinde uyguladığı yönlendirme ve baskıyı zımni bir biçimde anlatır. Buna göre isyancılar çok kötü bir durumdadır, "bizim zayiatımız az, onlarınki ise fazladır" eşkıyanın teslim olması ve dağdan inmesi, bugün yarın gerçekleşecektir:

> ...Mevsuk surette aldığımız malumata göre artık dağlar üzerinde pek sıkışık bir vaziyete düşen eşkiyanın kendileri de kurtulmak ümidini kesmeğe başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı tenkil kuvvetlerimizin kumandanlarına müracaat ederek kendilerinin aldatılmış olduklarını, şayet askerlerimiz tarafından takip edilmezlerse kendilerini aldatarak isyana teşvik etmiş olanlar üzerine gideceklerini söylemişlerdir. Fakat tabii bu tarzda bir müracaatın kabülü mümkün olmadığı için bila kayt ve şart teslim olmaları cevaben bildirilmiştir.[115]

> Şakilerin hali harap! Yalnız canlarını kurtarmağı düşünüyorlar. Bugün kat'iyyetle tahakkuk etmiştir ki kıtaatımızın elinden kurtulmak için Ağrı tepelerine fırlayıp sığınan eşkıya pek perişan ve bitkin bir haldedir. Bunlar artık mukabele veya müsademe edecek vaziyette değillerdir, yalnız ordunun eline düşmemek endişesile saklanmağa, kaçmağa çalı-

114. "Ağrı ihata edildi" *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1930.
115. "Tenkile devam ediyoruz. Ağrıdağı temizlenmekte, şakiler dehalet arzusu göstermektedirler" *Vakit*, 10 Temmuz 1930.

şıyorlar. Bu itibarla manevi kuvvetleri de sıfıra inmiştir... Kahir kudretimiz karşısında yalnız canlarını kurtarmak artık yegâne ümit ettikleri ve çalıştıkları bir neticedir.[116]

İsyancıların içine düştükleri acze dair en somut örnek, Şeyh Said'in oğlu Selahattin'in, ayaklanmaya öncülük etmekle suçlandığı mahkemedeki ifadeleri oluşturur. Basında yer alan ifadelerine göre, Selahattin pişmandır. Kendisinin Türk olduğunu ve memlekete hizmet etmek istediğini söyler[117]:

Gizli hıyanet cemiyeti kuranlar
Dün Ankara'da muhakemelerine başlandı.
Şeyh Saidin oğlu "Kürtler de 600 senedir Türktür, ben memlekete hizmet etmek istiyordum" diyor.
Cemiyet nasıl meydana çıktı, üzerleri hançerli ve güneşli mühürle [*Hoybun'un amblemi*] ne yapılacaktı?
[*...Selahattin'in sorgusundan bölümler alınmış*].
Selahattin: 29 kanunisanide İbrahim Tali beyden bir mektup aldım: Ne vakit Türkiye'ye gelirsen serbestsin diyordu. Pasaportumu konsoloshaneden Talat Ziya B. Aldı; onu alarak geldim... Biz Kürtler 6 asırdan beri Türküz, ırki ve içtimai hiçbir ayrımız gayrımız yoktur, ayni ırktanız. Ben okumuş bir insanım, bunları biliyorum, bana iftira ediyorlar.[118]

Haber başlığı: Mahkeme kapısında Şeyh Saidin oğlu ile mülakat Selahattin ne diyor?
Spot: Gazete okumazmış-isyan fena olmuş- biz Türküz!- Türk Türke silah çeker mi- Sebep hep cehalettir- Eğer cemiyeti olsaydı..
Selahattin:...bu isyan felan hep cehalettir efendim!
—Cehalet olduğuna neden hükmediyorsunuz?
S: Efendim ben Türküm, (sağelile sol kolunun damarlarını göstererek) bu damarlarda bir kan var ki Türk kanıdır. Tam altıyüz seneden fazla oldu bir aradayız. Hiç Türk, Türke silah çeker mi?
Selahaddin galiba babasının silah çektiğini unutmuştu. İddiası ile nasıl telif edecek siye sordum:
—Şeyh Sait babanız değil mi idi?
S: Efendim bunları insana cehalet yaptırır.[119]

116. "Şakilerin hali harap!" *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1930.
117. Burada Abdullah Öcalan'ın yakalanması, sorgusu ve söylediklerinin medyadaki temsilinin Selahattin'inkilerle benzerliğine dikkat çekmek lazım. Öcalan'ın da yakalandıktan sonraki sözleri "zavallılığın ifadesi" başlığıyla gazetelere şöyle yansımıştı: "Ben ülkemi severim. Annem de Türk'tü. Eğer bir hizmet gerekirse yaparız. Onun dışında bana bir şey sormayın". *Milliyet*, 18 Şubat 1999.
118. "Gizli hıyanet cemiyeti kuranlar" *Vakit*, 18 Haziran 1930.
119. "Mahkeme kapısında Şeyh Saidin oğlu ile mülakat" *Vakit*, 3 Ağustos 1930.

Selahattin'in verdiği mülakatta ve mahkemede söylediği iddia edilen sözleri ve muhabirin Şeyh Said üzerinden onu köşeye sıkıştırma çabaları sonucu babasının cehaletini "itiraf ettirmesi" isyana katılanların "kaypaklığı"nı işaret etmek üzere vurgulanır. Bu aynı zamanda, Selahattin'in "acınacak" halini de tasvir eder. Nitekim davasını savunmayan ve içine düştüğü halden her durumda sıyrılma gayreti gösterirken resmedilen Selahattin, aslında o anda isyancıların tamamını kendinde cisimleştirmiş olur.

Dönem basınının, Kürtlerin niteliklerini temsil ederken dikkat çektiği bir başka nokta, Kürtlerin "yayılma, çoğalma, gittikleri yerleri istila etme" halleridir. 2000'li yıllarda "ulusalcı sol"un, Kürtlerin Batı illerine yerleşmesini "istila" olarak gören söyleminin prototipi niteliğinde olan bu tespitler, Kürtlerin toplumsal hayat açısından "tehlike"lerini de kendince ortaya koyar. Bu ırkçı dilde, Kürtler ve Ermeniler arasında kurulan özdeşlik de dikkat çeker. Sonraki yıllarda Kürt ayrılıkçılığı (PKK) Ermenilerle ilişkilendirilecek, militanların "sünnetsizliği" ve PKK liderinin Ermeni olduğu iddia edilen din adamlarıyla çekilmiş fotoğrafları basında yer bulacaktır. Ulus-devletin tehdit olarak algıladığı iki "düşman" arasındaki geçişkenlik, bu açıdan önemlidir. Irkçı bir dille Kürtleri ve Ermenileri dışlayan bu söylem, Anadolu'nun "otokton" halkı olarak ise, sadece Türkleri varsayar. Tarih Tezi'nde yansımasını bulan bu teori, Türkler dışındaki tüm unsurları Anadolu'da "istilacı ve sonradan gelme" görür. Bu fikrin altındaki zımni duygu ise, "kaynaşmış bir kitle" olabilecekken, türlü "sorunlarla" uğraşmak zorunda kalan Türk milliyetçiliğinin bastıramadığı öfkedir:

> ...derebeyliklerin zaaf düşmesi ve sonra da ilga edilmesi neticesi olarak Dicle menbalarında seyyar bir hayat geçiren bu Kürtler buraları istila ile memleketi *çekirge hücumuna uğramış bir tarla gibi harap etmişlerdir*. O harabiyet pek derindir, pek acıklı olarak devam etmektedir. Kürtler buralarda da kalmamışlar... Yavaş yavaş daha şimale, Kafkasya'ya da sokulmuşlardır. Gürcistan hududunda, Ardahan'ın otlaklarında, hatta yalnız Çam geçidinde bile bunları aynı vahşi hissiyatla, kaba ahlakla aynı cemiyet teşkilatile görmekteyiz –bunlar tıpkı Ermenileri andıran içtimai bir seciye gösteriyorlar... Şu farkla ki Ermeniler Medinelere, Kürtler dağlara köklenmektedirler. *Bunlar ayrıkotu gibi sardıkları toprakta intişar eder fakat bastıkları yere zarar verir mahlûklardır*. Birçok yerlere hastalık sirayet eden gibi sonradan yerleşmiş ve asli ahalisini –aşiret teşkilatlarındaki kuvvet sayesinde- körletmişlerdir.[120]

120. Yusuf Mazhar, "Ararat Eteklerinde" *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1930. Vurgular bana ait.

Bu algıya göre, Kürtlerin yayılmacı karakteri ve bölgedeki nüfus yoğunluğu, Türklerin çaresizce asimile olma tehlikesini de beraberinde getirir:

> (Erzincan) gibi kuvvetli Türk muhitinde vilayet merkezinin geceleri ziyaları görünecek kadar yakınında bir köy ahalisi Kürtlerin tasallutundan, teaddisinden kurtulabilmek için (Kürt) olmaktan başka çare bulamamışlardır. Bu hadise 20-30 sene evvel tamamlanmıştır. Bunu Erzincan'da bilenler hâlâ vardır; eğer sorarsanız size (Mecidiye) köyünün (Geçit) köyünü Kürtleştirdiğini söylerler. Şimdi isyan vuku bulan mıntıkalarda köyler (Gümüştepe), (Kızılkaya) vs gibi Türk isimlerini taşıdıkları halde buralarda bir tek Türk kalmamıştır. Niçin? Çünkü siyasi ve medeni teşkilata istinat eden buradaki Türk köylüleri, hükümet ve idare nüfuzunun zaafa uğraması üzerine başkaldıran *vahşi Kürt aşiretlerinin* önünden ya kaçmışlar yahut Kürtleşmişler de yalnız köylerinin isimlerini bırakmışlar.[121]

Böylece Kürtler bir kez daha, Cumhuriyet'in homojen bir Türklük tahayyülü etrafında birleştirmeye çalıştığı ulus için, önemli bir tehdit olarak tasvir edilir. Bu tespitler sonrası geliştirilen sürgün, iskân, "tenkil ve tedip" çabalarının, tersine bir asimilasyonu amaçladığı söylenebilir. Dönemin zihin haritasında, kimlik kategorileri hakkındaki kafa karışıklığı ayrıca kayda değerdir. Ağrı İsyanı boyunca ayrı bir "ırk" olarak tasavvur edilen ve karışılmaması/asimile olunmaması gereken bir unsur olarak kavranan Kürtler, Dersim olayları incelendiğinde "Dağ Türk'ü" olarak tanımlanır ve Kürt'ün/Kürtçe'nin varlığı reddedilir. Bu inkâr, uzun yıllar boyunca devam edecektir. Ulus inşası için amaçlanan homojenlik, farklı etnik kimliklerin reddi olarak kavrandığı için, Kürtler de Türklük tanımı içinde asimilasyona zorlanır.

4. İsyanın Temsilini İçeren Haberler

Cumhuriyet basınının isyanı görüş biçimi, Kürt sorununa bakışın tarihsel seyrini anlamak açısından önemlidir. İsyan, dinin, ağaların ve ilkel yaşam şartlarının baskısı altındaki cahil halkın ve onu kandırmış olanların bir başkaldırısı olarak nitelendiği gibi,

---

121. Yusuf Mazhar, "Ararat Eteklerinde" *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1930. Vurgular bana ait. Türklerin "Kürtlük içinde asimile olma tehdidi" Dersim meselesinde sıkça gündeme gelecektir. Özellikle bölge ile ilgili yazılan raporlarda, bu "tehdit" sıklıkla vurgulanır. Bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, 3. Baskı, Evrensel Basım Yayın, 2005.

bağımsız "Kürdistan Krallığı"nı kurmak amacı güden, Kürt milliyetçisi bir grubun isyanı olarak da ele alınır. Bu bakış açısı, Kürtlerin ayrı bir etnik grup ve halk olarak kabulünü içermesi ve isyanın ardındaki milliyetçi eğilimi teslim etmesi bakımından gerçekçidir. 1980'li yıllardaki Kürt varlığını inkâr eden söylem yanında, çoğu zaman küçümseyici ve ayrımcı bir dille dahi olsa, bu dönemde Kürt muhalefetini daha doğru değerlendiren yorumlar bulmak mümkündür. Özellikle Hoybun Cemiyeti'ni, onun varlık sahasını ve amaçlarını ele alan muhtelif yayınlarda, isyanın bağımsız bir Kürdistan kurma hedefi ve Kürt milliyetçisi karakteri kabul edilir. Bu hedefler karşısında dil, aşağılayıcı ve küçümseyicidir. Ancak Kürtlerin amaçları açıkça ifade edilir. 1931 yılında Erzincan Valisi Ali Kemali'nin yazdığı *Erzincan* adlı kitapta "resmi" tanıma şöyle ifade bulur: "Hükümetin her gaileli zamanını, her sıkıntılı devresini habasetlerini [*kurnazlık ve sinsilik*] icraya vesile addeden *Kürtler*, Ağrı hadisatını da o kabilden sanarak, Kol tabir ettikleri on beşer, yirmişer kişilik çetelerle Erzincan ve havalisinde mütevali bir şekavet (sürekli bir eşkiyalık) icrasına başlamışlar; hükümeti de tanımaz olmuşlardı".[122]

Ağrı İsyanı'nın, Şeyh Said'in oğlu Selahattin'in yakalanması ve mahkemesi sırasında, henüz adı konulmadan, dolaylı olarak ele alındığı mayıs ayında; "Şark vilayetlerinde isyan çıkarmak gayesini takip etmekte olan bir fesat cemiyeti" sözleriyle ima edilen Hoybun Cemiyeti'nden bahsedilerek, Kürt milliyetçisi karakterinin evvelden ortaya konduğu söylenebilir. Cemiyetin başında "*Kürt isyanını tertip etmiş olan maslup Şeyh Said haininin oğlu Selahattin*"in bulunduğunun belirtilmesi, Şeyh Said İsyanı'nın da *Kürtçü* karakterini ima eder. Haberde Selahattin'in amacının "babasının intikamını almak ve Kürt istiklali için entrikalara girişerek Türkiye'de hareketler uyandırmak" olduğu belirtilir ve Selahattin'in Yüzelliliklerle bağlantılarına değinilir.[123] Haziran sonunda isyan doğrudan haberleştirilirken, "İran'da teçhiz ve ihzar olunan *Kürt eşkiyası*"ndan söz edilir.[124] *Vakit*'te de "vukua gelen hadisenin *Kürt* eşkiyasının taarruz ve takiplerinden ibaret" oldu-

122. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 162. Vurgu bana ait.
123. "Şeyh Saidin oğlu şarkta yeni bir fesat mı hazırlıyordu?" *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1930.
124. "Şark hududumuzda bir tecavüz hadisesi" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930.

ğu belirtilir.[125] Yine Selahattin'in bir Kürdistan Cemiyeti aracılığıyla isyan çıkarmak ve babasının intikamını almak istediği vurgulanan bir diğer noktadır.[126]

İsyanın Selahattin'in yakalanması ve ifadeleri aracılığıyla "ima edildiği" günlerden sonra, haberleştirilme biçiminde dikkat çeken en önemli husus, özellikle *Cumhuriyet*'te Kürt milliyetçisi karakterinin geri plana alınarak, "irticai" bir hareket olduğu temasının öne çıkarılmasıdır. Sorun "Şark meselesi" olarak nitelenirken, Ararat Dağı etrafında "irtica yılanının" son defa ezildiği belirtilir.[127] Çoğu haber de "irtica" teması etrafında yoğunlaşmaya başlar:

> ...İran'da yapılan tertibata göre sergerdelerin Zilan etrafında bir *irticai hareket* kaldırıp tevsi etmeği düşündükleri elde edilen vesaikten anlaşılıyor.[128]

---

125. "Şarktaki hadise" *Vakit*, 30 Haziran 1930.

126. "İhanet mi? Şeyh Saidin oğlu ne yapmak istiyordu?" *Vakit*, 26 Mayıs 1930. *Vakit*, 18 Haziran'da mahkemeye çıkan Selahattin'in mahkemede verdiği ifadeleri de yayınlar. Bu ifadeler ilginçtir:

"...Hançer ve Güneş

(Hâkim) –Bu mühürde hançer ve güneş var; hançer nedir?

(salahattin) –Hançer taassubun rümuzudur. Memleketimizde taassup vardır. Hançer bu taassubu kıracağımıza delalet eder.

Mühürde şın, kaf, cim harfleri de görülüyordu; Salahattin (şın) harfinin (Şark), (kaf) harfinin (Genç), (cim) harfinin Cümhuriyet-Cemiyet demek olduğunu, bu şeklin (şark gençlik cümhuriyet cemiyeti)ni ifade ettiğini söyledi. Bu arada mühürlerde Kürtçe ibarenin de memlekette Kürçe konuşanlar çok olduğundan onların okumasını temin için yazıldığını söyledi.

...İlmi, içtimai ocak!

Memleketimize hizmete matuftu. Biz bir ocak kurmak istiyorduk.

— Türk ocakları vardı; maksadınız bu ise neden oraya girmiye teşebbüs etmediniz?

— Evet, Türk ocağı vardı; fakat yalnız levhası vardı. İki ay kaldım, ocak ne bir konferans verdi, ne bir içtima yaptı. Ben bu ocağın himayesi altında bir birlik teşkil etmek istiyordum.

— Peki, siz iki kişi mi cemiyet teşkil edecektiniz?

— Gazetelere ilan verecektik. Herkes gelecekti. Biz başka bir gaye takip etmiyorduk. Siyasi bir teşebbüs değildi. İftiradır. Şeyh Saidin oğluyum diye böyle yapıyorlar. (Şimali Kürdüstan cemiyeti) diye bir cemiyet hatırımdan geçmemiştir.

— Mühürlerde 'Azade' kelimesi var, ne demektir?

— Azade demek, hür demektir. Azadegan ise hürler demektir. Bütün Kürtler hürdür.

— Evvelce müstakil Kürdüstan manasına geldiğini söylemiştin.

— Hâşâ biz Kürtler zaten müstakiliz, başka istiklale lüzum yok".

"Gizli Hıyanet Cemiyeti Kuranların Muhakemesine Başlandı" *Vakit*, 18 Temmuz 1930.

127. "Eşkıya tenkil ediliyor" *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1930.

128. "Şark hududumuzda hadiseler" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930.

> ...Mamafih son hadiseyi çıkaranların memlekette ikinci bir irtica hareketi [*birinci ile Şeyh Said İsyanı kastediliyor*] yapmak istedikleri de anlaşılmıştır.[129]
> ...Şakilerin bir takım irticai harekâta da tevessül ettikleri buraya gelen malumat cümlesindedir. Bazı köylülerin şapkalarını kesmişler ve şapkalardan külah şeklinde acayip serpuşlar yapmışlardır.[130]
> ...Şuursuz bir bedavet ve koyu bir iptidai din akidesi taşıyan bu vahşi heriflerin gene din propagandasile kandırıldıkları tahakkuk etmiştir.[131]

Sonraki günlerde isyanın temsiline dair karmaşık bir seyir izlenir. Kimi zaman "Hoybun Cemiyeti" ve faaliyetleri aracılığıyla isyanın Kürt milliyetçisi karakterinden ve ayrı bir "Kürdistan Krallığı" kurma amaçlarından açıkça söz edilir. Kimi haberlerde ise Kemalizmin ulus-devlet düşüncesinin erken yorumundan izler bulmak mümkün olur. Örneğin Nadi'ye göre, bir Kürt isyanı yoktur çünkü Cumhuriyet hudutları içinde yaşayan herkes Türk'tür; sonra Kürt isyanı yoktur çünkü bu bir cehalet ayaklanmasıdır. Cumhuriyet ideolojisinin sivik-teritoryal yurttaşlık anlayışının, önemli organik sapmalar içeren göstereni olarak "Türk"lük kategorisinin, isyanın değerlendirilme biçimini doğrudan etkilediği söylenebilir. Buna göre farklı etnik kimlikler, kamusal alanda görünmez kılınmak istenir. Herkesi kapsayan bir Türklük tanımı, Cumhuriyet ideolojisinin *sine qua non*'udur. İsyanı okuma biçimindeki bu temel şema, uzun yıllar varlığını sürdürecektir:

---

129. *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1930.
130. "Şiddetli bir takipten sonra asiler iki müthiş ateş arasında tepelendiler" *Vakit*, 13 Temmuz 1930.
131. "Harekât başlıyor" *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1930. İsyancıların halkın cehaletini kullanması ve inkılaplara karşı onları kışkırtması, Şeyh Said İsyanı'nda da basında gündeme getirilen temalardandır. "Cumhuriyet Gazetesi yazarı Yusuf Mazhar'a göre bu bölgede yaşayan insanlar her şeyden habersizdi. Cumhuriyet nedir? Yaşadığı dağın arkasında neler vardır? Bunu bilmezler ve bilmek istemezlerdi. Yazarın seyahati esnasında ihtiyar bir Kürt vatandaşımıza kitaptan bir at resmi göstermesi üzerine, bu kişi bunun bir at olamayacağını, at olsa yürüyeceğini, başını oynatacağını, bu kadar da küçük olmayacağını söylemiştir. Halkın aşağı yukarı hepsi bu haldeydi. Böyle olunca da bu insanları tahrik etmek için onların zaaflarını kullanarak tahrik etmek için propagandayı din namına yapmak gerekirdi. Bunun için de bu insanları kışkırtanlar her şeyden hatta mizah gazetelerinin açık saçık resimlerinden bile istifade etmişlerdi". Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007, s. 17; *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1925, s. 2.

> Evvela Kürt isyanı... Bizim telakkimize göre hadiseye böyle bir isim vermeğe cevaz yoktur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşayan insanların ırk ve din farkı olmaksızın umumen Türk olduklarını unutmamağa mecburuz. Cumhuriyet Türkiyesi'nde siyasi manasile Türk'ten başka bir camia farz etmekte isabet yoktur. *Bu düşünce Cumhuriyet düşüncesidir ve Türk milletinin esasta muhtelif unsurlardan mürekkep olması hakikatine münafi değildir.* Türk camiası ve *Türk ünvanı bu muhtelif unsurları kendi umumiyeti içinde hallederek* onların hepsine yeni bir terkip ile umumi bir mahiyet vermiştir. Bu mahiyet Türk mahiyetinden ibarettir. Bu mahiyet bize göre büyük bir ekseriyetle vasıl olunmuş ve kısmen vasıl olunacak bir hedef olduğu halde dahi değişemez. Çünkü Cumhuriyet milli vahdet hakikat ve gayesile müteşekkildir. Binaenaleyh şark hudutlarımızda Kürt isyanı yoktur. Cehalet sevkile şekavet yoluna dökülmüş bazı vatandaşların elbette er geç cezalarını görecek münasebetsiz hareketleri vardır. Unutmamalıdır ki *Türkiye'de ırk olarak atlarına Kürt denilen Türkler* yalnız Ağrı ve Süphan dağlarına çıkan üçbeş haydduttan ibaret değildirler.[132]

Merkezi bir ulus-devlet fikri, baskın bir üst kimlik ve tedrici olarak ötekilerin asimile/entegre edilmesi fikrini *a priori* içinde barındırır. Bu süreçteki yöntemlerin zora dayanma oranı, farklı toplumlarda farklı tarihsel deneyimlerle şekillenir. Ancak Batı'da da ulus-devlet pratiği, baskın olmayan altkültürlerin asimilasyonu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dil, adet ve inanışların "büyük gelenek" içinde eritilmesi, toplumu bir arada tutacak yeni "geleneklerin icadı" zamana yayılan, direnç gösterilen ve kapitalizm, kentleşme vb birçok dönüştürücü deneyiminin paralelinde ger-

---

132. Yunus Nadi, "Şarktaki Hadise ve İran" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930. Vurgular bana ait. Cumhuriyet'in "yurttaşlık" tanımındaki organik-sözleşmeci perspektifin sorunlu iç içe geçmişliği için Bkz. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İletişim Yayınları, 2001. İlerleyen günlerde Yunus Nadi, Ağrı İsyanı'nı iyiden iyiye "hafifseyecek" isyancıları "çapulcu" olarak niteleyecektir. Ona göre bu isyan Avrupai bir hayat tarzı kabul etmiş Cumhuriyet'e karşı, bazı çapulcuların "mesele" bile denmemesi gereken bir kalkışmasıdır: "...Tarihe karışan eski Şark meselesine nisbetle buna bir mesele bile denemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi neticesinde ortaya milli hudut ve hukuku ile yeni bir Türkiye çıktı. Cumhuriyet rejimini tesis ederek tamamen Avrupai bir hayat tarzı kabul etmiş olan bu yeni mevcudiyetin bütün dünyaya kabul ettirdiği milli hudut ve hukuka bazen şark vilayetlerimizde bazı çapulcular muhalefet etmek kaygusundadırlar. Bunların yaptığı ise şekavetten ibarettir. Nerede ve ne şekilde olursa olsun şekavet imha olunacaktır. İşte şark vilayetlerimizde nisbetle adına Şark mes'elesi dediğimiz yeni mes'ele bundan ibarettir ve hükmedersiniz ki bu mahiyeti ile ona mesele demek bile fazladır" Yunus Nadi, "Şark Mes'elesi" *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930.

çekleşmiş uzun tarihsel tecrübelerdir.[133] Nadi'nin sözünü ettiği ulus-devlet için tasarlanmış üst kimlik olarak "Türklük" fikri, bu yönüyle Batıcı bir ulus-devlet projesinin doğal sonucudur. Ancak Batı modernleşmesinin tarihsel duraklarını tecrübe etmemiş böyle bir kimlik kategorisinin –özellikle pratikte bu kadar etnisist ve ırkçı sapma yaşanırken– sorunsuz kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Yine de Nadi'nin bu yorumu, Türkiye'yi oluşturan etnik çeşitliliği teslim etmesi bakımından, sonraki yıllara göre daha gerçekçidir. Cumhuriyet'in kuruluş hikâyesi bu yönüyle bir geriye gitme, muhafazakârlaşma öyküsüdür. Ağrı'dan Dersim'e kadar, yedi yıl içinde, kabul edilen etnik çeşitlilik reddedilmeye başlanır ve etnik gruplar Türk etnisitesi içinde hızla asimile edilmeye çalışılır. İlerleyen yıllarda, daha da uç hikâyeler çıkacak, Kürtlerin bir Türk boyu olduğu, dillerinin aslında var olmadığı, karda çıkardıkları kart-kurt seslerden Kürt olarak adlandırılmaya başlandıkları söylenecektir. Dolayısıyla Nadi, bu yorumuyla aslında ulus-devletleşme pratiğinin daha "ileri" bir dönemini temsil eder. Bu görüş, farklı etnik kimliklerin varlık taleplerini, Cumhuriyet'in homojen kimlik tahayyülü açısından, büyük bir tehdit olarak görür. Bu nedenle de Kürtlerin kimlikleri konusundaki "ısrarı" erken Cumhuriyet elitinin en büyük kâbusu haline gelir. Cumhuriyet kurma süreci, modernleşme ve ulus-devletleşme pratiğine eklemlendiği oranda, politik elitlerin uygulamaları da sertleşir. Çünkü Cumhuriyet eliti için, modernleşmenin başarılması, homojen, yekpare bir ulus-devlet yaratma fikrine indirgenmiştir. Batı modelinin, onu yaratan tarihsel tecrübe anlaşılamadan kopya edilmesi, kompakt bir tarihsel sıçramanın tüm travmasını da be-

133. Bu bakış açısı, ulus fikrine "modernist" yaklaşan teorilerin argümanıdır. Buna göre ulus, modernleşme ve özellikle kapitalizmin gerekliliklerine cevap veren, kurgusal, inşa edilmiş bir yapıdır, hatta yapıntıdır (*artefact*). Özellikle kapitalizmin ihtiyacı olan homojen bir işçi kitlesi, birbirini anlayan bireylerden oluşan bir "pazar" (*market*) tahayyülü ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan "kent" kavramı ulusa giden yolu açar. Bu kurgusal kimlik, hayali bir tarih ve gelenek inşası ile *ethos*'a kavuşur. Bu süreçte yerel (*vernacular*) diller ve kimlikler, bazen iradi (kapitalizmin "nimetleri" için kentlere akın eden ve özellikle ortak bir dil içinde eriyerek kimliğini yitiren kitleler), bazense zorla asimile edilir. Bkz. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983. Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, 2008. E. Balibar & I. Wallerstein, *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, 1993. E. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995; ve T. Ranger ile birlikte, *Geleneğin İcadı*, Çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, 2005.

raberinde getirir. Bir yanda "biz bize benzeriz" anlayışı, öte yandan modernleşme olmazsa yok olunacağına dair derin korkular ve Batı ile kapatılmaya çabalanan "zaman boşluğu"nun yarattığı panik duygusu, Cumhuriyet projesine "muhalefet" eden herkesin kati surette ezilmesine neden olur. Kürtlerin silahlı ayaklanmaya dönüşen kimlik talepleri, Cumhuriyet eliti için tarihsel korkuların yeniden doğuşudur.

Bu süreçte isyanın kimlik ve bağımsızlık talepleri boyutunu değerlendirmek yerine, ayaklanan Kürtleri toptan yok etme, ayaklanmayanları ise "makbul yurttaş" olarak öne çıkarma yöntemi seçilir. Devletin "iyi Kürt-kötü Kürt" ayrımı, bu süreçte ortaya çıkar. Yurttaşlık tanımının içerdiği "etnik" çağrışımların, Kürtler nezdindeki olumsuz karşılığını kabul etmeyen ve onları "Türk-yurttaş" (önce Türk sonra yurttaş) olarak tanımayı seçen resmi yurttaşlık kavramsallaştırmasının erken örneği olarak okunabilecek Nadi'nin yukarıdaki yorumu, "Türk" etnisitesinin diğer kimlikler üzerindeki asimile edici karakterini öne çıkaran uygulamaları yok sayarak, yurttaşlığın anayasal ve teritoryal niteliklerini öne çıkardığını varsayar. Oysa uygulamada birçok sapma yaşanır ve "Türk"lük çoğu zaman anayasal bir kimlik kategorisinden çok, çeşitli ayrıcalıklar vaat eden etnik bir kategori olarak iş görür. Yine de Nadi'nin 1930'lardaki bu yorumu, Kürtleri ayrı bir etnik grup olarak kabul edip, Türklüğü ise siyasal bir kategori varsayarak, sonraki yılların resmi söyleminin ilerisinde bir içerik taşır.

İsyanın Kürt milliyetçiliğine vurgu yapan özellikleri, Hoybun Cemiyeti ve "Bağımsız Kürdistan Krallığı" temalarının haberleştirilmesinde dikkat çeker. Buna göre öncelikle Şeyh Said'in oğlu Selahattin'in yakalanmasıyla, Hoybun Cemiyeti'nden haberdar olunur. Ardından bu cemiyetin örgütlenmesi, ona yardım eden iç ve dış düşmanlar ve nihai olarak bağımsız bir "Kürdistan Krallığı" ifadesi aracılığıyla, Kürtçü niteliği ağır basan bir isyan portresi çizilir:

> ...Bu hareket, mevzii bir eşkiyalıktan veya çapulculuk olmaktan çok uzaktır. İki kolordunun bütün vesaitile tam bir hafta meşgul olmasını icap ettiren hadise; şüphe yok ki Şeyh Said isyanından mühimdi. Çünkü harici müessirattan endişe ediliyordu. İran'ın ayan beyan müzahereti, Hubyan cemiyetinin Suriye'deki teşebbüsleri, İngiliz Casusu Lavrens'in Irak ve Acem hudutlarında gezip durması, yüzelliliklerden Kiraz Hamdi'nin harekât sırasında hududa gelmiş olması bu endişelere

> hak veriyordu. ... Hubyan Cemiyeti fesat tohumları hazırlamaktan fariğ değildir. Lavrens "Hacı Mehmet" namı altında Bağdat'ta bulunuyor. Bütün düşmanca maksatların asli bir gaye yolunda toplandığı nihayet anlaşıldı. Kıyamı hazırlayanlar meğer Acem hudutlarındaki Kürt aşiretleri de dahil olmak üzere bir "Nesturi Kürt Krallığı" kurmak azminde imişler.[134]

Türk Subayı Zühtü Güven de anılarında Hoybun'u dış bağlantılı, bölücü bir "hülya" olarak niteler: "Haybon kelimesi üzerine okuyucularımın dikkatini çekerim. Bu kelime milli tarihimizin muhtelif safhalarında, vakit vakit çok duyulan bir isimdir, İhsan Nuri, Mütareke devrinde Türk Teali Cemiyeti'nin (Kürt Teali olacak. Ruhat Alakom'un notu) ve onları destekleyen bedbahtların Şark illerimizde, Türk vatanını parçalama bahanesine de olsa, kurmak için yabancı devlet nezdinde teşebbüse geçtikleri ve bu uğurda hayli çabalarına rağmen, Milli mücadelenin mani olmasıyla, suya düşen *Kürt hükümetinin dağlı hülyasıdır*".[135]

Güven'in dış mihrak vurgusu, Erzincan valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı *Erzincan* adlı kitabında da tekrarlanır. Ağrı İsyanı'nı "hıyanet oyunlarının en mel'unanesi [lanetlisi]" olarak niteleyen Ali Kemali, isyandaki dış mihrak boyutunu şöyle vurgular: "Cumhuriyet Hükümeti Türk'ün kuvvetine iman etmek istemiyen, Türk'ün rahat ve tefeyyüzüne (*aydınlanmasına*) mani olmak için, *ecnebi parasile,* her şenaatı irtikâp eden ussatı (*her kötülüğü yapan asileri*) bir daha bellerini doğrultamıyacak bir şiddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını mülevves ve murdar (*kirli-pis*) vücutlardan temizledi".[136]

Zühtü Güven ve Ali Kemali'nin "dış mihrak" vurgusu, dönem basınında da tekrarlanır. Hoybun'un "dış bağlantıları"ndan bahsedilmesi ve amacının Kürtlerin "feodal ve geri kalmış" yaşam şartlarını, ağalar lehine devam ettirmek olduğunun ileri sürülmesi, zımni olarak Cumhuriyet'in ve Kürtler için tasarladığı "modern yaşam standartları"nın yüceltilmesini içerir. "Garplılaşmış Türk'e Kürt'ün kıyamı" olarak nitelenen isyan, Cumhuriyet'in kimi inkılaplarının halk nezdinde yarattığı hoşnutsuzluğun, Kürt milliyet-

134. "Kürdistan Krallığı!" *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1930.
135. Alakom, a.g.e., s. 68. Vurgu bana ait. Güven'in "dağlı" ifadesi, Cumhuriyet elitinin Kürtlere iç-şarkiyatçı bakışının bir diğer örneği.
136. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 162. Türkçe hataları metnin orijinalinden.

çileri tarafından "taraftar" toplamak üzere kullanıldığı vurgusuyla da haberleştirilir. Hoybun'un Ermeniler, Nasturiler, İngilizler'den oluşan dış bağlantılarının öne çıkarılması ise, Kürt isyanını itibarsızlaştırmanın yanında, Cumhuriyet yurttaşları arasındaki "birlik ve beraberlik" duygusunu pekiştirmeye yöneliktir:

> Kürt eşkiyasının hiyanet şebekesi Hobyon cemiyeti hakkında Urfa muhabirimiz Hilmi beyin elde ettiği dikkate şayan malumatı karilerimize bildiriyoruz:
> Şarkta aşiret reisliği, ağalık küçük mikyasta bir hükümet reisliğinden başka bir şey değildir. Müteaddit karıları vardır. Onun için kanun ve şeriat mevzubahis olmaz. Mükemmel vergi alınır. Bütün tebaasının çalıştığı onun içindir. Tabiri marufile onlar hayvanlar gibi çalışır, ağayı besler. Her şey ve her şey ağa içindir. Kürt köylüsü hiçbir şeye malik değildir. İşte Cümhuriyet hükümetinin nihayet verdiği bu menfaatlerini ihya etmek ve gene ağacasına yaşamak için Suriyede (Huybon) Türkçe'si: (Kürt İstiklali) namı altında bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Harbi umumi esnasında İstanbulda hovarda gençlerin pek ala tanıdığı emrazı zühreviye mütehassısı Dr. Şükrü Mehmet, Bedirhani zade Dr. Kamiran, Celadat Ali, Diyarbekirli Cemil Paşa zade Ekrem, esbak Urfa Mebusu –Arappınarda mukim– Şahinzade Bozan, Mustafa Hırço, şey Nuh, Şeyh Abdullah Ketkanlı aşiret reisi Basravi, Mevlanzade Rıfat, Viranşehirli Milli aşiretinden İbrahim paşazade Halil ve Mahmut bu cemiyetin erkânındandır. Kâtibi umumileri Vanlı Selim Memduhtur. Diğer birçok aşiret reisleri ve firarilerle, "ağavat" ta bu cemiyetin efradından ve icra vasıtalarındandır. Son günlerde hamilerinin tavsiyesi üzerine bu cemiyete Ermeni Süryani ve Nasturileri de almışlardır. Cemiyetin başlıca şubeleri Halep, Şam, Berut, Bağdat ve Musuldadır. Ahiren cemiyetin naşiri efkârı olarak Kürdistan isminde bir de gazete çıkarmağa başlamışlardır. Hemen her Kürdün bu gazeteye abone almasını milli ve dini (!) bir borç telakki ederek bir altın lira mukabilinde vasi mikyasta abone yazmak için çalışmışlar ve dolaşmışlardır. Halkın ne istiklalden ne cemiyetten anladığı yoktur, onları ikna için hainler din maskesini takıyorlar: Türkler şapka giyiyor, bıyıklarını kesiyor, kadınlarını serbest gezdiriyor. Kur'anı kaldırmak için yeni harfleri çıkarmışlardır. Mekteplerinde din tedrisatı yoktur, camilere çan takılacak; gibi hezeyanlar bu propagandalar cümlesindedir. Bunların Suriyede, Irakta hamilerinin kimler olduğunu artık izaha lüzum yoktur sanırım.[137]

Vakit ise Kürtlerin bu taleplerini, "üç buçuk kürde istiklal!" başlığıyla haberleştirir:

137. "İran harekete geçti" *Vakit*, 17 Ağustos 1930.

> ...Ağrıdağı hadisesi etrafındaki tahkikat.ve görüşler hadisesinin senelerden beri hariçte yapılmış bazı gizli ve siyasi teşebbüslerin neticesi olduğunu meydana çıkarmaktadır. Halepte doktor Şükrü isminde birisinin idare ettiği ve *Kürdistan istiklaline matuf kurulmuş* (*Hubyan*) *cemiyeti* bu hazırlanışın temelini teşkil etmektedir. Bu cemiyetin Halepteki umumi merkezine bağlı olarak Şarkta bir iki şubesi ve bu şubelerin de üç beş azası bulunduğu anlaşılmaktadır, Maslup Şeyh Saidin oğlu Salahattinin teşkiline çalıştığı (Şimali Kürdistan Cemiyeti)ni bu şubelere istinat ettirmek fikrinde bulunduğu tesbit olunmuştur.[138]

Dolayısıyla isyan, Cumhuriyet'e düşman iç ve dış güçlerin bir koalisyonu[139] ve Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmak üzere ayaklanması olarak görülür. Ancak bu ayaklanma aynı zamanda Cumhuriyet'in sunduğu "nimetleri" yeterince değerlendirmekten uzak, cahil ve kandırılabilir bir kitlenin işidir; çünkü Cumhuriyet yeni ve modern (Garbi) olanı, Kürtler ise cahil ve iptidai olanı temsil eder. Dolayısıyla aslında Kürtler kendilerine sunulan insanca yaşam fırsatını reddetmektedirler. iç-şarkiyatçı bir üslupla "modernleştirilmeye" çabalanan Kürtler hakkındaki ırkçı dil ve öfke ise, "efendi"nin üstünlük duygusunu hissettirme gereksinimini yansıtır. Buna göre ilkel ve geri kalmış bu insanlar, kendilerine verilene şükretmek yerine, "efendi"ye başkaldırma ve ona söz söyleme cüretini göstermektedir, üstelik tüm cehaletlerine rağmen. *Vakit* gazetesinden Namık Edip'in bu sözleri, dönemin zihin haritasını yansıtması açısından önemlidir ve isyana bakışın önemli bir prototipini oluşturur:

---

138. "Üç buçuk kürde istiklal!" *Vakit*, 8 Temmuz 1930. Vurgular bana ait.

139. İç-dış düşman koalisyonu ayrıca değerlendirildiği için uzun örnekler vermiyorum. Şu alıntı, bu koalisyonun güzel bir örneği mahiyetinde: "Kürt isyanı nerede kararlaşmış? Geçen sene Musulda toplanan bir Kürt kongresi, ecnebi bir hükümetten alınan silahları Selmas dağlarına yığmağa karar vermiş. Çerkes Etem, Şeyh Saidin oğulları ve hempaları bunun üzerine faaliyete koyulmuşlar. Kürtler geçen sene Musulda bir kongre aktederek, kürt ekseriyetile meskûn yerlerde ihtilalcuyane propagandalar yapmağa ve müsellah çeteler teşkil etmeğe karar vermişlerdi. Bu müsellah çeteler hudutta uğraşacak, içerdeki Kürtler bunlara iltihak edeceklerdi. Musul kongresinde verilen kararlardan biri Türk hududuna İran tarafından tecavüz idi, onun için Kürtler ve onlarla birlikte çalışanlar birer birer iran hududuna hareket ettiler. Çerkes etem, şeyh saidin oğlu esat, şeyh Abdullah vesair kürt reisleri Selmas dağlarına hareket etmişlerdi. İsmail ağa Semiko da budağda bulunuyordu. Hariçten gelen silah buraya gönderiliyor ve tevzi ediliyordu. Türkiyeye girmekten memnu olanlarla Türkiye adliyesi tarafında takip edilenler bunlarla beraberdi". "Kürt İsyanı Nerede Kararlaştırılmış?" *Vakit*, 21 Temmuz 1930.

...Şakilerin ihtilalci rolile güttükleri davada hakları var mıdır yok mudur? Fikirler şurada toplanıyor:
—Milliyeti tefrik hususunda bugünün aradığı delil, ana lisanıdır. 1927 nüfus tahriri, Türkiye hudutları dahilinde Kürtçe konuşanların adedini 1.184.446 olarak tesbit etmiştir. *Bu nüfus içerisinde tamamen Türkleşmiş addolunabilir, Türkçe'yi eyi telafuz eder* Haymana Kürtleri de dahildir. Şark vilayetlerimizde Kürtçe konuşanlar, memleketimizin geri kalmış insanlarındandır. İrticai hareketlerin zaman zaman buralarda baş kaldırması bunların medeni haklarını bile idrakten aciz olduklarını göstermektedir. *İptidai bir tarzda aşiret halinde, hayvanlarile bir arada yaşarlar.* Hudutlarımızın cenubu şarki kısımlarında biraz toplu manzara arzeden bu ekalliyetin kuvvetli bir kesafet olmadığını istatistikler meydana koymaktadır. *Sonra Türkler, şehirlerde müstahsil bir unsur olarak sükûn içinde çalışırken, Kürt aşiretleri soygunculukla geçiniyorlar. Böyle bedevilerin, medeni insanlar üzerinde hâkimiyet hakkı olabilir mi?* Bu akıllıya deliyi vasi tayinine benzer. Dava iki cepheden de çürüktür:
1- Kürtçe konuşanlar, ekseriyet teşkilinden uzaktırlar. Kesafet mıntıkaları bile mahduttur.
2- *Bugün aşiret halinde en iptidai kavimlerin örneği olarak yaşayan Kürtler, medeni insanları idare talebinde bulunamazlar.*[140]

İsyanın temsil biçiminin açık bir kafa karışıklığı taşıdığı aşikârdır. Kimi zaman milliyetçi karakteri kabul edilen isyan, yer yer cahil ve geri kalmış bir kitlenin, Cumhuriyet nimetlerine yüz çevirmesi olarak da sunulur. Her iki temada da değişmeyen, Kürt'ün temsil biçimidir. İsyan da etse, cahil de olsa, Türk medeni ve Garplı olanı, Kürt ise geri kalmış ve Şarklıyı temsil edecektir. Bu şema, Kürt ve Kürtçe'nin varlığının tartışıldığı ilerleyen yıllarda da varlığını koruyacaktır.

5. Ağrı İsyanı'nı "İç Düşman"ların Tertibi Olarak Sunan Haberler

Cumhuriyet'in erken döneminde, kurucu elit ile bir biçimde ters düşmüş ve rejime muhalefet etmiş kişi ya da gruplar, kimi olaylarda doğrudan hedef olur. Rejimin, muhalifleri cezalandırma ve toplum nezdinde itibarsızlaştırma girişimi ile sonuçlanan bu tarz olaylardan en bilineni İzmir Suikastı'dır. Ancak Ağrı İsyanı'nın basında yer bulma biçimi, İzmir Suikastı'ndan sonra

140. "Ağrıdağı haydutları" *Vakit*, 20 Ağustos 1930. Vurgular bana ait. Bu ifadeler asimilasyonu açıkça ifade etmesi ve ırkçı söylemi ile erken dönemin prototiplerinden biridir ve Kürtlere karşı sonraki yıllarda oluşan bakışın da öncülü niteliğindedir.

da, Yüzellilikler, Çerkes Ethem gibi rejim muhaliflerinin, rejimin öfkesinden paylarına düşeni almaya devam ettiklerini gösterir.

Ağrı İsyanı'nın basındaki temsilinde en dikkat çekici unsur, isyanın bir "iç ve dış düşmanlar koalisyonu" olarak sunulmasıdır. İç düşmanlar, kimi zaman dış düşmanlarla birlikte, kimi zamansa ayrı faaliyet gösterdiği düşünülen "Yüzellilikler"dir. Bazen bir grup, bazen de ayrı ayrı isimler olarak telaffuz edilirler. Kurtuluş Savaşı süresince Kemalistlerle işbirliğinden türlü gerekçelerle sakınan ve farklı idelolojik duruşları olan çeşitli meslek gruplarından bu insanların ortak özelliği, genelde üst düzey makamlarda olmaları ve kamuoyu nezdinde yönlendirici bir etkiye sahip olmalarıdır. Yüzellilikler, Padişah Vahdettin'in maiyetinden, eski kabine üyelerine, Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan, Osmanlı mülkiye ve askeriyesinden kimi isimlere, Çerkes Ethem ve arkadaşlarından, polis ve gazetecilere kadar büyük bir listeden oluşur. Bu liste, Osmanlı Devleti'ni "batırdığı" düşünülen kimi "kusurlu bürokrat"ları kapsasa da Kemalist rejime muhalefet etme postansiyeli olan birçok ismi de içerir. Yüzellilikler, rejimin yumuşama eğilimine girdiği 1938 yılında affedilmiş ancak çoğu yurda dönmemiştir.[141]

Yüzelliliklerin basındaki temsili, isyanı doğrudan örgütlemek yanında, Cumhuriyet aleyhine olabilecek her hadiseye gönüllü olarak verecekleri destek varsayımına dayanır. Buna göre, Yüzellilikler "Cumhuriyet düşmanı"dır, dolayısıyla Cumhuriyet'i zora sokacak ve ona zarar verecek her tür eylemin içindedirler. Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin basındaki birinci sözcülerinden Yunus Nadi, Yüzelliliklerin Ağrı İsyanı'na dahlini şöyle anlatır:

> ...Yüzelliliklerin bu işlerle alakaları var mı mes'elesi üzerinde ise tereddüde mahal yoktur. Onlar rejim aleyhine bir netice alabilmek için kalben daima böyle şeyler isterler ve ellerinden geldiği kadar da onların olmasına da çalışırlar. Onların fani mevcudiyetlerinin bugünkü hikmeti bundan ibarettir.[142]

Vakit'te ise, Hoybun'un kurucularından olmakla ve isyanı başlatmakla suçlanan Şeyh Said'in oğlu Selahattin'in duruşmasında, Yüzelliliklerle birlikte, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve

141. Yüzellilikler meselesi için Bkz. Emin Karaca, *150'likler*, Altın Kitaplar, 2004.
142. Yunus Nadi, "Şarktaki Hadise ve İran" *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930.

Kazım Karabekir'in adlarının da geçmesi manidardır. Tek parti sistemine muhalefet eden herkesin bir "şer cephesi" biçiminde resmedildiği bu söylem, Selahattin'in ifadesinin zorla imzalattırıldığını iddia etmesiyle daha da ilginç bir mahiyet kazanır:

> ...İkinci celseye saat 14 buçukta kalabalık bir samiin (?) huzurunda başlandı. Salahattinin birinci ifadesi okundu. Bu ifade de 150liklerle ve Refik Halitle temasından bir takım mektuplarla Erzuruma hastalık bahanesile gittiğinden bahsediliyordu. Salahattin ifadesini inkâr ederek dedi ki:
> —Terakkiperver cemiyeti, bilmem ne varmış, Kazım Karabekir Paşa varmış, cemiyet teşekkül etmiş... Bunlardan haberim yok. Mesele izam olunuyor. Tazyik yaparak bana ifademi imzalattılar.[143]

Yine *Vakit* gazetesinde, Yüzellilikler aleyhine süren yayının devamına göre, Yüzellilikler Halep Mevlevihanesi'nden toplanmış ve "Türkiye'ye dönmekten dem vurmuşlar"dır. Hoybun Cemiyeti'nin Halep'te örgütlenmesi, "Halep bağlantısı" üzerinden Kürtler ve Yüzellilikler arasındaki ilişkinin kanıtı olarak gösterilir.[144] Bu haberlerde reis-ül vüzera Hasan Rıza Paşa, Rıza Tevfik, Celal Kadri (*Doğru Yol* gazetesi sahibi) ve Refik Halid'in isimlerine açıktan yer verilir. Haberlerin çoğunun birinci sayfada yer alması önemlidir. Ermenilerin de kimi zaman bu ilişki ağının içinde resmedilmesi, Yüzellilikler üzerinde şüphenin ve güvensizliğin pekişmesini sağlamak içindir:

> ...Hoybunun nüfuzlu azasından Bedrihani Celadet Ali *Kürdistan* adında bir gazete çıkarmak için imtiyaz almıştır. Yüzellliklerden Celal Kadrinin

143. "Gizli hıyanet cemiyeti kuranların muhakemesine başlandı" *Vakit*, 18 Haziran 1930.

144. "150'likler Ağrıdağı hadisesine burunlarını mı sokmak istiyorlar? Dağlardan inecek ihtilal müfrezeleri, Paris'te çıkan muhalefet gazetesi ne demişti? Refik Halid'in mektubu" *Vakit*, 7 Temmuz 1930. Bu haber *Cumhuriyet*'te ise şöyle yer bulur: "Geçen hafta Şarki Erden Reisülvüzerası ve Abdülhamid'in üfürükçübaşısı Ebülhüda'nın oğlu Hasan Rıza Paşa ile Rıza Tevfik Haleb'e giderek iki gün orada kalmıştır. Kendilerine firarilerden Halep Mevlevi şeyhi ve Konya çelebisinin oğlu Bakır Çelebi tarafından mevlevihanede bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette Refik Halid, Doğruyol gazetesi sahibi Celal Kadri, Yüzelliliklerden Mevlanzade Rıfat da bulunmuşlardır. Hainler ziyaret esnasında Türkiyeye parlak surette avdet hülyalarından bahsetmişler ve gizli bazı kararlar ittihaz eylemişlerdi. Bu toplanışın Ağrıdağı hadisatının vukuu zamanına tesadüf etmesi manidar olduğu gibi hainlerin verdikleri kararların mel'unane mahiyetinin ne olabileceği de meçhul değildir" "Halepte yüzelliliklerin bir içtimaı" *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1930.

> çıkardığı *Doğru Yol*, Refik Halidin, Mevlan zadenin çıkardığı *Vahdet* bu fırsatı kaçırmamışlar, İstanbul gazetelerindeki haberleri tahrif ederek olmıyacak şekilde neşriyata başlamışlardı. Akşamları bir kadeh rakı bulmak için bin dalkavukluk yapan sefiller canlanmışlardı. Bir ara nedense Türklerle Ermeniler arasında münakaşalar başlamıştı. Hoybuncular Ermenileri darıltmak istemezlerdi; zira o zaman paranın ardı kesilirdi. İşte tam Ağrı hadisesi başlamak üzere iken Rıza Tevfik Halebe çıka gelmişti. Vatansızlar, Celal Kadri, Refik Halit, Radi Azmi, Ali İlmi, Mevlanzade, Bakırçelebi, istikbale koştular. Kaçakçılara Halepte yataklık eden, kalp medeni para yapmıya kadar kalkan Celal Kadri ile kayın biraderi Bakır ziyafetler verip içtimalar aktettiler hülyalara daldılar. Fakat çok sürmedi ordu bu çibanın başını da koparıp atınca, hepsi şapa oturdu.[145]

Yüzellilikler içinde Çerkes Ethem, Cumhuriyet basını için en önemli "iç düşman"dır. Çerkes Ethem, diğer Yüzelliliklerle irtibat halinde olmak yanında, İngiliz casus Lawrance'le de işbirliği yapmakla suçlanır.[146] Bu şemaya göre isyan, İran'ın göz yummasıyla Kürtler, Ermeniler, İngilizler, Yüzellilikler –özellikle Çerkes Ehtem'den oluşan bir koalisyon– aracılığı ile organize edilir:

> ...Tecavüzlerin İran'da tertip edilmesi ve o huduttan başlaması kararile Çerkes Etem, Şeyh Said'in oğlu Selahattin, Şeyh Aptullah'la diğer reisler o zaman Selman dağlarına hareket etmişlerdir. İsmail Ağa Semiko da burada imiş. Adli takibatımızdan savuşanlar bunlarla birlik olmuştur.[147]

Basında "iç düşmanlar"ın temsili, Cumhuriyet elitinin düşünme biçimini anlamak açısından önemlidir. Rejim düşmanı görülerek "hain" ilan edilen herkes, Cumhuriyet'in başına gelip gelebilecek türlü sorunun müsebbibi bir "şer cephesi" olarak tasvir edilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e siyasal kültürün, muhalifleri algılama biçiminin çarpıcı bir örneği olarak Yüzelliliklerin temsili, sonraki yıllarda Kürt sorununun ele alınışının prototipi gibidir. Nitekim yıllar içinde Yüzelliliklerin yerini "yerli işbirlikçiler" "liboşlar" "bölücüler" alacaktır.

---

145. "Halepte dönen fırıldaklar" *Vakit*, 22 Temmuz 1930.
146. "Çerkes Etem ve Lavrens" *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1930.
147. "Musul'da kongre aktetmişler" *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1930.

III
Dersim'in Ses(siz) "İsyanı" ve Bastırılışı: Dersim Katliamı

Dersim olayları, Cumhuriyet tarihinin en önemli kitlesel katliam ve sürgün deneyimi olma niteliği nedeniyle güncelliğini korumaktadır.[1] Cumhuriyet'in ulus inşa ve modernleşme/merkezileşme çabalarının en uç uygulaması olarak nitelenebilecek bu katliam, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan "uzun ve çözülememiş bir sorun"un kökten hallini amaçlar. Günümüzde "soykırım" olup olmadığı tartışmaları devam etmektedir. Van Bruinessen'e göre, Dersim'de olanlar, "Kürtlerin tamamını ya da bir bölümünü (ya da Dersim halkını) yok etmeyi amaçlayan" bir harekât ya da silahlı bir isyanı, gereğinden fazla askeri güç kullanarak bastırmak değildir. Dersim'deki olaylar sorgulanamaz büyüklükte, vahşette ve ayrım yapılmaksızın gerçekleştirilmiştir. Dersim Katliamı bir soykırım (*genocide*) değil, etnosiddir (*ethnocide*). Kürt etnik kimliğini yok etmeyi hedefler.[2]

Devletin halk ve toprak üzerindeki otoritesinin nihai tesisini hedefleyen Dersim harekâtı, aynı zamanda Cumhuriyet'in "medeniyet götürme" iddiası için de "pilot bölge" vazifesi görür. Ba-

1. TC Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 22 Kasım 2011'de partisinin "Genişletilmiş İl Başkanları" toplantısında, Dersim harekâtı ile ilgili kimi belgeler açıkladı ve "eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum" diyerek Dersim meselesini ve bu süreçte CHP'nin rolünü gündeme getirdi. Ancak bu özür, gerek gündeme getirildiği yer gerek üslup nedeniyle eleştirildi ve Dersimlileri tatmin etmedi. Dersim meselesinin güncel politik çekişmelere heba edildiği görüşü ağır bastı.
2. Martin van Bruinessen, "Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical war against the Iraqi Kurds (1988)" George J. Andreopoulos (Der.), *Conceptual and Historical Dimensions of Genocide* içinde, University of Pennsylvania Press, 1994, s. 147.

sında Dersim'e götürülen medeniyet, ḫarekâtın temel nedeni olarak sunulur. "İnlerde yaşayanları inlerinden çıkarmak" "domatesi çiçek sananlara" domatesi öğretmek, bu medeniyet yürüyüşünün hedeflerinden bazılarıdır sadece. Egzotik/ilkel/barbar Dersimliden, modern bir "Türk-yurttaş" yaratma süreci, iç-şarkiyatçılığın sistemli bir projeye dönüşmüş hali olarak karşımıza çıkar. Dersimlinin hayatı antropolojik bir merakla mercek altındadır. O kimi zaman egzotik fiziksel görünüşü, dini inançları, evlenme ve çocuk yetiştirme adetleri ile gündemdedir, kimi zamansa yol kesip adam öldüren, acımasız, "dağlı" karakteri ile. Ancak her hali ile merak konusu, fethedilesi "öteki"dir.

Basın bu süreçte, resmi Dersim söylemini, kısmen var edebildiği gazete politikaları ile harmanlayıp yeniden üretir. Bölgenin ilkelliğini ve cehaletini, ağaların ve seyidlerin sömürü düzenini, Cumhuriyet'in ıslahat projesini topluma anlatmak, onun görevidir. Bu anlatım aynı zamanda omnipotent ve omnipresent (*her şeye muktedir ve her yerde hazır bulunan*) Cumhuriyet fikrinin de sürekli vurgulanmasını içerir.

Cumhuriyet, *Tan* ve *Vakit* (*Kurun*) gazetelerinin Dersim Katliamı'nı ele alış biçiminin tematik analizine dayanan bu bölümün temel savı; Dersim meselesinin basındaki temsilinin, modern, muktedir, medeni Cumhuriyet'in, kolonyalist ve içşarkiyatçı bir tavır ile "ilkel" olarak betimlediği "Dersimli Öteki" üzerinde kurduğu iktidarı esas aldığıdır.

"Dersimli okşamakla kazanılmaz".
Fevzi Çakmak, *Dersim Raporu (1930)*

Dersim'in, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devletle "ayrıksı" bir ilişki sürdürdüğü, bu alandaki çalışmaların çoğunda teslim edilen bir saptamadır. Bu ayrıksılık, yönetimde özerklik talebiyle birlikte, etnik, dilsel ve dinsel bir farklılığa da tekabül eder. "Dersimli" çoğunluktan farklıdır: Kürt'tür/Zaza'dır, Alevi-Kızılbaştır, Kürtçe/Zazaca konuşmaktadır.[3] Dolayısıyla, Osmanlı döneminde oldu-

3. Dersim'in kendine özgü bir kimliği olduğunu ve bu bağlamda kimi Dersimlilerin kendilerini Kürt değil Zaza/Kızılbaş olarak tanımladığını vurgulamak gerekir. Der-

ğu gibi, Cumhuriyet'in merkezileşme çabalarında da Dersim, her özelliği ile önemli bir "sorun" olarak belirir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Dersim meselesine bakışın değişmeyen teması "ıslahat ve terbiye etme/kolonileştirme" söylemidir. Güç kullanılarak, sürgüne gönderilerek, dil ve inanç pratikleri yasaklanarak, okullar ve hâkim inancın mekânları inşa edilerek vb bu politikada süreklilik sağlanmıştır.[4] Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi raporlarının neredeyse tümünün ortak teması, Dersim'in ıslah edilmesi, medeniyet götürülmesi, halktan vergi ve asker almanın kolaylaştırılması ve Dersim'de devlet otoritesinin sağlanmasıdır. Etnik ve dinsel yapının dönüştürülmesi, bir diğer hedeftir. Osmanlı döneminin Müslümanlaştırma çabaları, Cumhuriyet döneminde yerini Türkleştirmeye bırakır.[5]

Cumhuriyet'i Osmanlı döneminden ayıran en temel özellik, bu sorunun artık kati bir çözüme kavuşturulması gerektiğine inanılması ve bunun için uzun süreli, fiili, hukuki ve askeri tedbirlerin alınmasıdır. Erken dönemdeki Kürt isyanlarının (*Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı*) Cumhuriyet otoritesini zaafa uğratması ve rejimin bekasına karşı tehdit olarak yorumlanması, Dersim konusundaki köktenciliği artırır. Dersim'in otorite tanımazlık konusundaki tarihsel "ün"ünün de Cumhuriyet elitini etkilediği açıktır. Dönem

---

sim Katliamı konusundaki tarih yazımı Dersim kimliğinin ikircikli algılanışını gözler önüne serer. Nuri Dersimi ile başlayıp, Avrupa'daki Kürt diasporası ile devam eden Kürt hareketi, Dersim'de yaşananları Kürtlere karşı girişilmiş bir soykırım olarak nitelerken, son dönem çalışmalarda bölgenin kendine has ayrı bir kimliği olduğu ve bunun da Zaza/Kızılbaşlık olarak nitelenmesi gerektiği belirtilir. Kimlik üzerine bu tartışma, Dersim'de yaşananlara yüklenen anlamı da değiştirir. Dersim'i Kürt olarak tanımlayanlar, bölgede yaşananları bir Kürt ayaklanması ve Seyit Rıza'yı da bir Kürt önderi olarak tanımlarken, bölgenin Zaza karakterine vurgu yapanlar, Dersim'de bir isyan olmadığını ve Dersim'in ulus-devlet politikaları çerçevesinde soykırıma ve etnik asimilasyona uğradığını belirtir. Bu alandaki farklı tarih yazımı perspektifleri için Bkz. Bülent Bilmez, "Dersim '38'i Araştır(ma)mak, Yaz(ma)mak ve Hatırla(ma)mak Üzerine-I" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 217, 2012, s. 48-53. Cumhuriyet'in resmi raporlarında bölgenin "Zaza" karakterine nadiren vurgu yapılır ve bölgenin "Kürt" niteliği öne çıkarılır. Kitapta Dersimlilerin "Kürt" varsayılması, Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin söylemine gönderme yapmaktadır. Aslında o dönemin resmi kaynaklarında ve basınında da en az günümüzde olduğu kadar kafa karışıklığı mevcuttur.

" 'Bedevilik, iptidailik ve vahşet' içinde yaşayan, aynı anda hem 'öz Türk' hem Kürt hem 'halis Müslüman' hem de 'sapkın Kızılbaş bir halk'tır Dersimliler" (Bilmez, a.g.m., s. 49).

4. Şükrü Aslan (Der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İletişim Yayınları, 2010, s. 13.

5. Alişan Akpınar vd, "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık" Şükrü Aslan (Der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, İletişim Yayınları, 2010, s. 311-335.

gazetelerinde siyasal elitlere ait kimi ifadeler, rejimin kendi iktidarını ve bu iktidarın mutlaklığını tesis etmede, Dersim'e sembolik bir önem atfettiğini gösterir.[6]

Cumhuriyet'in farklı noktalardan tehdit altında hissettiği otoritesini sağlamlaştırmak üzere, 1920'lerin başından itibaren bir dizi idari ve hukuki tedbiri uygulamaya koyduğu gözlenir. Dersim'de vergi ödemeyi reddetme geleneği vardır, gerçi halkın fakirliği vergilendirmenin de zorlaşmasının nedenidir. Erkekler askerden mümkün olduğunca kaçmaktadır ancak 1935'te önemli bir oranı askerlik yapmıştır.[7] Cumhuriyet tarafından devlet otoritersine karşı koyma olarak algılanan bu sorunları çözmek üzere alınan tedbirler, merkezileşme ve etnik homojenliği sağlama gibi hedefler yanında, asker ve vergi toplamayı kolaylaştırma gibi pratik bir dizi amaca da hizmet eder. Bunlardan ilki 24 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararla hazırlanan Şark Islahat Planı'dır. Bu plana göre ülke beş umumi müfettişliğe ayrılır. Halkın silahlarının toplanması sağlanır ve silah taşımak men edilir. Planda aynı zamanda, ad ve lakapların Türkçeleştirilmesi, köy isimlerinin değiştirilmesi gibi uygulamalar öngörülür.[8]

Dersim meselesinin halli ve kat'i otorite tesisi için atılan bir diğer adım, 1936'da yürürlüğe giren "Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkındaki Kanun"dur. Buna göre, Dersim'i bir "komutan-vali" yönetecek, bu vali ilçe merkezlerinin sınırlarını değiştirme, ilçe ve bucak yöneticilerini atama, disiplin cezaları verme, iskân değişiklikleri yapabilme, idam hükümlerini tecil etme vb bir dizi "anormal" yetkiye sahip olacaktır. Kanun aynı zamanda, "Tunceli mahkemesi" gibi bir oluşumla, Dersimliler'i yurttaşlık haklarından mahrum bırakan bir "koloni" zihniyetini[9] taşımakta ve

6. İsmet İnönü'nün Seyid Rıza'nın yakalanması sonrası Meclis'te yaptığı konuşmadaki şu ifadeleri kayda değerdir: "...Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hadise esnasında yaptığı takiblerde, hurafe olarak zihinlerde yerleşen ne kadar çıkılmaz dağ varsa hepsini *Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçmişlerdir*. (Alkışlar) Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ve ordudan bir neferin *ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur*. (Bravo sesleri, alkışlar)" *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937. Vurgular bana ait.

7. Martin van Bruinessen, "Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical war against the Iraqi Kurds (1988)" George J. Andreopoulos (Der.), *Conceptual and Historical Dimensions of Genocide* içinde, University of Pennsylvania Press, 1994, s. 141.

8. Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, 2009, s. 89-94; ve Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, Ayraç Yayınları, 2008.

9. Bkz. Aygün, a.g.e, s. 93. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, 2003, s. 229-230.

cumhuriyet fikrinin temel siyasal prensipleri ile çelişmektedir. Dersim Katliamı esnasında yapılacak uygulamaların hızını sağlamak ve meşruiyet kazandırmak üzere tasarlanmış bir tedbir gibi durmaktadır. Dersim'de uygulanacak politikalarının hukuksuzluğu yasaya dayandırılmakta, "cumhuriyet" fikrinin "hukuka dayalı meşruiyet" ve "hukukun üstünlüğü" ilkeleri, "yasaya dayalı meşruiyet" olarak yorumlanmaktadır. Dersim'de olayların başlaması ile birlikte, hükümet ve bakanlar kurulu kararları ile bölgede iktidar tesisi sağlanmaya çalışılır. Bunlardan en önemlisi, halkın başka bölgelerde iskânı, daha doğru bir ifadeyle başka bölgelere sürgün edilmesidir. Bakanlar Kurulu'nun 1937 Mayıs'ında aldığı kararlara göre, isyan etmiş halk toplanıp başka yere nakil olunacak, köyler ise tahrib edilecektir. Bu, sürgün edilenlerin geriye dönmesinin kesinkes engellenmek istendiğini gösterir.[10]

1920'lerden 1930'lara alınan bu önlemlerin, Cumhuriyet'in bölgede uygulamaya koyduğu "otorite tesisi" sürecine karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Dersim meselesi, Cumhuriyet eliti için bir Kürt ayaklanması olmanın ötesinde, devlet otoritesine karşı çıkan tepkisel bir politika, aşiret direnci ve bölgesel gerilik olarak görülür. İsyancılar etnopolitik bir gerekçeyle isyan eden Kürtler değil ama basitçe (Kürt) aşiretleri, şeyhleri, eşkıyaları, Türkiye'nin premodern geçmişinin tüm kötülükleridir.[11]

Dersim meselesinin etnik boyutunun devlet içi özel yazışmalarda saklı tutulduğunu ve resmi belgelerde sıklıkla vurgulandığını belirtmek gerekir. Dersim'in "Türklüğü" özellikle Cumhuriyet dönemi raporlarının önemli temalarından biridir. Örneğin 1930 yılında Halis Paşa tarafından yazılan raporda, "Dersimliler aslen Horasan'dan gelmiş Türklerdir, aşiret ve köy adları dahi Türklüklerine kanıt oluşturmaktadır" denir.[12] Yine 1933 yılının son çeyreği ya da 1934'ün ilk aylarında yayımlandığı düşünülen ve "Jandarma Umum Kumandanlığınca, III. Şube, I. Kısım tarafın-

10. Aygün, a.g.e, s. 94. İskân Kanunu, olaylardan önce 1934 yılında çıkarılır. Buna göre ülke çeşitli bölgelere ayrılmaktadır. Birinci bölgeye Türk nüfusun yoğunlaştırılması, 2 numaralı bölgelere "Türk kültürüne geçmesi" istenen nüfusun nakli ve iskân edilmesi, 3 numaralı bölgelere dışarıdan gelen mali gücü yüksek Türk muhacirlerin yerleştirilmesi, 4 numaralı bölgelerde yerleşimin yasak olması düşünülmüştür. Dersim, 4 numaralı, yani iskâna yasak bölgedir. Aygün, a.g.e., s. 83-84.

11. Mesut Yeğen, " 'Prospective-Turks' or 'Pseudo-Citizens': Kurds in Turkey" *Middle East Journal* 63 (4) (2009): 597-615, s. 599.

12. Aygün, a.g.e., s. 69.

dan gizli ve zata mahsus olarak basılan" bir raporda, "Tarihe atfı nazar edersek, Anadolu'nun en eski sakinleri Hititler olduğuna nazaran bunların garba akın ederken, Dersim vadi ve yaylalarından geçtiklerini ve belki de tortu bırakarak garba ilerlediklerini kabul etmek lazım gelir" denerek, Dersimliler uzak "Türk" geçmişine bağlanır.[13] 1925 yılında ise, bölgeyi tetkik ziyareti kapsamında Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik tarafından yazılan raporda, "(...) Dersim'in iki kazası, yani Çarsancak ve Çemişgezek Türk ve bilhassa Çemişgezek tam manasıyla mutaassıb Türktür. (...) Abbasuşağı, Ferhaduşağı, Aşağı Karaballı, Yukarı Karaballı, Tahtbarlı (...) gibi isimlerin delaletiyle esasen Türk olup lisan ve Alevilik sebebiyle Kürtlük iddiasında bulunan ve neslen –kendilerinin itirafı veçhile– Horasan'dan gelme Türk oldukları anlaşılan bu aşiretleri –Dersim'in hemen ekser erkekleri halen de Türkçe konuşabildikleri cihetle– temsil etmek diğer Kürtleri temsil etmekten daha kolaydır"[14] denerek, Dersimlilerin asimile edilebilme (*temsil*) potansiyeline dikkat çekilir.

Raporlarda bölgedeki Türklerin Kürtleşme tehdidi altında oldukları savına da rastlanır. Örneğin Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in 1926 yılında hazırladığı raporda "Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor" denmektedir.[15] Bölgede valilik yapmış Cemal Bey'in raporunda da "...halis Türk olan Dersimlileri hükümeti Cumhuriyenin elinde ucu şarka merbut Kürtlük harekâtına müteveccih, keskin ve sadık bir hançer haline ifrağ [*bir şeyi başka bir şeye çevirme*] için kâfidir" uyarısı dikkat çeker. O dönem yazılmış başka resmi raporlarda da "Kürtleşme" tehdidine yer verilir. Örneğin 1926 yılında yazılmış, yazarı belli olmayan bir raporda "Kürtleşen Türkler" başlığı altında "(...) Kürtler ve Türkler arasında öteden beri devam edip gelen bir tesallüp [*iki şeyin birbiri üstüne çapraz biçimde gelmesi, kesişmesi*] ve ıstıfa [*ayıklanma*] silsilesi vardır. Bunun neticesi her vakit Kürtlerin lehinde tecelli ediyor. Mesela Kürtlerden yüzde on Türkleşen varsa buna mukabil Türklerden yüzde otuz Kürtleşen mevcuttur. Bu hal birçok yerlerde Türklerin daha kesif olmasından ve Türk içtimai

13. İzzettin Çalışlar (Der.), *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, 2010.
14. Mustafa Abdülhalik, "Tedkik Seyahati, 14 Eylül 1341" Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 9.
15. A.g.e, s. 231-237. Bölgenin Kürtleşmesi riski, Ağrı İsyanı'nda da basında yer bulmuş temalardandır. Bu kaygının sürekliliği dikkat çekicidir. Bkz. s. 41.

vicdanının yabancı benimsemediğinden ileri geliyor. Şehirlerdeki 'Zaza mahallesi' 'Kürt mahallesi' buna bir misal olmakla beraber, Türk cemaatinin içerisinde bulunanlara 'Kürt kızı' 'Kürt oğlu' denmesi de aynı saikın tesiriyledir"[16] sözleriyle etnik kimliklerin birbiri içinde erimesi potansiyeline dikkat çekilir. Rapora göre Dersimlilerin "Kızılbaş" olmaları, Kürt sanılmalarına neden olmuştur. Oysa "Kızılbaşlığın Türk adat ve an'anatının muhafazasında birçok hizmetleri görülür. Kızılbaş Türkmenlerde adeta bir nevi 'Türk Müslümanlığı' vardır".[17] Dersimlilerin Kızılbaş inancından dolayı Kürt addedildikleri başka raporlarda da dile getirilir. Bu yoruma göre bölge halkı Türk'tür. Ancak Kürtçe de konuşur. Bunun nedeni "Türk babaların Zazalardan ve Farslardan kaçırdıkları kızları çocuklarına ana yaptıklarından dolayıdır. Bu hale göre çocuklar, ana dili olan Farsça ve baba dilinin ana ağziyle ve bozuk bir şive ile söylenen Orta Asya'nın eski Türkçe'sinin karmaşasından doğan bir dil öğrenmişlerdir ki buna Kürtçe adı verilmiştir".[18] Ragıp Gümüşpala'nın bir diğer tezi, Kızılbaş inancının bölgenin Kürtlüğü ile bağlantısıdır: "Orta Çağ'da Osmanlı İmparatorluğu'nun devrinde din ve mezhep taassuplarının kuvvetle revaç bulduğu günlerde Sünni mezhebine salik olanlara Müslüman, Şii mezhebine salik olanlara da Kürt deniliyordu. Tunceli halkının çoğu Kızılbaş oldukları için bunlara da bu bakımdan Kürt diye hitap edilmiştir".[19]

Gümüşpala raporunun devamında hülasa cetvelindeki Kürt hanesini boyatıp, bu hanenin ihtiva ettiği rakamları, Türk hanesine ilave ettiğini anlatır ve "tetkiklerime ve halkın iddiasına istinaden Tunceli bölgesinde Türkten başka bir unsur olmadığını alakadarlara bildirdim" diyerek raporunu sonlandırır.[20]

16. "Hülasa: Kürtlere Dair, 7 Mayıs 1926" Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 60. Raporda ilginç bir mantık hatası ya da anlatım bozukluğu var: Madem Türkler çevrelerini yabancı görmekte ve onları kendilerinden ayırmada bu kadar ısrarcı, o vakit neden Kürtlerden daha hızlı asimile olmalarından endişe ediliyor?

17. A.g.e., s. 62. Bu rapor maksadını iki nokta etrafında toplayarak son bulur: "1- Kürtleri Türkleştirmek 2- Kürtleşen Türkleri kurtarmak" a.g.e., s. 63.

18. Ragıp Gümüşpala (Tunceli Vali K.), "Tunceli'deki Aşiretler" 23 Mart 1936, Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 86.

19. A.g.e., s. 86.

20. Abdullah Alpdoğan (4. Umumi Müfettiş) da 1939 yılında "anasır cetvelleri"ne benzer bir müdahalede bulunacak, Kürt olarak yazılanları "Türk"e çevirtecektir. Alpdoğan bu "müdahalesi"ni şöyle anlatır: "Yüksek Başvekalete, Ankara. İstatistik Umum Müdürlüğü 1937/38 tarih ve Neşriyat Müdürlüğü 129 sayı ile küçük *İstatistik*

Gümüşpala'nın yaklaşımında ilginç bir diğer detay, bölge halkını, kendilerinin "Kürt" olduğunu ispata çağırmasıdır: "Bu halk Kürt olduklarını isbat edemedikçe, Müslümanların resmi kayıtlara Türk yazılmasını sureti ilişik tamim ile Tunceli vilayeti kazalarına tebliğ ettiğimi arzederim".[21] Cumhuriyet'in toplum mühendisliğini, etnisite değil din temelli gerçekleştirdiği ve "Müslüman" olan herkesin kolayca Türkleştirilebileceği varsayımına dayalı politikalarının bir örneği sayılabilecek bu yaklaşım, devletin Kürtlere bakışını da büyük oranda yansıtır.

Dolayısıyla, Cumhuriyet eliti, konuyu birden çok saikle algılar. Yurttaşlığın etnik ve sivik/teritoryal yorumunda ortaya çıkan ikilemin benzeri, Dersim meselesinin ele alınışında da yaşanır. Dersim'de yapılanlar bir yanıyla merkezi, modern Cumhuriyet idaresinin feodal unsurları süpürmesi olarak sunulurken, resmi raporlar ve gazetelerdeki kimi ifadeler ise etnik asimilasyon ve organik ulus çağrışımı içerir. Bölgenin tarihsel olarak Türklüğünün sürekli gündemde tutulması ve konuşulan dilin "Dağ Türkçe'si" olarak tanımlanması, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türkleştirme misyonunun, Dersim meselesinde azımsanmaması gereken bir unsur olduğunu gösterir. Nitekim bölge halkının "Türk" coğrafyalara sürgün edilmesi, bölgede iskânın yasaklanması, yer adlarının Türkçeleştirilmesi vb uygulamalar, Dersim meselesinin önemli

---

Yıllığı adlı bir kitap dağıtılmıştır. Bu eserin faydası şüphesiz çoktur. Fakat bir büyük yanlışlığı vardır ki bunun doğurduğu zarar da az değildir. O da 96'ncı sahifede 1935 sayımına göre 'ana lisanları' hanesinde yazılı Kürtçe söyleyen nüfusun 1.480.246 gösterilmiş olmasıdır. Bu rakam ve bu mefhum yanlıştır. Türklük için büyük bir mahsur vücuda getirecek fahiş bir yanlışlıktır. (...) Zaza denilen Oğuz Türklerine bu cetveller Kürt derler; Kormanç denilen dağlılara bu cetveller Kürt derler. Mardin ve Siirt taraflarında Arapçayı kötü bir şekilde telaffuz edenlere Kürt derler. Dersimliye Kürt derler. Bunlar konuşma bakımından birbirini anlamazlar. (...) Lisan ve şekli böyle bambaşka olan insanları yukarıda saydığım yazıcılar Kürt ve anadili Kürtçe demişler. Hâlbuki bunlar soyca en asil Türktürler ve güzelce de Türkçe konuşurlar. (...) Milli Şef Cumhur Reisi İnönü bana bu halkın kâmilen Türk olduğunu söylemişler ve yukarıdaki anasır cetveli karşısında hayretler içinde kalmışlardır. Türkü haksız yere Kürt gösteren bu cetveller ve istatistikler Türk birliğini tahrip eden ve bozan vesikalardır. Mahiyeti yanlış, ziyanı çoktur. Bu hususta 25/03/926 tarih ve Tunceli Nüfus Müdürlüğü 49 sayı ile Dahiliye Vekaleti'ne maruzatta bulunmuş idim. Sureti bağlıdır. Düşmanlarımız tarafından aleyhimize tezvir vesikası teşkil edecek ve memleket içinde birliği bozacak olan bu cetvellerin ıslahına yüksek emirlerinin verilmesini arz ve rica ederim". Abdullah Alpdoğan, "Anasır Cetvellerinde Kürt Kaydı" 6 Temmuz 1939, Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 109-111.

21. A.g.e., s. 87.

bir yönünün etnik asimilasyon olduğunu düşündürür. Ancak bu uygulamaların, adı konulmadan gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. İsyan boyunca gazetelerde "Kürt/Zaza/Alevi/Kızılbaş" tanımlamalarının azlığı, Cumhuriyet'in etnik/dini kimliklerin kamusal alanda görünürlüğünden hoşnutsuzluğunu yansıtır. Raporlarda ve gazetelerde tersten bir mantıkla, bölge halkının var olan etnik/dini kimliği gündeme getirilmeden, Türklüğü vurgulanır. Sonraki yıllarda da bölgedeki sorunlar "Kürt" sözcüğü kullanılmadan, "aşiret, gericilik, bölgesel geri kalmışlık" gibi kavramlarla tartışılacaktır.[22]

Yeğen'e göre, Dersim'de olanlar, bölge halkının kendini tanımlaması noktasında Kürt milliyetçiliğinin asli bir örneği olarak nitelenemeyecek oranda karmaşıktır. Mezhepsel farklılıkların etnik kimliğin önüne geçtiği bir tarihsel dönemde gerçekleşen isyanı, bilinçli bir Kürt ayaklanmasındansa, yaşam alanı, dili ve dini tehdit altında bir topluluğun, bu özelliklerini ve dolayısıyla özerkliğini koruma adına son bir çırpınış olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Nitekim Dersim "isyanı" boyunca ortada ne 1925 ayaklanmasını planlayan Azadi ne 1930 ayaklanmasını sevk ve idare eden Hoybun gibi seküler ve şehirli bir örgütlenme ve önderlik ne de Türkiye Kürtlerine dair genel bir "özgürlük programı" mevcuttur.[23] Van Bruinessen de her ne kadar Dersim bölgesinin ileri gelenlerinin eğitim görmüş çocukları tarafından yürütülen milliyetçi bir ajitasyon olsa da, Dersim'de yaşananların, milliyetçi ve ayrı bir devlet talebi olan bir ayaklanma değil, aşiretlerin devlete karşı yaşam tarzlarını korumak adına geliştirdikleri tepkiler olduğundan söz eder.[24] Dersimliler, mezhep farklılıkları düşünülünce, muhtemeldir ki kendilerini Kürtlerin tamamıyla da özdeşleştirmemektedir. Ayrıksılık, bu yönüyle Dersim'in temel karakteristiğidir. "İsyancılar"ın resmi otoriteden talepleri olduğu söylenen isteklerde etnik değil, bölgede gündelik hayatın düzenlenmesine yönelik taleplerdir.[25]

22. M. Hakan Yavuz, "Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey" *Nationalism and Ethnic Politics* 7 (3), 2001, s. 1-24.

23. Yeğen'in önsözü, Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân* içinde, s. 11.

24. Van Bruinessen, a.g.e., s. 145, 10. dipnot. Bruinessen dönemin "milliyetçi aktivisti" olarak tanımladığı Nuri Dersimi'nin olaylara göz tanıklığı etmese de, genel değerlendirmelerinin doğru olduğunu ancak olaylardaki kendi rolünü ve halkın milliyetçilik düzeyini abarttığını ve çarpıttığını belirtir.

25. Gazetelerde "isyancılar"ın talepleri şöyle yer bulur: "1- Hükümet Tunceli vilayeti dahilinde karakol binası yapmamalıdır. 2- Nehirler, çaylar üzerinde köprü kurmamalıdır. 3- Tunceli vilayeti dahilinde hali hazırda mevcut olanlardan başka nahiye

Dersim'e müdahaleye Cumhuriyet eliti nezdinde gerekçe olabilecek bir diğer gelişme, bölge halkına duyulan güvensizliktir. Seyit Rıza'nın Kürt milliyetçi hareketi ile teması, 1920-21 yıllarında Koçgiri isyanı liderlerine destek vermesi, isyanın bastırılmasından sonra Alişer Bey gibi etkili bir siyasal şahsiyetin Ovacık aşiretlerine sığınması, Seyit Rıza'yı devletin gözünde bölgede politik bir güce dönüşebilecek, liderlik potansiyeli yüksek bir kişi haline getirir[26]. Seyit Rıza'nın Alişer ile ilişkisi, Dersim Harekâtı sonrası Seyit Rıza'nın yargılandığı mahkemede iddianameye de girer: "Mudanya Mütarekesi'nden sonra Alişer ve Seyit Rıza, artık ayrı ayrı iki şahsiyet olmaktan çıkmış çapul ve serkeşlik ve habaset (sinsilik) ruhunu temsil eden bir halite [*alaşım*] olmuştur".[27] Dönemin siyasal elitine oldukça yakın, "ideolog" gazetecilerden Naşit Hakkı Uluğ, Seyit Rıza hakkındaki intibayı şöyle aktarır:

> Seyit Rıza'nın siyasi fikri nedir? Devlet nüfuz ve tesirinden uzak olan Ağdat muhiti neye gebedir? Bunları katiyetle kestirmek mümkün değildi. Seyit Rıza menfaati için her şeyi yapabilecek bir tıynette idi. Meşrutiyetten evvel Ermeni komiteleriyle de birlikte çalışmış, Taşnaksütyun komitesine yazılarak, onların gayelerine and içmiş derlerdi. Üstelik Zara ve Umraniye havalisinde karışıklıklar çıkaran aşiret reislerinden Alişan Bey'in kâtibi, akıl hocası olan Alişer ve Koçkiri aşiretinden elini kana bulayan birçok katiller, senelerden beri Seyit Rıza'ya sığınmıştı. Alişer'i bir tesadüf mü yoksa bir tertip mi Seyit Rıza'ya kâtip yapmıştı, o da meçhuldü... 1925 Şubat'ında Şeyh Sait isyan ettiği vakit, Dersim ağaları Cumhuriyet'e bağlılıklarını teyide geldiğinde, Seyit Rıza bunların arasında yoktu. Hakikaten o, yerinden kımıldamadı ama kendisinin itimada değer bir adam olmadığını ispat etti... 1925 Mayısı'nda Dersim'in merkezine kadar teftiş için giden ordu müfettişi, bu Dersimli Ağa'yı Hozat'ta da "el öpmeye gelenler" arasında görmemişti... Seyit Rıza'nın adı "Cumhuriyet'e bağlı" ağalar arasında kocaman bir soru işareti gibi dolanıyordu.[28]

Naşit Uluğ, harekât sonrası 1939'da yayımlanan kitabında da Seyit Rıza'yı "Dersim'in en zorba seyidi" "Dersim vicdanının uru"

---

ve kaza merkezi kurmamalıdır. 4- Hükümet Dersimde öteden beri adet olan vergi usulünü kaldırmamalıdır. Pazarlık usulü ile devam eden vergi sistemi devam etmelidir". *Kurun*, 22 Haziran 1937.

26. Bkz. Nurşen Gürboğa, "Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Dersim'le İmtihanı" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 212, 2011, s. 23.

27. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 293-294.

28. Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 49.

sözleriyle niteler.[29] Seyit Rıza'nın, Cumhuriyet elitine beklenen oranda "biat" etmemesi, üzerindeki şüpheleri artırmışa benzer. Aşiretler arasındaki siyasal nüfuzu, "tasvip görmeyen" bu davranışları ile birleşince, diğer Kürtler üzerinde manevi bir şahsiyete dönüşme riskinden korkulmaya başlanır. Öyle ki Seyit Rıza, bölgenin Kürtleşmesinden dahi sorumlu tutulur.[30]

Seyit Rıza'nın bölgede artan nüfuzu, dönemin resmi raporlarında da ele alınır. Örneğin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1931'de yazdığı raporunda Haydaranlı aşireti ve Seyit Rıza'nın oğlu ile görüştüğünü ve kendilerinin Türk ve Cumhuriyetçi olduklarını ekledikten sonra Seyit Rıza'yı Dersim'in ileriki yılları için potansiyel lider ilan eder:

> Her birinin ayrı ayrı şikâyette ittifak ettikleri şahıs Seyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır Ağalardır. Seyit Rıza'nın günden güne nüfuz ve hükmünü artırdığı meşhuttur (*görülmüştür*). Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade ettiği ve hükümete en az ehemmiyet verdiği için, diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in etmekte (*görünüşte lanetlemekte*), fakat hakikatte ona gıpta etmekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle (*üstünlüğünü gönülsüzce, kerhen*) kabul etmektedir. Hariçtekilerle münasebetlerinde şüphe edilen ve Koçgiri'ye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silah kuvvetini ve adamlarını artıran bu adam, kat'i tedbirler alınmaz ise istikbalin Dersim için hazırlanmış şefidir.[31]

Seyit Rıza'da somutlanan bu kaygı yanında, resmi raporlara göre, Dersimliler Atatürk'e suikast yapmayı bile planlamışlardı.[32] Dersim'e duyulan bu güvensizlik, 1930'lara kadar bölgede Osmanlı sistemine benzer biçimde bir tedip/tenkil operasyonunun sürmesine neden oldu, 1930-1936 arası ise sistemli bir temsil (asi-

29. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 89 ve s. 157.
30. Uluğ, kitabında Dersim bölgesinde Seyit Rıza'dan şöyle bahsedildiğini kaydeder: "Ben Seyit Rıza'yı görmedim. Fakat Dersim'in kasabalısından, bir Sivaslıdan, bir Eğinli'den farkı olmayan kasabalısından Seyit Rıza'yı şöyle dinledim: '– Dersimlinin, Kürt olmadığını tarih ve fen açık gösterir. Fakat ne diyeyim, efendim bu zavallıların başında bu belalar, bu seyitler ve hele Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne insanlığı kalıyor' ". a.g.e., s. 49.
31. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 268.
32. Erzincan Valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı *Erzincan* adlı kitabında, Nutuk'a atıfla "Türkün büyük halaskarına (kurtarıcısına) bile suikast etmek isteyenler bulunmuştu" denerek, 1913-14 yılları arasında Ruslara karşı verilen mücadelede Atatürk'ün Dersim bölgesinde suikast tehlikesinden kurtulduğunu yazar. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 161.

milasyon) politikası uygulandı. Bu çözümlerin yetersizliği, devletin 1937-1938 yıllarında son bir imha politikası ile Dersim meselesini kesin bir biçimde sonlandırmasına neden oldu.[33]

Resmi otorite tarafından "isyancıların" karakolları basıp, köprüleri yakması ve askerleri öldürmesi nedeniyle Mart 1937'de başladığı söylenen olaylar[34], 1938 yılı ağustos ayına kadar süren askeri operasyonlarla bastırıldı, bölge halkının köyleri yakıldı ve sürgün edildiler. "İsyanın liderleri" olarak tanımlananlar, başta Seyid Rıza olmak üzere asılarak öldürüldü.

Dersim Katliamı'nın Dönem Basınındaki Temsili

Dersim'de olaylar, 1937 yılı mart ayında başlar. Buna karşın meselenin gazetelerde haber yapılmasına izin verilmesi, İnönü'nün Meclis konuşması (14 Haziran) sonrasını, yani 15 Haziran 1937 tarihini bulur. Bu tarihten önce isyanın haberleştirilmesi yasaktır.[35] *Son Telgraf* gazetesi 14 Mayıs 1937 günkü sayısında, "Doğu'da karışıklıkların olduğu yolunda haberlerin geldiği"ni yazmış, karışıklıklar konusunda net haberler alınamadığını, varsa yaşanan olayların açıklanmasını istemiştir. Bu haberden sonra

33. Gürboğa, "Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Dersim'le İmtihanı" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 212, 2011, s. 20-28.

34. Dönemin Cumhuriyet elitlerine yakın gazetecilerinden Naşit Uluğ isyanın başlamasını şöyle anlatır: "Halka karşı gösterilen kurtarıcı alaka ve geçim yolları yaratan tedbirler, hükümetin nüfuzunu her gün bir kat daha artırıyor; suçlular cezalarını affettirmek için takım takım hükümet dairelerine koşuyorlardı. Kahmut'ta ve Sin'de karakolların açıldığını, yolların durmadan ilerlediğini ve böylelikle Dersim şekavetinin sonunun geldiğini, artık halkı bir köle gibi kullanamayacaklarını gören ağalar son defa bir talih tecrübesi daha yapmak istediler. Halkı karakollar ve köprüler aleyhine tahrik ederek bunları yıktırmak istediler. Dersimli büyük hareketlere ekseriya martın 22inci sabahı başlar. Bu gün dersimli için kutsaldır, ilkbaharın birinci günüdür; bu güneşe tapılan devirlerden kalma inanların bir devamıdır. Dersim işte böyle bir günde azmayı tercih eder, bundan bir meymenet umar. Ağaların tahrikine uyan Demen'liler 21-22 mart 37 gecesi Kahmut köprüsünü yaktılar ve karakola tecavüze başladılar. Bunun arkasından Seyit Rıza şakisi de Sin karakoluna tecavüz etti (26 nisan 37)". Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 155.

35. *Radikal* gazetesinin 10 Şubat 2012 tarihli haberine göre, dönemin İçişleri Bakanı, Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtipliği'ne 29 Ağustos 1937'de bir genelde göndermiş ve Dersim'in gazetelerde nasıl haber olacağına ilişkin çerçeveyi çizmiştir. Gazete sahip ve yöneticilerine iletilen beş madde şöyledir: 1. Dersim havadislerini ve hadiselerini yalnız bu nokta-i nazardan tetkik etmek, 2. Askeri harekâttan bahsetmemek, 3. Hükümetin evvelce derpiş etmiş olduğu programın tatbik edileceği ve neticenin yakında kat'iyetle elde edileceği fikrini yaymak, 4. Müsellahan bu harekete iştirak edenlerden başkaları hakkında hiçbir suretle idareten bir karar alınmayacağını yazmak, 5. Dersim havadislerini ikinci, üçüncü sayfalara intkal ettirerek vakayı hattı layıkına icra etmek.

gazetenin yayını durdurulur. Kahraman'a göre rejim olayların duyulmasını isteme[mekte], her şey geçiştirildikten sonra, "isyanın bastırıldığını" açıklamak iste[mektedir].[36]

Tematik Kategorilendirme

Dersim olaylarının gazetelerdeki temsili incelendiğinde, dört temel kategori belirir:

> *İç-şarkiyatçı söylem içeren haberler:* Bu kategoride gizli ya da açık biçimde "medeni Cumhuriyet-ilkel Dersimli" fikri içeren haberler yer alır. Dersim'in Cumhuriyet'in Doğu'sunu, dolayısıyla ondan daha az medeni, hatta ilkel ve vahşi olanı temsil ettiği, bu nedenle de Cumhuriyet'in medenileştirme misyonunun nesnesi olması gerektiği düşüncesi, haberlerin ana temasını oluşturur. Bu kategori, iki alt kategoriye ayrılır: a) *Dersim'i Koloni/Öteki Olarak Gören ve Gösteren Haberler:* Dersim'i iç-şarkiyatçı bir tutumla ötekileştiren, egzotikleştiren, Dersimlinin "karakteri"ni betimleyen ifadeler ve Dersim toprağını sömürgeleştirme/kolonileştirme nesnesi olarak gören haberler. b) *Dersim'e yönelik askeri harekâtı, Cumhuriyet'in medeniyet götürme (kolonizasyon) projesi olarak gören haberler:* Dersim'e askeri harekâtı, Cumhuriyet'in bölgeyi gerilikten ve feodalitenin baskısından kurtarma ve medeniyet götürme hareketi olarak sunan haberler.
> *"Her yerde hazır ve her şeye muktedir Cumhuriyet" (omnipresent ve omnipotent Cumhuriyet) söylemi içeren haberler:* Dersim olaylarının bastırılması ve oraya "medeniyet" götürülmesini, Cumhuriyet iktidarının cisimleşmesi olarak gören ve bu iktidarı yücelten haberler.
> *Etnosentrizm söylemi içeren haberler:* a) Dersim'in aslen Türk olduğunu iddia eden ve Dersim'e düzenlenen tedip hareketini Türklüğün başarısı olarak niteleyen haberler b) Türklüğün etnik bir kategori olarak Dersim olayları üzerinden yüceltildiği haberler.
> *Feodal yapının neden olduğu bir sorun olarak gören haberler:* Dersim olaylarını seyid, ağa benzeri unsurların baskısı ile ilişkilendirerek, feodal bir sorun olarak kavrayan haberler.

36. Bkz. Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları-Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, 2004, s. 313.

Kategorilerin Frekans Analizi

Frekans analizine konu olan gazete ve gün sayısı şöyledir:

Cumhuriyet: 1 Mart 1937–31 Ağustos 1938 arası tüm nüshalar. İlgili sayılar: Toplam 66 gün/gazete.

Vakit (Kurun): 1 Nisan 1937–30 Eylül 1938 arası tüm nüshalar. İlgili sayılar: Toplam 56 gün/gazete.

Tan: 1 Mart 1937–7 Ağustos 1938 arası tüm nüshalar. İlgili sayılar: Toplam 62 gün/gazete. (*Tan*, 8 Ağustos 1938–7 Kasım 1938 tarihleri arasında kapatıldığından ilgili nüshalar örneklem dışında kalmıştır) Haber sayısının gazetelere dağılımı aşağıdaki gibidir:

Gazete	Toplam Haber Sayısı
Cumhuriyet	109
Vakit	104
Tan	121

Şekil 3- Haber Dağılımı

Bu örneklem üzerinden toplam 184 gün ve gazete nüshası analiz edilmiştir. Kategorilerin frekans dağılımı şöyledir:

Kategoriler	*Cumhuriyet*	*Vakit*	*Tan*	Toplam	Yüzde
İç-Şarkiyatçılık	56	38	41	135	%51
a) Dersim'i koloni/öteki olarak görme/gösterme	28	18	21	67	%25
b) Medeniyet Götürme	28	20	20	68	%25
Omnipotent Cumhuriyet	33	23	18	74	%28
Etnosentrizm	14	8	7	29	%10
a) "Dersim aslen 'Türk' "	11	6	7	24	%9
b) Etnosentrizm	3	2	0	5	%1
Feodalite	5	8	13	26	%9
Gazete sayısı	66	56	62	184	
Kategorik toplam	174	133	141	264	

Şekil 4- Tematik Kategorilerin Frekans Dağılımı

Kategorilerin Tematik Analizi

1. İç-Şarkiyatçı Haberler

a) Dersim'i Koloni/Öteki Olarak Görme ve Gösterme

Dersim haberlerinde dikkat çeken en önemli özellik, haberlerin çoğuna yansıyan iç-şarkiyatçı dildir. Şarkiyatçılık ve onun içselleştirilmiş ve kendine çevrilmiş formu olarak iç-şarkiyatçılık, öteki'nin bilgisini üretme bağlamında ortak bir zemin paylaşır. Said'in tanımıyla oryantalizm (şarkiyatçılık), "Şark" ile (çoğu zaman) "Garp" arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçemidir.[37] Buna göre, şarkiyatçılığın ürettiği ikili bir dünya tasavvuru ve bunun üzerinden tanımlanan karşıtlıklar ve temsiller söz konusudur. Şarkiyatçılık bu nedenle, Şark'a düşünsel düzeyde egemen olma, onu yeniden tanımlama ve onun üzerinde otorite tesis etmenin biçemi olarak incelenebilir.[38] Şark'ı tanımlama ve onu düşünce düzeyinde fethetme, Batı'nın ne olduğu/olmadığı meselesine verilen doğrudan bir yanıttır. Dolayısıyla Şark, Batı'nın kimlik aynasından yansıyan, tamamlayıcı bir görüntü olma özelliğine sahiptir. Batı'nın sömürge ve koloni tarihinin fethetme ve hâkim olma güdüsünden beslenen ve "Batılı" kimliğinin yapıtaşlarını oluşturan bu söylem, Batı merkezli bir dünya algısını da hâkim kılan baskın bir düşünce biçimini oluşturur.

Said'e göre Şarkiyatçılık, *jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır; yalnızca temel, coğrafi bir ayrımın ("dünya eşit olmayan iki yarımdan, Şark ile Garp'tan oluşur" diyen ayrımın) değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla Şarkiyatçılık tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir "çıkar" öbeğinin de işlenip inceltilmesidir; düpedüz farklı (ya da alternatif, yeni) bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte, bu istencin, niyetin ta kendisidir; tüm bunların ötesinde, kesinlikle doğal halindeki siyasal iktidarla (bir sömürge ya da imparatorluk kuruluşuyla), düşünsel iktidarla (karşılaştırmalı dilbilim ve anatomi ya da modern yönetim bilimlerinden biri gibi egemen*

37. Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, 2003, s. 12. Bu bölümdeki alıntılar, bu baskıdandır.
38. Said, a.g.e., s. 12.

bilimlerle), kültürel iktidarla (beğeni, metin, değer görenekleri, ölçütleriyle), ahlaki iktidarla ("bizim" ne yaptığımıza ve "onların" ne yapmadığına ya da neleri "bizim" gibi anlayamadıklarına ilişkin fikirlerle) alışverişlerinde biçimlenen bir söylemdir.[39] Dolayısıyla Şarkiyatçılık, Batı'nın Doğu algısını biçimlendiren, kendi içinde çeşitlilik gösteren, bilişsel ve duygusal süreçler içeren bir bilgi alanıdır. Hâkim olma, bilme, kendini tanımlama, keşfetme, iktidarını oluşturma, merak bu sürecin temel itkilerini oluşturur.

Oryantalizm, öteki olanı ya da farklılığı "Batı dışı" bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir: Diğer bir deyişle, oryantalizm, modernitenin global hegemonyasının söylemsel oluşumunu kuran tarih anlayışına verdiğimiz isimdir.[40] Batı dışı toplumların ulus-devlet, kapitalizm, rasyonalite kavramlarıyla kendilerini yeniden tanımlama çabaları, modernitenin nüfuz alanını gösterirken, bir yandan da Batı dışının, kendisini Batı'nın kodları aracılığı ile tanımlama sürecini beraberinde getirir. Buna göre Batı'nın, Batı dışını yaratma ve kurgulama süreci –yani oryantalizm– yerini Batı dışının kendisini Batı kodları aracılığıyla tanımlamasına –yani self oryantalizme (iç şarkiyatçılığa) bırakır. iç-şarkiyatçılığı bu bağlamıyla, içselleştirilmiş şarkiyatçılık, "şark"ın şarkiyatçılığa gönüllü –iradi/farkında olmaksızın– akıldışı teslimiyeti olarak tanımlamak mümkün gözükmektedir.

Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi Kemalizm, modernleşme sürecinin radikalleşmesini, modernleşmenin toplumu dönüştürücü "total bir proje" olarak ele alınmasını ve Batı modernitesine "içsel" niteliği içinde, "ulus-devlet, sanayileşme ve modern-laik ulusal kimlik üçgeni üzerinde yükselecek modern bir ulus kurma girişimini" simgeler.[41] Bu yönüyle toplumu, "Batı" tipi bir modernleşme hedefi ile tümden dönüştürme yönünde sistemli bir çabaya işaret eder. Aynı zamanda, "temas noktalarında" erken Batılılaşan Kemalist elit, toplumla ilişkisinde, kendisini ayrıcalıklı bir pozisyona konumlar.

Batı'nın, Batı dışı üzerindeki hegemonik gücü, periferal modernleşme hareketlerinde, kurucu elitin kendi halkı üzerindeki iktidarına dönüşür. iç-şarkiyatçılık bu noktada, işlevsel bir tanım olarak karşımıza çıkar. Devlet ve siyasal elitin dönüştüren/

39. Said, a.g.e., s. 21-22.
40. H. B. Kahraman ve F. Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite" *Doğu Batı* 1 (2) (2000): 65-77.
41. Kahraman&Keyman, a.g.m., s. 67.

aktif, toplumun ise dönüştürülen/pasif bir konumda düşünüldüğü yukarıdan modernleşmenin bu evresinde, yerel elit kendisini Batılılaşmış, modernleşmiş ve rasyonel olarak tanımlar, halkı ise cahil ve dönüştürülmesi gereken bir kitle olarak görür. Toplumsal mobilizasyonun sağlanması adına, soyut bir halk idesi sürekli yüceltilir. Devlet ve toplum, organik bir dünya tahayyülü ile özdeşleştirilir. Erken dönem Cumhuriyet uygulamalarının hızı ve radikalliği, siyasal elitin baş etmeye çalıştığı kimlik krizinin bu yönünü işaret eder.

Dersim olayları, rejimin kendisini ve toplumu kurma sürecindeki bu açmazı tüm örnekleriyle göstermesi bakımından önemlidir. Dersim, Cumhuriyet'in "Doğu"su olarak ötekileştirilmekte, egzotikleştirilmekte ve kolonileştirilmektedir.[42] Bu söylem, dönem elitlerinin millet tanımının içini doldururken kullandığı, "medeniyet kurucu ırk" mitiyle de örtüşür. Tarih Tezi'nin muhtelif temalarından beslenen bu teori, Türklerin dünyadaki ilk medeniyetlerin kurucusu ve yayıcısı olduğu tezine dayanır. Buna göre Türkler Orta Asya'da medeniyeti kurmuş ve tüm dillerin kendisinden neşet ettiği Türkçe'yi oluşturmuşlardır. Kuraklık sonucu göç edince de gittikleri yerleri kendi uygarlık düzeylerine çıkarmışlardır. Dersim olaylarının, Cumhuriyet'in kendisini bu biçimde tanımladığı bir döneme denk gelmesi, bölgenin, medeniyet götürme misyonunun (*mission civilisatrice*) somutlaşacağı verimli bir alan olarak algılanmasını kolaylaştırır. Dersim'e düzenlenen harekâtların ortak amacı, buraya eşit yurttaşlık, Cumhuriyet nimetleri ve medeniyet götürmektir. "Batı" uygarlığının değerlerini benimsemiş politik elitin, kendi ülkesi içindeki halkı medeniyetle tanıştırmasının dili, Batı'nın kolonilerdeki "yerli" halka uygarlık götürme, onları "insanlaştırma" söylemiyle örtüşür. Basında ve resmi raporlarda "yerli" olarak adlandırılan halka duyulan hisler –ki bunlar kızgınlık, aşağılama, ötekileştirme, fantazmik görselleştirme, sempati ile bakma gibi tutumlardan oluşur– "Manikeist bir hezeyana"[43] (*Manichaean delirium*) karşılık gelir. Öteki'ni biz-

42. Tanıl Bora, bu zihni sürecin tüm Kürt coğrafyası için geçerli olduğunu söyler. Bkz. *Türk Sağının Üç Hali*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, 1999, s. 48.

43. Bhabba, Frantz Fanon'a atıfla kolonici elitin yerliye karşı hislerini bu ifade ile anlatır. Kolonici, politik ve ruhsal şiddeti yurttaş erdemi (*civic virtue*) içinde kaynaştırır ve kimliksel bir yabancılaşma yaşar. Bu durum kolonyal bilinç ve toplum uzamında bir bölünmeye işaret eder. Bkz. Homi K. Bhabba, *The Location of Culture*, Londra, NY: Routledge, 1994, s. 43. Bhabba, oryantalizmi "güç ve sömürü" ilişkile-

leştirme, bizden hale getirme, gerçekleştirilemeyen bir ideal olarak kaldıkça, politik projenin şiddet düzeyi artar ve içinde taşıdığı "medeniyet iddiası" zayıflar. Bu noktada kolonyal elitin heyecanı, kendisine bahşedilen uygarlık nimetlerine burun kıvıran "yerli"ye duyulan öfkeye dönüşür. "Yerli" hapsolduğu "yer"de, yaşam tarzında ısrar etmektedir.[44] Cumhuriyet elitinin Dersim ile kurduğu ilişki benzer bir seyir izler. İmparatorluk'un tebaa olarak görüp, ihmal ettiği düşünülen bölgeye götürülen Cumhuriyet nimetleri kutsanır. Ulus-devlet paradigması içinde Türklüğe asimile olma, bu nimetlerden yararlanmanın ön şartı olarak dayatıldığı oranda, "yerli"nin tepkisi, Cumhuriyet elitinin ise öfkesi artar. Böylece Türklüğe eşitlenmiş yurttaşlık algısı, "yerli"yi Cumhuriyet'ten uzaklaştırdığı oranda, Cumhuriyet'i şiddet politikalarına yaklaştırır. Cumhuriyet elitinin uzak geçmişi mitikleştirerek yaratmaya çabaladığı "uygarlaştırma misyonu" "Cumhuriyet" felsefesinin önemli unsurları olan yurttaşlık ve politik katılım idealini zayıflatır. Atatürk'ün Dersim olayları sonrası bölgeye yaptığı ziyarette sarf ettiği sözler, bu misyona verilen önemi gösterir:

> Bütün merkez ve dolaylarındaki Türkleri, babaları, anaları ve çocuklarile gördüm. Çok sevindim. Yüksek medeniyet temeline şahit oldum: Madenlerde kurulmuş temeller... Bu açılmış maden ocaklarında profesörler ile teknisyenleri ile amelesi ile baştan aşağı Türk olan yüksek anlayışlı bir insan sosyetesi... Türkiye Cumhuriyeti ve onun bugünkü sahipleri olan Türkler bütün medeniyeti ve insanlığı için bir imtisal örneğidir. Yalnız bu kadar değil. *Türkler tarihin çok eski devirlerinde beşeriyete karşı yaptıkları kültürel vazifelerini yeniden ve fakat bu sefer daha ala surette yapmaya hazırlanan yüksek bir varlıktır*. İşte Doğu seyahatinden dönerken Ankaraya ulaşmak için geçen şu kısa zaman içinde seyahat arkadaşlarıma ifade edebileceğim intiba budur.[45]

Erken Cumhuriyet dönemine hâkim bu düşünce ortamı yanında, 1936 tarihli Tunceli Kanunu aracılığıyla Dersim, fiziksel

---

rinden bağımsız, fazlaca psikanalitik bir süreç olarak ele almakla eleştirilir. Oryantalizm sürecinde Doğu'yu da en az Batı kadar aktif bir özne olarak ele alır. Eleştiri için Bkz. W. Hassen, "Postcolonial Theory and Modern Arabic Literature: Horizons of Application" *Journal of Arabic Literature* 33 (1) (2002): 45-64.

44. Arjun Appadurai, "Putting Hierarchy in its Place" *Cultural Anthropology* 3 (1) (1988): 36-49.

45. "Atatürk'ün Doğu Seyahatinde Edindikleri Kıymetli İntibalar, Spot: 'Türkiye Cumhuriyeti ve bugünkü sahipleri Türkler, bütün dünya medeniyet ve insanlığı için bir imtisal örneğidir'. " *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1937.

ve hukuki düzeyde zaten bir koloni olarak tanımlanır. General Alpdoğan'a "vali-komutan" ve dördüncü umum müfettiş olarak verilen olağanüstü yetkiler, bölgede bir tek adam yönetimi kurmuş ve Dersim'de kat'i çözüm, bu totaliter yönetime bağlanmıştır. Dersim'e getirilen yönetim biçimi, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1930'daki raporunda alenen belirttiği "Dersim'e koloni yönetimi kurulsun" önerisinin uygulaması niteliğindedir. Çakmak raporunda, "Dersim okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahatın esasını teşkil eder. Dersim daha çok bir koloni gibi nazara alınmalı, ıslahatın ilk safhasını reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu'ya nakli, reisler alındıktan sonra da en şerir olanlarının Dersim'den çok uzak olan ovalara sevk ve Türk köyleri içerisinde dağıtılması oluşturur, özellikle sakıncalı aileler bölgeden çıkarılmalı ve Trakya'ya gönderilmeli" görüşlerine yer verir.[46] Çakmak, yerli memurların Dersim'den uzaklaştırılmasını, atanacak yeni memurlara "koloni yönetimi yetkileri" verilmesini ister. Dersim vilayeti, Türkiye'nin ortasında bir yerde bulunduğu halde, Türkiye topraklarından ayrı bir yer veya Türkiye dışında bir yer gibi düşünülür. Dersim'e açık bir "sömürge" gözüyle bakılır. Bu çok önemli bir yaklaşımdır. Çünkü dünyanın her yerinde sömürgecilik akla katliam, baskı, jenosit, haksızlık ve zulüm getirir. Sömürge bölgelerin halklarının temel hakları dahi reddedilir.[47]

Kolonileştirme zihniyeti, bölgenin zora dayalı ıslahı ve medenileştirilmesi projesi yanında, doğal kaynakların ve zenginliklerin ulus-devletin kullanımına açılmasını da içerir. Dersim bölgesinin maden kaynaklarından hem resmi raporlarda hem de basında "iştahla" söz edilir. Örneğin 1930 Plümer Harekâtı'nın ikinci safhasını idare eden, 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa'nın raporunda; *...Yarın cenupta Malatya, Van ve şimalden Erzincan, Erzurum şimendifer hatları geçtiğinde baştanbaşa en kıymetli altın ve gümüş, simli kurşun, manganez gibi kıymetli madenlerle dolu olan ve iç taraflarında ormanlar teşkil eden ceviz ağacı, dişbudak vesaire gibi kıymetli ağaçları bulunan ve Ermeniler ve Romalılar devrinden kalmış birçok şehir harabeleri ve kaleler enkazıyla da ehemmiyet ve servetini gösterir tarihi abidatı bulunan Dersim'in kıymetli bir vatan parçası olacağı ve bütün bunların işletilebilmesi için de en da-*

46. Bilal Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 384-385.
47. Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, 2009, s. 68.

yanıklı, en ucuz çalışan bir halkın da içinde bulunuşu, şarkın inkişafında ve memleketin iktisadi yükselmesinde büyük ve mühim bir amil bulunduğu müstağni arzdır[48] denir. Dersim toprağı ve üzerindeki insanı ile ulus-devlet için potansiyel bir zenginleşme kaynağı olarak görülür.[49] Yine "komutan-vali" Abdullah Alpdoğan, bölgedeki ziyaretlerinde gazetecilere, "Erzincan'ı Ovacığa bağlıyalım, Ziyaret'e doğru da yolu düzeltelim. Bu kaynakların bulunduğu yerde Tunceli'nin en güzel kür yuvasını kuracağım. Burada güzel bir otel yaptıracağım. Dinlenmek isteyen aileler bu güzel kaynağın başında beş on gün geçirerek tekrar işlerinin başına dönecekler... *Tunceli'nin Ziyaret'i* mesut insanların ziyaret ettiği *medeni bir köşe* olacak..."[50] der ve Tunceli'nin "modernleş(tiril)erek" ulus-devlet ile birleştirilmesi planlarını aktarır. Bölgenin dinsel mekânlarına[51] gösterilen hoyratlığa ve "medeniyet"in hizmetine verilmesi söylemine ayrıca dikkat çekmek gerekir. Şarkiyatçılığın "yerli"nin yaşam pratiklerine karşı geliştirdiği aşağılama ve yok sayma, iç-şarkiyatçılık için de geçerlidir. Modern olmayan her tür pratik, tekinsiz, ilkel ve gereksiz addedilir.

---

48. İzzeddin Çalışlar (yay. haz.), *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, 2010, s. 258.

49. Dersim'in bir koloni olarak tahayyülünü ve iç-şarkiyatçı bir tavırla ötekileştirilmesini sadece Cumhuriyet tarihi ile özdeşleştirmek doğru olmaz. II. Abdülhamit döneminde yazılmış Zeki ve Şakir paşaların raporlarında da Dersimlilerin "cehalet ve kabalıklarından kurtulmaları ve batıl inançlarının düzeltilmesi için Dördüncü Ordu'nun dışında, kalabalık yerlerde askerlik yapmaları gerektiği belirtilir. Ayrıca Dersim'e medeniyet götürüldüğünü gösterecek eserler yapılması gerektiği anlatılır. Bu medeniyet eserlerinin ilk sırasında askeri kışlalar, hükümet konakları, jandarma koğuşları, daha sonrasında ise hastaneler ve okullar vardır. Dersimlilerin vahşi, bedevi, iptidai ve cahil olarak nitelendirilmeleri, oturdukları evlerin 'tepeden delikli birer in' olarak görülmesi daha sonraki raporlarda da sıkça tekrarlanır". Bkz. A. Akpınar vd, "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık" Şükrü Aslan (Der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, İletişim Yayınları, 2010, s. 317. Dolayısıyla, toplumla kurulan asimetrik bir ilişki olarak iç-şarkiyatçılığı yaratan "temas aydınları"nın Osmanlı döneminde ortaya çıktığı ve Cumhuriyet'e bu durumun düşünsel bir miras olarak aktarıldığı söylenebilir. Osmanlı aydınlarının iç-şarkiyatçılığı, öncelikle Araplardan başlar. Örneğin Halide Edip, Suriye'ye Arapları eğitmeye gider. Edip'e göre Türkler Araplara milliyetçiliği ve ülkelerini sevmeyi öğretmelidir. Araplar kirlidir, dinsel olarak da histeriye yakın eğilimleri vardır. Türkiye bölgenin doğal lideri olarak, Arapları medenileştirmelidir. Bkz. Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism" *American Historical Review* 107 (3) (2002): 768-796.

50. Aktaran Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 82. Vurgular bana ait.

51. "Ziyaret" Alevilikte kutsal kabul edilen mekânlara verilen addır. Özellikle rüyada Hızır görüldüğünde ziyarete gidilir, adak adanır. Ziyarette her zaman yatır bulunması gerekmez. Doğa içinde herhangi bir yer, ziyaret statüsü kazanmış olabilir.

Dönem basınında Dersim'in bir iç koloni olarak terbiye edilmesi ve kaynaklarının ulus-devletin kullanımına sunulmasını içeren haberler, resmi anlatıya paralel bir üslupla sürekli yer bulur:

> ŞARKTA inşaat ve fenni tetkikler başladı. Zengin su ve madenler bulunuyor.
> İlerleyen askerlerimizin yol ve köprü inşaatı faaliyeti süratle devam etmektedir. Dağlar, kayalar parçalanarak şoseler açılıyor, köprüler, binalar kuruluyor. Merkezden gelen fen adamları, zirai, iktisadi ve coğrafi tetkiklerde bulunuyorlar. Bu tetkikatta Fransanın meşhur sağlık verici Vişi suyu ayarında sular bulunmuştur. Maden aramaları da müsbet neticeler vermektedir.[52]

Dersim'in fiziksel olarak fethi yanında, Dersim ve Dersimlinin tasvir biçimi, iç-şarkiyatçı tavrın diğer yönelimlerini gösterir. Bu tasvirde dikkat çekici unsur, kolonyal söylemin önemli stratejilerinden olan "sabitlik" (*fixity*) özelliğidir. Kültürel/tarihsel/ırksal farklılığın işareti olarak sabitlik, çelişkili bir temsil biçimine denk düşer. Sabitlik durumunun temel söylemsel stratejisi olan stereotipler her zaman "yerli yerinde" olan, zaten bilinen ve tekrarlanması gereken arasında bocalayan bir bilgi ve özdeşleşme formudur. Stereotipin merkezinde olan çelişki (*ambivalence*) kolonyal stereotipe geçerliliğini sağlar. Bu ilişki aynı zamanda bir "iktidar" ilişkisidir ve ırksal/kültürel/tarihsel farklılıkların tanınmasına ya da reddine bağlıdır.[53] Buna göre "yerli" hakkında değişmez, sabit bir öz vardır ve bu öz, kolonicinin oluşturduğu kalıp yargılardan beslenir. Batı'nın kolonileştirdiği bölgelerdeki halkı "barbar, ilkel, cahil, medeniyet götürülesi" olarak tasviri, Cumhuriyet'in ve Cumhuriyet basınının, Dersimliyi tanımlama biçimi ile bir hayli özdeştir:

> Hükümet ergeç bu *cahil dağlılara* hayatı namuskarane çalışarak kazanmanın şerefli ve zevkli bir yaşayış olduğunu ispat etmiş bulunacaktır... diğer taraftan buralarda oturan ve *iptidai, haşin hayatlarının* idamesi için etrafa sarkıntılık yapmak ısrarında bulunan halka da iş temin olunarak kendilerinin sakin ve namuskarane maişet vasıtaları elde etmelerine yardımcı olunacaktır.[54]

---

52. *Kurun*, 25 Haziran 1937.
53. Homi K. Bhabba, *The Location of Culture*, Londra, NY: Routledge, 1994, s. 66 ve s. 70.
54. Yunus Nadi, "Maksat tenkil değil temdindir" *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937.

> ...Pertek kayalıklarına uzaktan bakarken Dersimin vahşi dağları ve kayalıklarının başladığını anlayabilirsiniz. Çünkü Murat şuyunun öte yanı tamamile Dersimdir. Asırlarca *cehalet, şekavet ve zorbalık yatağı olan Dersim*.[55]

İç şarkiyatçı bakış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e resmi raporlarda da rastlanan temalardan biridir. Kazım Karabekir 1918 yılında yazdığı raporda "Dersim son derece kayalık, sarp ve geçilmesi zor vahşi yerler olup tarıma elverişli alanları azdır. Arazinin bu vahşeti Dersim ahalisinin mizacını etkileyerek hepsini vahşi ve hunhar (kan dökücü), insaniyet ve erdemden mahrum bir hale koymuştur" sözleri ile Dersim'in haberleştirilmesinde basının izlediği söylemi önceler. Yine 1932 tarihli Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu'nda Dersimli'nin hayatı "iptidailik ve vahşet" ile özdeşleştirilir ve bu durum "haşin coğrafik şartlara" bağlanır: "Dersimin en sarp, hayatiyeti en az ilk insanlara sığınak olan küçük büyük yüzlerce inleri ve en derin ve dik yamaçları, vadileri ve dar boğazları ihtiva eden bir mıntıkasıdır. Bu mıntıka Dersimliler için öteden beri kurtuluş yeri olarak tanınmıştır. (...) Bu mıntıka dahilindeki halk iptidailik ve vahşet telkin eden bu sarplıkların tesirinden henüz kurtulamamışlardır".[56]

Bölge üzerine yazılan raporlarda halk "Dersimli" kimi zaman da "Kürtler" olarak geçer. Örneğin Erzincan Valisi Ali Kemali'nin *Erzincan* isimli kitabında yöre halkı olarak Kürtler, "tarihdışı, medeniyetsiz" bir halk olarak tanımlanır. Ali Kemali "Kürtlerin bir devri tarihleri (tarihsel çağları) olmadığı gibi, milletin dili demek olan bir edebiyatları ve milli hars (kültür) *culture*'leri de yoktur"[57] sözleri ile kolonyalist bir çerçeve çizer. Batı tarihinin Batı dışı halkları "tarihsiz" ilan edişi, bu dönemde farklı resmi kaynaklarda karşımıza çıkmaya devam eder. Yazarı belli olmayan başka bir raporda, daha çarpıcı bir üslupla "Kürdün tarihi yoktur. Kürt derebeylerine ait olarak Bitlisli 'Şerefhan'ın Farisi lisanîyle kaleme aldığı *Şerefname*'den başka şimdiye kadar bu hususa dair yazılan bir şey mevcut değildir; bu işlenmemiş bir mevzu olmaktan fazla kısır ve yoksul bir saha mahiyetinde bulunuyor. Çünkü: Tarih,

55. Niyazi Ahmet, "Pertek Kalesi" *Kurun*, 14 Ekim 1937.
56. Dersim, *Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, Kaynak Yayınları, 2010, s. 47.
57. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 133.

mütekâmil cemiyetlerin hafızası demektir" denir[58] ve "tarih" gelişmiş toplumlara izafe edilerek, Batı düşüncesinin Avrupa merkezci epistemolojisi tekrarlanır. Aynı raporda benzer düşünceler Kürtçe ile ilgili olarak da dile getirilir: "Kürtçe pek iptidai bir lisandır. Kitabi bir hale gelememiştir. Ve gelemez".[59]

Dersim'in iç-şarkiyatçı bir söylem ile tasvirinin bir diğer biçimi, bölgenin bir merak unsuru olarak nesneleştirilmesi ve egzotikleştirilmesidir. Said bu süreci "dışsallaştırma" olarak tanımlar. Dışsallaştırma, şarkiyatçının Şark'ı konuşturması, betimlemesi, Şark'ın gizemlerini Batı için, Batı'ya anlaşılır kılmasıdır. Şark, sözlerine kaynaklık eden şey olmanın ötesinde ilgilendirmez şarkiyatçıyı. Şarkiyatçının söylediği, yazdığı, söyleniyor, yazılıyor olmasından ötürü, onun hem varlıksal hem ahlaki bir olgu olarak Şark'ın dışında kaldığını gösterir.[60] Erken dönemde Dersimliye duyulan merak ve onu tanımlama biçimi bu yönüyle, aslında Cumhuriyet'in (ve seçkinlerinin) kendisini temsiline (ne olup/olmadığına) karşılık gelir. Dersimlinin yaşamı, adetleri, inanışları antropolojik bir merak ile mercek altına alınır ve başka bir dünyanın insanı olarak yadırganır. Dersimlinin fiziksel görünüşü dahi bu meraktan payını alır:

> ...Teneffüs ve kan cihazları tuncdan sağlam ve kemik ve adaleleri çelikten farksızdır: Ben altmış okkalık tuz çuvalını sırtlanarak ağasının tırıs giden katırının arkasından, iki metroluk bir dağa ağasile konuşa konuşa tırmanan... Dersimliler gördüm.[61]
>
> ...Demek kemiklerine, haşin ve sert tabilarına [*tabiatlarına* (?)] yapışan bir silah meyli ve bu meyle karışan bir şekavet ve bununla daha kolay kazanıp geçinmek temayülü var.[62]

Dersimlinin yediği içtiği dahi bir merak unsuru olarak gündemdedir:

---

58. "Hülasa: Kürtlere Dair, 7 Mayıs 1926" Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 45.
59. A.g.e., s. 50.
60. Said, a.g.e., s. 30.
61. Y. Mazhar Aren, "Tunceli (Dersim) meselesinde hakikatle yüzyüze" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937.
62. *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937.

> Demananlılar domatese çiçek gibi bakıyorlar. Çiriş denilen bir nevi otu kuru olarak ve pancar, ebegümeci, labada, kuzukulağı yiyorlar. Kurt, tilki, keklik ve tavşan avlıyorlar. Domuzu yemiyorlar.[63]

Dersimlinin hayatı, adetleri, inançları kimi zaman yazı dizileri aracılığıyla detaylı biçimde incelenir. Özellikle *Tan* gazetesinde bu egzotik merak daha baskındır. Latif Erenel'in hazırladığı yazı dizileri; "Dersimli Türk neye inanır?" "Dersimli Genç Nasıl Evlenir?" "Dersimlinin Eski Adetleri" "Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?" "Eski Dersimde Üfürükçüler Halkı Nasıl Aldatıp Soyarlardı?" benzeri başlıklar taşır. Başlıklardan da anlaşılabileceği gibi, temel amaç Dersimliyi tanımak, mümkün olduğu yerde de "Kötü Dersim-İyi Tunceli" dikotomisi[64] aracılığıyla bölgenin

---

63. *Tan*, 25 Haziran 1937. Bu antropolojik meraka dönemin diğer yayınlarında da rastlanır. Örneğin Naşit Hakkı Uluğ, Dersimlinin yaşayışını, inanışlarını kendince yorumlar. Bu yorumda iç-şarkiyatçı tavır dikkat çeker: "Natürizmden, tabiat dininin eserinden bahsetmiştim. Seyit, natürizm de kullanmayı ihmal etmez. Küçücük kafalı Dersimli yazın cehennem güneşi altında yanarken bir kaynak görünce ona da tapmaya başlar. Zavallının bu halini gören bir açıkgöz başına yeşil bir paçavra sararak koşar: 'Burada eskiden su yokmuş. Dedemin dedesi seyit filan ölmüş, buraya gömmüşler. Onun gömüldüğü yerden bu su fışkırmış' (...) Bir kaya, geceleri yol gösteren bir ay, koca bir cevizlik görünce cahil Dersimli sakalına sarılır. Boynunu büker yahut diz çöker ve ona tapar." Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 35. Uluğ bir başka eserinde de bu merakı, fiziksel antropoloji ile destekleyerek sunar: "Yuvarlak kafalı, geniş alınlı, basık yüzlü ve cevval gözlü Zaza delikanlılarının yanında yaşayan, ineğini sağan, yayığını döven, yün eğiren Zaza kızı, dağlı bir Türk kadını örneğidir. O daima kadın kalmış, erkekleşmemiştir; cinsi temaslara düşkündür; bunların ev işlerini çeviriş şekilleri ve temizlikleri Türkmen kadınlarının aynidir". Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 58.

64. Bu dikotomi basın dışında diğer mecralarda da hâkimdir. Örneğin Seyit Rıza ve arkadaşlarına karşı açılan Dersim davasının iddianamesinde bu durum "Dersim çapul, silah ve serkeşliktir. Tunçeli emek, çapa ve huzurdur. Dersim esirlik ve koyu bir cehalettir. Tunçeli kendi varlığını öğrenme ve buna inanarak kendine bir kıymet vermedir. Dersim mağara ve çadır hayatıdır. Tunçeli üstünde elli kilometre süratle otomobiller koşan yollarile ve açılanı çocuklarının tahalukla (yaratıcılık) dolduğu mekteplerile ideal çalışmanı ve yeni hayata intibakın tecelligahıdır. Dersim kin ve korku ve intikamdır. Tunçeli resmi ve hususi hayatına mihver (eksen) olan şümüllü bir kardeş sevgisinin ifadesidir" sözleriyle anlatılır. Alıntılardaki iç-şarkiyatçı dile de dikkat çekmek gerekir. Bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 291. Yine gazeteci Naşit Uluğ kitabında "Yazılarımızı buraya kadar okuyanlar arasında, mütemadiyen 'Dersim' adını kullanmamı belki de mübalatsızlık telakki etmek istiyenler olacaktır. Ben 'Tunceli' adını yeni hayata doğan Dersimimiz için kullanmak arzusuyla bu zaman kadar kıskandım. Artık, Tunceli diyebiliriz. Tunceli bugün Türkiye'nin refah ümitleriyle dolu ve saadetin arifesinde bulunan bir parçasıdır" sözleriyle kendince zihnindeki bu dikotominin temellerini açıklar. Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 173.

"inkişafı"nı sergilemektir. Yazı dizilerinde antropolojik bir vaka incelemesi tarzı hâkimdir. Evlenme, çocuk yetiştirme, inanç vb unsurlar örneklerle anlatılır. Anlatıda açık hükümler verilmese de okuyucu zaten oradaki "iptidai hayat biçimini" anlar ve artık Tunceli olan bu yerde, geriliğin Cumhuriyet eliyle sonlandırılmasına odaklanır. Dersimlinin yaşam biçiminin okuyucuda uyandıracağı çağrışım ve imalar, hem "isyanı" hem de sebeplerini açıklar ve Cumhuriyet'in bölgedeki uygulamalarına meşruiyet kazandırır:

> ...Dersimde muteber ölüm, yataktan ziyade dövüş meydanındaki ölümdür. Yatakta ölenlere bütün aile acır, yatakta ölen bir adamın –varsa- kardeşi başı ucunda hem ağlar hem de şunları söyler: "Kardeş, kardeş! ... Kurşunla ölseydin, ben de düşmanını öldürür, senin intikamını alırdım. Allahın emrile öldün, ben ne halt edeyim?"...Bir ölüye karşı bu şekilde ağlayış ve biraz da isyan, dünün Dersimlisine ait karakteri çok açık göstermek itibarile değerlidir.[65]
>
> ...Erkek çocuklar, kız çocuklardan daha çok sevilir ve tutulur. Çünkü Dersimliye göre çocuk, büyüdüğü zaman intikam alabilmelidir, sopası silahı sayesinde herkese takaddüm etmelidir, bunu kadın kolaylıkla yapamaz. Bir ailede eli değnek tutan ne kadar fazla adam varsa, halk o aileden o nisbette korkar. Kız çocukları katiyen mektebe verilmez.[66]

Dönem anlatılarının birbirine paralelliği dikkat çekicidir. Naşit Hakkı Uluğ da kitabında Dersimliyi benzer ifadelerle anlatır:

> Şunun bunun malını çalıp öldürmeyi en tatlı iş sayarlar. Yalnız kurşunla ölmeyenlerin anaları mezarı başında ağlar, dövünür. Her çocuk ilk terbiyeyi silahla alır. Başkasının malını çalmaktan çekinmemek, adam öldürmek için korkmamak, devleti tanımamak, devlete karşı korken el ele vermek bu terbiyenin baş şartlarıdır.[67]

Dersimlinin hayat tarzının egzotikleştirilmesi, yer yer aşağılamaya varan ifadeler de içerir. İsyanın nedenlerinin bu iptidai hayat biçimine bağlanması, Cumhuriyet otoritesinin, bölgeyi medenileştirme misyonunu meşrulaştırıcı bir işlev görür. Nitekim tabiri caizse, burada yaşanan hayat, hayat değildir. Bu bağlamda, Dersimlinin "yarı vahşi" olarak tanımlanması, onu insanlıkta al-

65.Latif Erenel, "Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?" *Tan*, 15 Eylül 1937.
66. Latif Erenel, "Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?" *Tan*, 15 Eylül 1937.
67. Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 50.

çaltmanın (*infra-humanisation*)[68] ve insanlık dışına atmanın (*de-humanisation*) önemli bir örneği olarak karşımıza çıkar. Kolonyalizm söyleminin de unsurlarından olan *insanlıkta alçaltma* ve *insanlık dışına atma*, öteki'ni marjinalleştirmenin yanında, kolonicinin eylem ve tasavvurlarına "meşruiyet" kazandırma işlevi görür:

> Taş kovuklarla mağaralar içinde yaşayan insanlar
> Bu dağlarda oturan ahali, yarı vahşi bir haldedir.
> Dağlarda oturulan yerler ise taş koğukları ile kayalar altında oyulmuş mağaralardır. Ben bu yerlerde bir dersimli karısını, çocuklarını ve koyunlarını bir tek mağara içinde toplar, hayvanlarla insanlar karmakarışık bir halde oturur ve yaşarlar. Bu dağlı insanlar, en basit sanatlardan bile mahrumdurlar. Ne dülgerlik bilirler, ne elbise dikebilir, ne de ayakkabı yapabilirler. Burada kadınlar arasında dikiş denilen şey tamamiyle meçhuldur. ... İşte bu gibi vaziyetler dolayısile Dersim ahalisi, ta İmparatorluk devrinden beri adeta kanun harici yaşayan insanlar olmuştur. Vergi vermemek, askerlik vazifesini yapmamak için her vakit hükümet kuvvetlerine karşı az çok mukavemet göstermiştir.[69]

İnsanlık dışına atmanın bir başka örneği, Dersimli isyancıların yaşadıkları yerlerin "in" olarak nitelenmesidir. "İn" Dersimli ve yaşayış tarzının hayvana yakın olarak tasvirinde, önemli bir sembol işlevi görür:

> Dersim sergerdeleri aç kaldı. Kar altındaki yabani susamları yiyorlar. ...*İnlerine* sığınmış olan sergerdelerin yiyecekleri kalmamıştır. Aç kalan bu haydutlar, karlar altından çıkan yabani susamları yemektedirler.[70]

"İn" betimlemesi resmi raporlarda da mevcuttur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Birinci Umum Müfettişlik raporları arasında yer alan 1931 yılı mütaalasında, Dersimlinin yaşadığı iptidai hayatı, bir antropolog tavrı ile aktarır: "Halkın oturduğu evler tepeden delikli birer indir. Yatmak, oturmak, ek-

68. Bkz. II. Bölüm, 104. dipnot.
69. "Dersim Meselesi Nedir: 2, Taş Kovuklarla Mağaralar İçinde Yaşayan İnsanlar" *Kurun*, 19 Haziran 1937.
70. *Kurun*, Haziran 1937. Buradaki "in" sözcüğünün mağara olarak kullanıldığı da düşünülebilir. Ancak cümlelerin seyri, "yabani hayvanların kendilerine yuva edindikleri kovuk" anlamındaki "in" sözcüğünü daha çok çağrıştırmaktadır. Bkz.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.506c404e7d27f3.0622783620.

mek pişirmek, hülasa bütün ihtiyaç için bir tek oda ile yanında samanlık ve ahırdan ibaret mağaraya benzeyen yerlerdir. Giydikleri koyun ve keçi kılından şalvar ve cepken, kadınlar şalvar ve üç peşli entaridir. Bu şekilde yaşayan iptidai (ilkel) halk seyitlerinin, reislerin birer esiridir".[71] Yine resmi bir raporda "(...) aslen öz Türk soyundan oldukları halde zamanın ilcaatiyle hali hazırda bir Zaza-Kürt manzarası gösteren bu *vahşi sürünün* gerek birbirlerine gerekse çevresindeki muti ve masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet, soygunculuk ve yaptıkları azgınlıklar bugün için dayanılmayacak bir kerteye gelmiş olduğundan(...)" denir[72] ve Dersim halkı "vahşi sürü" olarak betimlenir. Resmi söylem ile basının konuya yaklaşımı arasındaki söylem benzerliği kayda değerdir.

İnsanlıkta alçaltmanın içerdiği ırkçılık, kimi zaman açıktan gözlenir. Dersimlilerin "Türk" olarak gösterilmesi, Türklüğü aşağılayıcı bir düşünce olarak görülür ve reddedilir:

> ...Dersimlileri Türk sananlar var... Ben de onları hiçbir zaman Türk sanmıyorum... Türkte *bedevilik, iptidailik, vahşet, merhametsizlik ve kan içicilik* seciye halinde mevcud olamaz. Bundan başka antropolojik evsafile Türk başkadır, Dersimli başkadır; Türkçe başkadır, Zaza dili başkadır... Bunlar –benim kanaatimce- tarihin pek eski zamanlarından beri o sarp dağlarda barınan ve kimse el değdirmediği için münkariz olmayan hususi bir ırktandır. Birkaç köy isminin Türkçe olması, birkaç aşiretin Türk ismi taşıması –olsa olsa– Türklerin enerjilerinin yüksek devirlerinde bazı sergerdelerin buradaki persuilileri aşiret halinde kabile halinde idare etmiş olmasından denilebilir. Onlarda zekâ denilen şey, şikârını [*av*] pençesinden kaçırmamak, yahud şikâr olduğu pençeden kurtulmak için *bazı canavarların gösterdikleri insiyaki hal*den başka şey addolunmamalıdır.[73]

71. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 256.

72. Yazarı belli değil, "Dersim Meselesi", Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 93.

73. Y. Mazhar Aren, "Tunceli (Dersim) meselesinde hakikatle yüzyüze" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937. Dönem elitinin Dersimli portresindeki "hayvani" göndermelere bir örnek de Naşit Hakkı Uluğ'dan verilebilir. Uluğ, Dersimliyi "Ona, hayatında yalnız 'içgüdü' hâkim oldu" sözleriyle "hayvani" bir varlık olarak tanımlar. Uluğ ayrıca Dersimlinin isyanı ile birlikte "büyük bir bela selinin, bir kurt sürüsü, bir sırtlan sürüsünün" etrafa yayıldığı uyarısı ile *de-humanisation* (*insanlık dışına atma*) yaklaşımını sürdürür. Bkz. *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 22 ve s. 29.

Aren'in "farklı ırk" ve "Zazaca"dan söz etmesini *Cumhuriyet* gazetesi için bir "dil sürçmesi" saymak gerekir. Nitekim bu yazıdan sonra Yunus Nadi bir "düzeltme yazısı" yayınlar ve Dersimlilerin Türklüklerini üst üste onaylamak gereğini hisseder. Bu durum Dersim'in "sırrının ifşa olması"dır ve dönem elitleri üzerindeki baskıyı göstermesi anlamında çarpıcı bir örnektir:

> ...Makalenin muharriri olan Yusuf Mazhar şark vilayetlerimizde yaşamış ve Dersim meselesi denen musibetin acılarını yakından görüp anlamış, hatta şahsen tatmış bir arkadaşımızdır. Son mukavemet hareketi karşısında hiddet ve nefreti öyle bir galeyana gelmiştir ki bu cür'eti gösteren kurnaz ve hunhar cehalet ve vahşet önünde Dersimlilerin Türklüklerini inkâr edecek derecelere gitmekten kendini alamamış[tır]...Kendilerine karşı acı kızgınlığımız ve derin kırgınlığımız hasabile haklarında ne demiş olursak olalım, anasıl Hazer Türklerinden olan Dersimlilerin ırklarından şüphe yoktur.[74]

İnsanlıkta alçaltmanın bir başka boyutu, Dersimlinin yaşam biçiminin Cumhuriyet uygulamalarını haklı göstermek adına, açıktan aşağılanmasıdır. Dersimlinin "insanca" yaşamaması ve Cumhuriyet'in ona efendilik ve iyi bir hayat bahşetme isteği, bu aşağılamanın mazereti olur. Kolonyalist Efendi'nin yerli'ye vaat ettiği "yeni ve refah içindeki yaşam" belli ki yerliye rağmen gerçekleştirilir; yerli, yerinden yurdundan edilmek ve yaşamı pahasına bu "refahı" kabul etmeye zorlanır:

> ...*Cahil, vahşi* Dersimli (muhalefet edenler) bugün hayret içindedir. Hükümet kuvvetlerinin işgali altında bulunan yerlerde *hacil vahşi, fakat zeki ve kurnaz* Dersimli yollarda gündelik çalışarak para alıyor, kendisine dokunulmadığını, sevildiğini, daima sevilerek rahat ettirileceğini duyuyor ve inanmıyor. Niçin mi? Çünkü altı yüz senedir Dersim köylüsü yalnız ağanın, seyidin *kölesi, köpeği* olarak yaşadı. Ve şu muhakkaktır

74. Yunus Nadi, "Tarihe Gömülen Dersime Dair" *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1937. Bu alıntı dönem elitlerinin "Türk"lük kategorisi üzerine kafa karışıklığını göstermesi bakımından önemlidir. Ağrı İsyanı'nda, Nadi'nin Kürtleri "Türk" sayarak, ayaklanmayı Kürt isyanı olarak tanımlamadığını gördük: "Evvela Kürt isyanı... Bizim telakkimize göre hadiseye böyle bir isim vermeğe cevaz yoktur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşayan insanların ırk ve din farkı olmaksızın umumen Türk olduklarını unutmamağa mecburuz". "Şarktaki Hadise ve İran", 13 Temmuz 1930. Ağrı'dan Dersim'e Türklüğün bir "ırk" olarak kabulü ve Dersimlilere teşmil edilmeye çalışılması, bu kategorinin geçişken anlamlarını gösterir. Etnisist ve teritoryal yurttaşlık tanımları üzerine kafa karışıklığı, dönem elitlerinin sözlerinden izlenebilir.

ki bunu sonsuz bir zevk olarak yapıyordu. Ağa için, seyid için yaşıyordu. Onun için ölecekti. Garnizon komutanı Dersimli Türke, şöyle dedi: "-Hayır, sen de bu yurdun efendisisin... senin de herkes gibi yaşamak hakkındır".[75]

Gazeteci Naşit Uluğ, bu sürece son noktayı, 1938 yılında Orgeneral Kazım Orbay ile bölgeye yaptığı gezinin sonunda koyar. Sözü dolandırmadan Dersim'e yapılanların bir "insanlaştırma" operasyonu olduğunu söyler: "Bir yıllık bir çalışma bunları insanlaştırmıştı, hiçbirinde vahşet yoktu, hepsi etrafımızı aldılar, sevimli yüzleriyle sorduklarımıza yumuşak ve olğun cevaplar verdiler".[76]

Dersimli hakkındaki egzotik merak ve dışsallaştırma kimi zaman pornografik bir teşhir biçimini alır. Said'in "örtük oryantalizm" kavramı ile tasvir ettiği ve rüyalar, fanteziler, görüntüler, arzu ve korkuların yer aldığı bilinçdışını yansıtan bu alan, Doğu'nun bir bilgi nesnesi olma yanında, aynı zamanda bir "arzu nesnesi" olarak algılandığını gösterir. Diğer bir ifadeyle oryantalizm, Doğu'ya dair sistematik bir öğrenme, keşfetme ve uygulama nesnesi olarak işlev görürken (*açık oryantalizm*), aynı zamanda hayaller, görüntüler, sözcükler bütünlüğü içinde günlük ve doğal bir hal alır ve otoriteyi doğallaştırır (*örtük oryantalizm*).[77] Aşağıdaki örnekte, Batı'nın Doğu'yu "egzotik bir kadın" ve bir "arzu nesnesi" olarak gören gözü, "isyanın önderi" olarak simgeleştirilen Seyid Rıza'nın karısına bakışta ortaya çıkar ve bu teşhir Seyid Rıza'nın itibarsızlaştırılması ile birleşir. "Keşfedilip fethedilecek ülke ve kadın imgelerinin iç içe geçmişliği"[78], iç-şarkiyatçılığın şarkiyatçılıktan aldığı zihinsel mirasın ürünüdür:

---

75. "Dersimin İçyüzü: 1" *Kurun*, 8 Temmuz 1937.
76. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 191.
77. Said, a.g.e., s. 234-236 ve s. 221-222 ve Meyda Yeğenoğlu, "Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark" Keyman, Mutman, Yeğenoğlu (Der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 1999, s. 107-159.
78. A. Ömer Türkeş, "Küreselleşme Tahayyülleri Hiç Değişmiyor" *Birikim*, Sayı: 199, Kasım 2005. Flaubert, Doğu izlenimlerini aktardığı mektuplarında Mısırlı bir kadını şöyle tarif ediyor: "Teni, özellikle de vücudunun teni kahverengiye kaçıyor. Eğildiği zaman teninde bronz dalgalanmalar oluşuyor. Gözleri büyük ve koyu. Simsiyah kirpikler, geniş ve açık burun delikleri, diri elma büyüklüğünde göğüsler". Alain de Botton, *Seyahat Sanatı*, Sel Yayınları, 2002, s. 83'ten aktaran Türkeş, a.g.m. Buradaki kadar erotik bir üslupla olmasa da Besi üzerinden Dersimli kadına yönelen "egzotik bir ilgi" ve bunu kuran bir dil olduğu açık.

> Seyid Rıza'ya karısı Besi tarafından teslim olmaması için mütemadiyen telkinler yapıldığı bildirilmektedir. Üç etekli kaftan üstünde beline Trablus kuşağı, başında gümüş ve ipek püsküllü fesile, ipek sırmalı cepkenli çok artistik kıyafetile genç Besi, yetmişlik sergerdeyi teshir ve teşyie muvaffak olmaktadır.[79]

Burada ötekiliğin temsil edilişinde cinsel ve kültürel farklılaşma biçimleri aynı anda ve iç içe çalışır. Batı'nın [kendisini "Dersim" kimliği dışında konumlayanlar (*bu örnekte "gazeteci"*)] Doğu'yu [*Dersim'i*] ve Doğulu kadınları [*Dersimli kadınları*] temsil edişi birbirinden bağımsız iki ayrı edim değil, aynı tavrın birbiriyle ilintili iki yönüdür[80]. Egzotik, fethedilesi, merakı uyarıcı yönleri ile Doğulu kadının, Doğu'yu kendinde cisimleştirmesi gibi, Dersimli kadın da Dersim'i bedeninde temsil eder.

Dersim'i tasvirde başvurulan bir diğer tanımlama, halkın medeniyet eksikliği ve buna bağlı olarak Cumhuriyet'i temsil eden modern ne varsa garipseme halidir. Bu durum, "Yerli"nin "Kolonyalist Efendi" ile tanışma anıdır:

> Burada halk son derece geridir. Çocuklar, köy kızları otomobillerimize hayret ve dehşetle bakıyorlar. Dağından ötesini görmemiş ve son zamanlarda istimandan başka çare bulamamış olan Haydaran aşiret reisi Kamer, kamyona bindirilerek hareket ettirildiği zaman hayret ve dehşet içinde kalarak: "Acaba beni böyle görülmemiş bir suratle nereye kaçırıyorlar veya düşmeyeyim" diye sıkı sıkı tutunmağa ve telaş göstermeğe ve tıpkı yabancı bir geçi gibi ürkmeğe başlamıştır.[81]

Dersimlinin Cumhuriyet otoritesi ile ilk karşılaşması, ileri ve modern önünde onun "vecd anı" olarak betimlenir. Bu tasvir, Dersimlinin isyan etmedeki pişmanlığını ve Cumhuriyet otoritesini benimsemesini ima eder. Kendi iptidailiğinden ürken Dersimli, Cumhuriyet'in modern ve Batılı olarak inşa edilişindeki ayna olarak işlev görür. Bu karşılaşmanın, Cumhuriyet'in modernleşmeyi halka indirmek için seçtiği mekân olan "Halkevi"nde ve aydınlanma ülküsünün cisimleşmiş hali "Öğretmen" ile gerçekleşmesi kayda değerdir:

79. *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1937.
80. Yeğenoğlu, a.g.m., s. 114.
81. *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1937.

Elaziz Halkevinin Garip Misafirleri Hayretler İçinde...
Halkevi Neşriyat Komitesinden Ortamektep Tarih Muallimi Ömer Kemal: Halkevinin Atatürke tahsis olunan üst katına çıkardık. Her odayı beraberce gezdik. Atatürke aid resimler önünde minnet ve huşula eğildiler. Alevilerce takdis işareti imiş: Sağ ellerinin başparmaklarını dikerek uzatıp geri çekiyor ve öpüyorlardı. Gördükleri dekor karşısında hayretler içinde kaldılar... Bunlar, ömürlerinde bir defa olsun Elazize inmemiş olan bu dağ insanları, o kadar bilgisiz ve görgüsüzdüler ki... Herşey hakkında mihmandar ve tercümanlarından izahat aldılar.

AYNA KARŞISINDA
Aşiret reisleri, halk müzesini ve diğer köşeleri de gezdiler. Bilhassa ayna karşısında kendilerini görünce hayretten dona kaldılar. Hele Kamerin bu andaki hayretini görmeliydiniz. Şaşırmış, bir anda afallamış gibi idi. Durup dakikalarca ayna karşısında kendisine, sakalına, üst başına baktı.[82]

Dersimlinin Cumhuriyet otoritesine (kolonyalist efendiye) baş eğdiği bir diğer an, Seyid Rıza ve Sabiha Gökçen'in karşılaşma anıdır. Gökçen, Cumhuriyet'i kendinde somutlayan önemli bir sembol-karakterdir. Gazetelerde, "Atatürk kızı" "Cumhuriyet kızı" benzeri tanımlamalarla ve hayli yüklü bir dil ile karşımıza çıkar. Gökçen'in başarıları, hem Türk kadınının modernleşme serüvenini ve erkekle eşitlenmesini hem de yapılamaz olanı yaparak, dünyaya Türklük adını duyurma gayretini içerir. Nitekim dünyanın ilk kadın savaş pilotu olma, tayyare ile Balkan turu vb başarıları, gazetelerde önemli yer bulur ve diğer Türk kızlarına örnek olarak gösterilir. Gökçen'in "militer" bir figür olarak, ulus-devletin yurttaşlarını "potansiyel asker" görme biçimine yaptığı katkı kayda değerdir. Dersim'i bombalaması, gazetelerde üniforması ile verdiği pozlar, genç kızların askerlik yapma konusundaki heveslerini artıran "havası" Atatürk'ten gördüğü taltif, erken dönemde neredeyse bir "proje" olarak topluma sunulan bir "ulus kızı"[83] olmasını sağlar. Atatürk'ün Dersim Katliamı sonrası bölgeye yaptığı ziyaret-

82. Latif Erenel, "Elaziz Halkevinin Garip Misafirleri Hayretler İçinde" *Tan*, 1 Temmuz 1937.

83. Kadircan Kaflı'nın 1935 yılında *Haber* gazetesinde tefrika edilmiş tarihi romanının adı. Türk Kızı Ulcay'ın beş bin yıl önce Altay dağları eteklerinde yaşayan kabilesine, Hazar Han'ın kendilerinden esirgediği ateşi getirme ve ulusunun kahramanı olma serüvenini anlatır. Türk tarihini Orta Asya'ya bağlama çabalarına hizmet eden bir tarihi romandır. En az erkekler kadar cesur, gözüpek bir kız olarak tasvir edilen ve başarılarıyla ulusunun kahramanı haline gelen Ulcay'ın "Ulus Kızı" olarak adlandırılmasını, Sabiha Gökçen'i de –özellikle Dersim Katliamı'nda ona verilen rol nedeniyle– tasvir edecek bir metafor olarak düşündüm.

te, Singeç köprüsü üzerinde çektirdiği fotoğrafta, yanında Sabiha Gökçen'in olması tesadüf değildir. Gökçen, modern Cumhuriyet'i, onun yapabildiklerini, bir "kız" (kadın değil) olarak kendinde somutlar. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in birçok farklı "ideal"ini aslında aynı anda anlatır Gökçen'in varlığı. Dersim Katliamı sonrası madalya ile ödüllendirilmesi ve gazetelerde günlerce taltif edilmesi, diğer kız (kadın) yurttaşlara da örnek olacak bir prototip[84] yaratılmak istendiğini gösterir. Seyid Rıza ile karşılaşmayı tasvir eden bu an, Gökçen'de cisimleşen modern Cumhuriyet (efendi) ile Seyid Rıza'da beden bulan ilkel Dersim'in (yerli) buluşmasıdır:

> Türkkuşu filosu Elazizde.
> Sabiha Gökçen dün Seyid Rıza ile görüştü. ...Tayyarecilerimiz hususi otomobillerle Elazize getirildiler. Sabiha Gökçen, Dersimli Seyid Rıza ile görüşmek istediğinden buraya gelince arkadaşlarile birlikte bu isteğini bildirdi. Tunceli müddeiumumîsinin huzurile tayyarecilerin bu istekleri yerine getirildi. Seyid Rıza tayyarecileri görünce elini başına götürerek sakalını düzeltmiş ve "Hoşgeldiniz. Üç günlük ömrüm kalmış, ne yaparsanız yapın" demiştir. Sabiha Gökçen ve arkadaşları çıktıktan sonra Seyid Rıza'ya "sana ilk bombayı atan Atatürk kızı budur" denilmiş, Seyid Rıza, büyük fırsatlar kaçırmış adamların hazin ümidsizliği içinde "Bir daha görüşmeğe gidersem tacizlik olmaz mı?" diye söylenmiştir.[85]

Dersimlinin "medeniyet eksikliği"nin bir diğer çağrışımı, kendisini nüfuzlu sayan ağaların, seyidlerin değersizleştirilmesi, itibarsızlaştırılmasıdır. Cumhuriyet iktidarına, sağladığı medeniyet düzeyine başkaldıranlar, bu açıdan bakıldığında üç beş çapulcu, "şehir, araba görmemiş" sefildir. Halk ise uçaklara "Kemal kuşları" diyecek düzeyde cahildir. Ağalara itibar sağlayan da bu cehalettir:

---

84. Gökçen'e yüklenen anlamın nedeni, Cumhuriyet'in yaratmak istediği kadın tipini hemen tüm nitelikleriyle kendinde barındırmasında aranmalıdır. Eğitimli, modern, erkekle her konuda eşit ama aynı zamanda "iffetli" Türk kızı profili, Gökçen'in feminenlikten arın(dırıl)mış benlik imajında karşılığını bulur. Kamusal alandaki imgesi, neredeyse erkeksiliğe yakın bir "cinsiyetsizlik" içerir. Gazetelerdeki fotoğrafları, askeri üniforma, kısa saçlar ve gösterişsiz (sıklıkla pantolon-ceket, bazen tayyör) bir giyimden oluşur. Cumhuriyet'e hizmetleri ise "vazifelerle borçlu yurttaş" tanımına uyar. Cumhuriyet'in kadın prototipinin özellikleri için Bkz. Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu" *Tarih ve Toplum*, Sayı: 51, 1998, s. 39-43; ve Ayşe Berktay (Der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998. Gökçen'in "asker-millet" mitine yaptığı katkı için Bkz. Ayşegül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, NY: Palgrave MacMillan, 2004, s. 33-48.
85. "Türkkuşu filosu Elazizde" *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937.

"Kemal kuşları geliyor!" Hava Kuvvetleri Tunceline varınca böyle bağrışıldı.
... Dersimin 3000, 4000 metre yükseklikteki tepelerine sığınan cahil ve iptidai insanlardan her gün böyle haberler geliyor. ...Son günlerde teslim olan ağalardan 90 yaşındaki Kamer, en nüfuzlu reislerden biridir. "İdare" diye bir lakabı da vardır. Akıllıların akıllısı sanılan bu adam ömründe Elazize ayak basmamıştır. Hiçbir zaman otomobil görmemiştir. Adamları arasında tekerlekli vasıta ne olduğunu bilmiyen ve iptidai mağaralarda çobanlık devrinin hayatını geçiren zavallı adamlar vardır.[86]

Dersim'in "yerli efendileri"ni itibarsızlaştırma, iç-şarkiyatçı söylemin kurduğu dikotominin önemli temalarından biridir. Cumhuriyet projesinin olumlanması, isyanın üç beş çapulcunun eseri olduğu ve itibar görmediği fikrinin işlenmesine bağlıdır. Nitekim ayaklanmanın elebaşlarına halkın duyduğu söylenen öfke, Cumhuriyet projesinin aldığı desteği ima eder:

...Tuncelindeki son muhalefetin mürettib, muharrik ve amillerinden olup senelerden beri Tunceli halkını devamlı surette mukavemete ve muhalefete teşvik eden *mürteci* Koçkirli Alişerin ifşadlarından bıkan halk kendisine: "İçimizden git!" demiş. Bu söze halk ateş etmekle mukabele eden mürteci, bir kişiyi öldürdükten sonra, diğer bir kişiyi de yaraladıktan sonra, gene halk tarafından öldürülmüştür.[87]
...Bugün imha edildiğini haber verdiğimiz Seyid Rıza'nın oğlu Şahin, Dersimin en *azılı bir haydudu* olduğu kadar bütün Dersimlilerin de *kin ve gayızlarını üzerinde toplayan bir cani* idi.[88]
Çapulcu başı şaki Seyid Rıza aman diledi.[89]

Dersim'in iç-şarkiyatçı, egzotik bir merak ile dışsallaştırılması ve insanlıkta aşağı bir üslupla tasvirinin en uç noktası, isyan zamanında bu konuda gazetede tefrika edilen bir roman olur. Niyazi Ahmet tarafından yazılan *Dersim Kızı* adlı roman *Kurun*'da (*Vakit*) 16 Temmuz-8 Eylül 1938 yılları arasında tefrika edilir. Romanın tanıtım yazıları, içeriği hakkında yeterince fikir verir ve Dersim'e dönem basınının bakışını özetler:

86. Ahmet Emin Yalman, "Kemal Kuşları Geliyor!" *Tan*, 22 Haziran 1937.
87. *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1937.
88. *Kurun*, 29 Ağustos 1937.
89. *Tan*, 24 Haziran 1937.

...Tamamile bakir bir mevzu. Baştan sona sürükleyici aşk, cinayet, macera dolu bir roman. *Duymadığınız adetler, inanamayacağınız vakalar ve haşin bir tabiatın asırlarca vahşi bir kurt gibi koynunda büyüttüğü insanlar.* Dersimli Kızda muhayyilenin yaratmaktan aciz olduğu vakaların hakikat olarak yaşadığını göreceksiniz. *İnkılâbın yıktığı son taassup yatağı "Dersim"* düne kadar tamamile meçhul bir diyardı. Dersimli ise yaşayışı ile adetleri ile tamamile bir sırdı. Aralarına giren çıkamazdı. *Tertemiz, su katılmamış bir Türk olan Dersimli, Seyidin ağanın bir köpeği* gibi kullanılır, ona en korkunç cinayetler işletilirdi. Niyazi Ahmet, en korkunç ağaların, en tehlikeli seyidlerin arasına girmeğe muvaffak olduktan, Dersimli kadını, Dersimli kızı ve anlatacağı roman kahramanlarını gördükten sonra DERSİMLİ KIZI yazmıştır. Bu meraklı ve heyecanlı romana bir iki güne kadar başlıyacağız.[90]

b) Dersim Harekâtını Bir Medeniyet Götürme ve Islah Projesi Olarak Gören/Gösteren Haberler

Dönem basınında, Dersim'e düzenlenen harekâtın asayiş ve güvenlik boyutundan çok, medeniyet götürme ve ıslah projesi yönünün vurgulandığı söylenebilir. Bu çaba, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren toplumu inşa ederken kullandığı söylemin devamı niteliğindedir: eski, geri, ilkel olanı yıkmak ve yerine medeni, ileri, modern olanı getirmek.[91] Cumhuriyet'in ilerlemeci ve modernleştirici ideolojisinin temel söylemi olarak bu ikili karşıtlık, Dersim olaylarının temsilinde de en önemli temalardan birini oluşturur.

Cumhuriyet'in kendince belirlediği medenileştirme misyonunu gerçekleştirmek için –ki bu misyon, kendi toprağına ve insanına yönelik bir iç-kolonizasyona, "uygarlaştırma misyonu"na *(mission civilisatrice)* ve iç-şarkiyatçılığa da tekabül eder– öncelikle Dersim'i Cumhuriyet toprağı içinde, medenileşmemiş yegane yer olarak gösterme zorunluluğu vardır. Buna göre Türkiye'nin tamamı "mamur ve gelişmiş" iken, bir tek Dersim bu bütünlüğü ve gelişmişlik düzeyini bozar bir geriliktedir:

Hükümet Tuncelinin dağlı bedevilerine şu hakikati anlatıyor ki artık gelip geçici sel seferi yoktur, ya bu deve güdülecek, ya bu diyardan gidilecektir. ...Yekpare Türk vatanında küçük bir leke olan orasının adı gibi

90. *Kurun*, 12 Temmuz 1938. Vurgular bana ait.

91. Kürt isyanlarına karşı tedip ve tenkil harekâtlarına medenileştirici bir işlev atfedildiğini İsmail Beşikçi yazmıştı. Ayrıntılar için Bkz. *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap Yayın, 1991.

> adet ve ananeleri de tarihe gömülerek o yalçın dağlardan halkı elinin emeğile gül gibi yaşıyan bir vatan parçası çıkarılacak ve böylelikle Türk ülkesi baştanbaşa yekpare ve medeni bir kül haline getirilmiş bulunacaktır.[92]

Nadi'ye göre, Dersim milli birlik ve bütünlüğü bozduğu yetmezmiş gibi, ilkel ve geri adet ve ananeleri ile ülkenin "medeniyet düzeyini" de düşürmektedir. Dersim'e düzenlenen harekât, bu iki sorunu birden çözecek, "dağlı bedeviler"den modern "Türk yurttaşlar" meydana getirilecektir. Bölgeye düzenlenen seferler ve yapılanlarla ilgili ikinci bir nokta, burada gerçekleştirilenlerin bir tenkil [*topluca yok etme*] değil, temdin [*medenileştirme*] olduğunun sürekli vurgulanmasıdır. Dersim'de yapılanlar temdin, ıslahat ve imar, medenileştirme, refah programı, ümran vb tanımlarla isimlendirilir:

> Tuncelinde *imar faaliyeti* ilerliyor.
> Tuncelinde *temdin hareketi* sistemli bir seferberlik halinde ilerlemektedir. Bu mıntıkayı şarktan garbe ve şimalden cenuba katedecek iki büyük şose açılmaktadır.[93]
> Başvekilimiz İsmet İnönü'nün Tunceli seyahatinden dönüşünde Dersimin *medenileştirilmesi* için yeniden mühim kararlar verileceği anlaşılıyor.[94]
> Dersim Harekâtı. Başvekil Mecliste yeni izahat verdi. *Halkın refahı ve serbestîsi programı*na fasılasız devam ediliyor.[95]
> İmparatorluğun asırlarca ihmal ettiği dünkü Dersim'de, şimdi tam bir sükûn ve *büyük bir ümran faaliyeti* vardır.[96]

Dersim'de meydana gelen katliamın, gazetelerdeki temsilinde vurgulanan bir diğer nokta, burada yürütülen program aracılığıyla, Dersimlilerin Cumhuriyet'in nimetlerinden yararlanan eşit yurttaşlar haline geleceği iddiası ve halkın da bu konuda gösterdiği rızadır. Buna göre ağaların ve seyidlerin baskısından ve sömürüsünden yılmış olan Dersimli için, Cumhuriyet'in medenileştirme projesi, gerçek bir özgürlük ve kurtuluş yoludur:

---

92. Yunus Nadi, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi" *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937.
93. *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1937.
94. "Başvekil Dersimde" *Tan*, 21 Haziran 1937.
95. *Kurun*, 19 Eylül 1937. Vurgular bana ait.
96. *Tan*, 14 Eylül 1937. Vurgular bana ait.

...Hükümetin yol, kışla, mektep yaptığını, köylüyü çalıştırarak para verdiğini gören Dersimli hayret ve sevinç içindeydi. Birkaç ay evvel hükümete karşı silahlanmış bulunanlar, Cumhuriyet hükümetinin sevgi ve alakasını gördükten sonra Seyid ve ağaların başdüşmanı kesilmişlerdi. Bunun birinci misali, Ali Şiri gene Dersimlilerin öldürmeleridir.[97]

Bölgede görev yapan subaylardan birinin tanıklığına başvurulan bir başka haberde, Dersimlinin rızası subay tarafından şu şekilde anlatılır:

Yolda Tuncelili muhtelif köylülerle görüştüm. Bilhassa birisine;
—Evvel mi iyi idi, şimdi mi?
—Şimdi çok iyidir. Keşke hep böyle olsa.
—Niçin?
—Bol bol beyaz ekmek yiyoruz.
—Sizin ekmek nasıl?
—Siyah olandan.[98]

---

97. *Kurun*, 13 Eylül 1937. Vurgular bana ait. Halkın Cumhuriyet'e verdiği destek, Şeyh Said İsyanı boyunca da basında yer bulan bir ayrıntıdır. Cumhuriyet'i askerden önce, halkın benimsemesi, sahiplenmesi ve Cumhuriyet'e gösterdiği sevgi ve rıza basında önemsenir. 28 Şubat 1925 tarihinde *Vakit* gazetesi, halk desteğini şöyle aktarır: "Genç'ten başlayan isyan hareketi Elaziz'de kuvvetli bir mukavemete çarptı ve azgın bir denizin sahildeki yalçın kayalara vuran müthiş dalgaları gibi kırılarak, dökülerek berbat ve perişan bir halde geriden geriye gitti. Etraf ile telgraf telleriyle hiç ümit etmediğimiz bir zamanda aldığımız bu basiret hakikaten her türlü tahminlerin kökünde idi. Onun için kahraman Elaziz ahalisinin gösterdiği besalet ve vatanperverane karşısında memnuniyetimizden gözlerimiz yaşardı." Bu destek hakkında ilginç bir ayrıntı *Vakit* gazetesi muhabirinin Diyarbakır'dan Dersim'e kadar küçük bir seyahat yaparak "Dersim *Kürt* aşiretlerinin" isyan hakkındaki fikirlerini tespit etmesi ve yayınlamasıdır. Dersim, Şeyh Said isyanına destek vermemiştir. Şeyh Said İsyanı ile ilgili Dersim mebusluğu da yapmış olan Diyap Ağa muhabire şunları söyler: "Birden bire Şeyh Sait'in isyan ettiğini duyduk, Elazığ'a gelerek hükümeti basmış. Vallahi şaşırdık. Gökten mi indi, yerden mi çıktı bu hain dedik. Bir kısmımız tepelerde bekledik, Dersim'e sokmadık. Herkes ne bulsa bulur, bizde keçi, koyun hırsızı çoktur ama hain yoktur. Bu herif azmıştı devlete asi oldu. Biz Cumhuriyete sadık insanlarız, 1326 senesinde de İngilizler ile Rus konsoloshaneleri bizi isyana teşvik etmişti. Bize çok para vermek istiyorlardı. Biz onları bastık ve paralarını almadık. Hükümetimize sadık kaldık". Sabık Mustafa Ağa da şunları söyler: "Hükümetimize candan bağlıyız. Eğer Şeyh Sait veya Şeyh Şerif buraya gelseydi vallahi silah atardık. Bütün ağalar Elazığ'a indik, kumandan paşayı gördük. Ona sadakatimizi söyledik". *Vakit*, 27 Mayıs 1925, s. 1'den aktaran Deniz, a.g.e., s. 35. Dersimlilerin 1925'de Kürtlüklerinin kabul edilmesi ve devlete sadakatlerinin teyidi açısından bu haber önemlidir. Ancak anlaşılan bu durum Dersim 38'in yaşanmasını engellememiştir.
98. *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1937. Vurgular bana ait.

Gazetelere göre, düzenin tesisi ile halk gönüllü olarak, kendiliğinden çalışmakta, bundan büyük mutluluk duymaktadır:

> ...Bütün Şark mıntıkasında asayiş teessüs etmiş, imar faaliyeti daima inkişaf eden bir safhaya girmiştir. Çetelerin soygunculuk ve yağmacılığından kurtulan halk büyük bir refah içinde çalışmaktadır.[99]

Buna göre Dersimli hal ve gidişten memnundur. Trenlerle, saçları sıfıra vurdurularak zorla sürgün edilen, mağaralarda, dere kenarlarında topluca katledilen, köyleri yakılan, zehirli gazlarla öldürülen Dersimlilerin Cumhuriyet'in medenileştirme projesinden duyduğu memnuniyeti, kişisel tanıklıklarda bulmak zordur.[100] Çekirdek ailelerin dahi parçalanarak ayrı yerlere sürgün edildiği, aile üyelerinin göçmen misafirhanelerinde kimsesiz öldüğü, kız çocukların hizmetçi olarak subay ailelerinin yanına verildiği ve çoğunun kaybolduğu,[101] yaşlıların düşkünler evinde kimsesiz öldüğü bu duruma rıza gösterildiği kanısı, erken dönemde basının iktidar eliyle oluşturduğu dezenformasyonun boyutlarını göstermek açısından çarpıcıdır.

Cumhuriyet'in Dersimliye rağmen Dersim'i medenileştirme gayretinin en önemli söylemsel stratejisi, onun da diğer yurttaşlarla eşit haklara sahip olacağı iddiasıdır. General Alpdoğan'ın olağanüstü yetkileriyle, Dersimlinin elinden alınan yurttaşlık hakları, onun "ilkellikten" kurtarılmasıyla iade edilmiş sayılır:

> Orada da cumhuriyet kanunları behemehâl tatbik olunacak ve ora halkının her ferdi de bütün Türk vatandaşları gibi cumhuriyetin irfanından, ümranından, medeniyetin icaplarından behemehâl müstefit olacaklardır.[102]

Celal Bayar da aşağıdaki sözlerinde, iskân ve zorunlu göçü meşrulaştırır. Bu uygulamaları Dersimlilerin ilkel bir hayata mecbur bırakılmaması ve kurtuluşları olarak görür:

---

99. *Kurun*, 30 Haziran 1937.
100. Dersim'den kurtulanların kişisel tanıklıkları için Bkz. Celal Yıldız, *Dersim Dile Geldi*, Su Yayınları, 2008.
101. Aygün dönemin İskân Umum Müdürü Dr. Reşad Tanyeri'nin resmi yazışmalarından yararlanarak Dersimlilerin akıbetinin izini sürer. Bkz. Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, 2009.
102. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın nutkundan, *Tan*, 8 Nisan 1937.

> ...Dersimde yaşanabilecek mahdud vakalar birer sosyal merkez teşkil edecek kadar verimli iseler –ki bunun böyle olup olmadığının tahkikini emrettim– onları ihya için her şeyi yapacağız. Fakat Türkiye'de çıplak kayalar içinde bedbaht bir hayat sürmekten başka nasip bulamayacak olanları da oralarda bırakmayacağız; geniş Türkiyemizde onları mes'ud edecek topraklar bulacağız. Binlerce işçi geçinebilecek olan endüstri merkezlerimiz, mümbit ve müsaid topraklarımız birçok yurddaşlarımızı iptidai bir hayata mahkûm olmaktan kurtarmamızı kolaylıkla mümkün kılar. Bu hususta tedbir almalarını lazım gelenlere söyledim.[103]

Cumhuriyet'in medeniyet götürme projesinde önemli bir diğer nokta, "cahil, dağlı Dersimli"den, Cumhuriyet'e yakışır bir "medeni" vücuda getirmektir. Bu söylem, Cumhuriyet'in içşarkiyatçı tutumunun bir başka boyutudur: Modern ve medeni Cumhuriyet karşısında ötekileştirilen ve üzerinde tüm yapılanların "uygarlaştırma misyonu" adına meşru ve mubah sayıldığı bir Dersimli portresi. Çapulculuk, yol kesme ve hırsızlıkla geçinen Dersimliye, insani hayat biçimini öğretmek, medenileştirmenin önemli bir aşamasıdır:

> ...Görülebilecek mukavemet şekillerine karşı alınacak hareketlerde devletçe tutulan esas gene rahim ve şefkattir. Maksad bir kıt'a halkını tamamen tenkil ve istisal etmek değildir, bilakis onları *medeni bir hayatın nimetlerinden müstefid kılmaktır*... Hükümet ergeç bu *cahil dağlılara*, hayatı namuskarane çalışarak kazanmanın şerefli ve zevkli bir yaşayış olduğunu ispat etmiş bulunacaktır.[104]
>
> ...Hükümet iyice düşünülerek verilmiş bir kararı tatbik ediyor, onun icraatında hissin yeri yoktur. Olsa olsa hükümet... Dersimlilere karşı gene daha ziyade rahim ve şefkatle muamele yapmağı ve nihayet bu cahil dağlılardan medenileşmiş, kendi çalışmalarile kendilerine ve muhitlerine faydalı insanlar çıkarmağı iltizam eylemekte bulunuyor. Her ne olursa olsun hükümetin hareketlerine bir baba şefkati hâkimdir.[105]

Dersim halkıyla ilgili diğer nitelemeler de yukarıdaki ifadelerden farklı değildir:

103. Celal Bayar, Doğu gezisinden sonra intibalarını anlatıyor. *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1937.
104. Yunus Nadi, "Maksad tenkil değil temdindir" *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937. Vurgular bana ait.
105. Yunus Nadi, "Tarihe Gömülen Dersime Dair" *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1937.

> Açlar ve çıplaklarla meskûn olan bir yer medenileştiriliyor, geriliğin ana merkezi olan bu muhitte şimdi Türk motörlerinin uğultusu birbirine karışıyor.[106]

Dersim'in aç, çıplak, cahil ve dağlı halkı karşısında Sabiha Gökçen bir kez daha Cumhuriyet'in modern yüzünü temsil eder:

> ...Kahraman Türk kızı bir gün Ankara tayyare meydanında Büyük Şef tarafından teşyi edildi. Tayyaresine binip uçmazdan evvel, vazifesini sonuna kadar yapacağına ve bu uğurda seve seve canını vereceğine yemin etti. Bu tarihi sahnede bulunanların hepsi heyecandan ağladılar. *Modern Türk kızı*, yirmi asrın son silahlarını kullanarak *geriliği ve feodalizmi yıkmaya gidiyordu.*[107]

Sabiha Gökçen gibi ordu da, Cumhuriyet'in hem iktidarını hem de Öteki'nden farklılıklarını temsil eder. Geri kalmışlığa karşı öne çıkarılan en önemli unsur yine modern Cumhuriyet ordusudur:

> Kahraman askerlerimiz, kuvvetli ve ileriyi görür bir kumanda heyetinin elinde tabiat tezatları ve çetinlikleri ile dolu bir toprak parçası üzerinde, modern harbin ve harp tekniğinin en iyi vasıtaları ile cihazlı olarak, örnek gösterilecek bir muvaffakiyet kazanmışlardır... Buraya bugün gelen haberler; tarama harekâtının başladığını bildirmektedir. Harekâta bütün modern vasıtalar iştirak etmektedir.[108]

Dersim'i medenileştirme söyleminin diğer bir unsuru, bu olayın bir "Cumhuriyet mucizesi" olarak görülmesi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği başarılara eklediği en nihai başarı olarak görülmesidir. "Tunceli" özelinde aslında bir "Doğu" kalkınması gündemdedir ve bu çalışma, Cumhuriyet'in geriliğe karşı açtığı savaşın en önemli halkalarından biridir. Modern, bayındır kentlerin sadece Batı'da değil, Doğu'da da bulunmasına verilen önem, Cumhuriyet'in tüm ülke toprakları üzerindeki hâkimiyetini göstermekle kalmaz, Cumhuriyet'in "eşitlik" prensibine de karşılık gelir. Doğu'ya gösterilen ilgi bu yönüyle, Cumhuriyet'in orada başlattığı savaşı etnik, dini, mezhepsel değil,

106. Görüşlerine başvurulan "Zabit Kemal"in sözlerinden. *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1937.
107. *Tan*, 17 Haziran 1937. Vurgular bana ait.
108. *Tan*, 18 Haziran 1937.

feodalite, gericilik vb unsurlarla girdiği bir mücadele olarak tanımlamasını sağlar. Tunceli'nin modern bir şehir haline gelmesi, bu unsurlara karşı savaşta, Cumhuriyet'in galip gelmesidir:

> ...Başvekil burada nafia işlerini uzun uzun tetkik etti ve bizzat kumandandan mufassal izahat aldı. Yeniden kurulacak Mameki kazasının yeri, suyu, elektriği hakkında esaslı mütalaalara müracaat etti. Bu kaza yalnız Tunceli'nin değil, belki Türkiye'nin en modern şehirlerinden biri olacaktır.[109]

İnönü'nün Seyid Rıza'nın yakalanması sonrası yaptığı konuşma da benzer temalar içerir. Bölgede meydana getirilen değişiklikler, Cumhuriyet elitine zevk verir, başarısını somutlar. "Temas noktaları"nda erken modernleşen elitlerin, kentleşme ve modernleşme projeleri ve bu projeleri ülke sathına yayma istekleri, onların en temel itici gücünü oluşturur. Misyonerce bir dönüştürme arzusu ile topluma bakmak, önemli değişimler sağlamakla birlikte, kitlelerin rızası kazanılmadığı oranda, otoriter uygulamalara dönüşür. Bu bağlamda, İnönü'nün aşağıdaki sözleri, Dersim'e dair algının tek tarafını gösterir:

> ...Cumhuriyetin ıslahat ve imar programına muhalefet eden bütün engeller ortadan kaldırılmış ve program bir an fasıla vermeksizin ilerletilmekte bulunmuştur. Bugün orada yapılmakta olan yollar, kışlalar ve karakollar, mektepler, hükümet konakları ile memleketin en mamur ve en ziyade iş içinde bulunan bir muhitin manzarasını görmek size, hepimize zevk verse gerektir. (Alkışlar).[110]

Dönemin etkin gazetecilerinden Naşit Uluğ'a göre, bu modern kentlerin göstergeleri halkevleri, okullar, kışlalar, memur ve subay evleridir. Devletin bölgedeki "resmi" varoluşunun uzantısı olarak bu semboller, coğrafyaya nüfuzu gösterdiği gibi, modernliğin de alameti farikaları olarak iş görür: "Hozat ilçesi içinde yeni bir cümhuriyet sitesi Sin nahiyesinin Deşt mevkiine kurulmuştur; kışlası, okulu ve memur ve subay evleri ile coğrafyanın düne kadar meçhul olan bu noktası, bugün bir ufak medeniyet yuvası olmuştur".[111]

109. *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937.
110. *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937.
111. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 181.

Cumhuriyet'in Dersim'i modernleştirmedeki inadı, Türklerin Cumhuriyet'i kurarak başardıkları büyük işin yansımasıdır aslında. Bu medeniyet düzeyi ile Türkler, tüm dünya için imrenilesi bir örnek oluşturur:

> Türkiye Cumhuriyeti ve bugünkü sahipleri Türkler, bütün dünya medeniyet ve insanlığı için bir imtisal [*bir örneğe uygun davranma, uyma, benzemeye çalışma*] örneğidir.[112]

Bu inkılap hamlesinin son merhalesi Dersim'dir:

> ...dünyanın en büyük inkılâbını yapan Türkiye, bugün başka bir cepheden o inkılap kadar mühim bir iş yapıyor. Dersime medeniyet ve kültür sokuyor.[113]

Dersim'e götürülen medeniyetin öncüleri, ordu ve askerlerdir. Basının Dersim'de görev yapan askerlerden "Türk medeniyeti piştarları [*öncü*]" olarak bahsetmesi, Cumhuriyet tarihi boyunca askerlere biçilen rolün özeti gibidir:

> ...Londradan karışık beynelmilel vaziyetlerin dinamikleştirdiği diplomatlar muhitinden Tuncelinin patikası, ormanlı ve sarp zirvelerine tırmanarak oraya biriken *Türk medeniyet piştarlarının* durumunu gözden geçiren Büyük İnönü bu Mehmedciğe bir ay sonra gideceksin demekle harekâtın ve son çapulcuların tedip işinin bir ayda tamama ereceğine zımnen işaret buyurmuş olması itibariyle bizim için çok ehemmiyetli idi.[114]

Dersim'i medenileştirme iddiasının bir diğer özelliği, yukarıda derinlemesine sözünü ettiğimiz, Cumhuriyet'in kendi otoritesini tesis söylemi ile birleşmesidir. Dersim'i modernleştirmek, Cumhuriyet'in "master projesinin" diğer bir deyişle ülkenin tamamını içine alan, ıslah ve imar projesinin en müşkül safhasıdır ve bu safhanın sürmesi ve başarılı olması, projenin tamamının bekaasının da garantisidir. Dersim'in modern ve müreffeh Türkiye içindeki ayrıksılığının giderilmesi ve ülkenin geri kalanıyla aynı modernlik standardını yakalaması, Cumhuriyet'in başarma-

112. *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1937.
113. *Kurun*, 8 Temmuz 1937.
114. Bahri Turgud, "Başvekilimizin Tuncelindeki Müşahedeleri. Eşkıya Yatağı Olan Dağlarda Tam Bir Sükûn Hüküm Sürüyor" *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937. Vurgu bana ait.

ya çalıştığı büyük dönüşümün kilit göstergelerinden biri olarak sunulur:

> ...Tuncelinde takip ettiğimiz ıslahat programını doğru yoldan şaşan aşiretlere asla cesaret vermeyecek bir surette tahakkuk ettirmek kararını teyit ettik. Tuncelinde birkaç senede yapacağımız ıslahatı tacil ederek vücuda getirmeğe tevessül ettik. Buradaki programımız Büyük Millet Meclisinin malumudur. Yol, mektep yaparak ihmal edilmiş olan bu mıntıkayı medeni ve iktisadi bakımdan yükseltmek ve bunun kuvva-i teyidesi olarak jandarma ve idare teşkilatını şimdiye kadar girmediği yerlere sokarak devlet otoritesini yerleştirmek ve vatanın her tarafında cari olan medeni ve kanuni hayatı tesis etmek.[115]

Yol, mektep, jandarma ve idare teşkilatı, daha önceki örneklerde de görüldüğü üzere, Cumhuriyet'in merkezi otoriteyi ülke geneline yaymada önem verdiği sembolik iktidar aygıtlarıdır. Bu semboller, aynı zamanda modernleşmenin de vasıtaları olarak görülür ve devlet otoritesini temsil ettikleri oranda yüceltilir. Cumhuriyet'in merkezileşme çabaları, Şark'ta sürdürdüğü medeniyet projesi ile doğrudan bağlantılıdır:

> Yol, kışla, karakol, ziraat, makine, telefon... Bir tek kelime ile medeniyet kadrosu Tunceline Cumhuriyet damgasını vuruyor... Artık Tuncelinde silah sesi yerine, radyo sesi, telefon, destere ve çekiç sesi geliyor. Tunceli *Ankara kadar bizim olmuştur*. Yalnız Tuncelinde değil, *bütün Şark ellerinde* kalkınma hareketi inkişaf etmektedir. Ağrının Katamero kazasında bir ilkmekteb binasına 11 bin lira sarfedilmiştir.[116]

Cumhuriyet'in kendi yarattığı kuşak için önemli bir *ethos* ve idealizm kaynağı olarak bu söylem, uzun yıllar boyunca "Doğu Sorunu"na bakışı etkiler, bölgedeki tek sorun ağaların ve feodalizmin yarattığı ilkellik ve cehalet olarak görülür. Ekonomik, idari tedbirlerin ve sembolik bir devlet iktidarının bölgedeki varlığının, kimlik taleplerinin önünü alacağı düşünülür ve Cumhuriyet'in "Doğu'ya medeniyet götürme" söylemi, burada gerçekleştirilen türlü kültürel ve fiziksel kıyımın meşru görülmesine neden olur. Aşağıdaki alıntı, Cumhuriyet'in uzun yıllar boyunca bölgeye bakışını ve bulduğu çözümleri özetler:

115. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın meclis konuşması, *Kurun*, 8 Nisan 1937.
116. "Tuncelinde bayındırlık dev adımlarıyla ilerliyor. Mektepler, halkevi binaları, köprü ve su tesisatı yapılıyor" *Kurun*, 3 Temmuz 1937. Vurgular bana ait.

> *...Hükümet kendini bir hastalık karşısında görüyor* ve bunu esaslı tedavi tedbirleriyle ortadan kaldırmayı düşünüyordu. *Şekavedin ilk sebebi olan iktisadi dertleri* kaldırmak, halka iş bulmak, silah toplamak, mektep ve süratli ve kati adalet bu tedbirlerin arasında bulunuyordu. General Doğan tedavi prensibini çok iyi kavramıştır. Aldığı tedbirlerin hepsinde isabet vardır. Yeni idare köylü halk için inanılmaz bir saadet devri olmuştur. *Ağaların tagallübü* ortadan kalkmış, köylüyü esir gibi kullanan, malını yok pahasına alan, kendisine muhtaç her şeyi yüksek fiyatla satan tefeciler ortadan kalkmıştır.[117]

Basında Dersim meselesinin halka anlatılışının en önemli temalarından biri olarak medeniyet götürme söylemi, hem "Dersimli" temsilini inşa eder hem de Cumhuriyet'in bölgede yapmaya çalıştıkları bu tema ile aktarılır. Aslında Dersim, Cumhuriyet'in yönetici elitinin zihnindeki "Cumhuriyet idealizmi" için, laboratuvar işlevi görür. Bölgeye eşit yurttaşlık, medeniyet, hürriyet götürme söylemi, kullanılan araçları önemsizleştirir, bu araçların meşruiyeti sorgulanmaz. Cumhuriyet'in "medeniyet körlüğü" Dersimliye bakışı ve onun üzerindeki tasarrufları doğrudan etkiler. Feodal ilişkilerin çözülmesi ve bölgenin ülkenin geri kalanıyla ekonomik ve kültürel olarak eklemlenmesinin, modern ve yekpare bir ulus inşasına bağlanması, ulus-devletleşme pratiğinin politik elitlerin zihnindeki yorumunu ortaya koyar. Bu amacın başarılması için, bölge öncelikle modern devletin alameti farikaları ile doldurulur. Bu bağlamda, karakol ve jandarma teşkilatının ne iş yaptığındansa, devletin fiziksel uzantısı olarak orada varolması önemlidir.

117. "General Alpdoğanın tedbirleri" *Tan*, 17 Haziran 1937. Vurgular bana ait. Cumhuriyet'in Dersim projesini kurgulama söylemi bir yana, sonuçları değerlendirildiğinde bölgede feodal ilişkilerle birlikte halkın da cezalandırıldığı ve topluca öldürülüp, sürgün edildiği bir gerçektir. General Alpdoğan'ın yukarıda sözü edilen tedbirleri, bölgede önemli hak ihlallerinin yaşanmasına neden olur. "Süratli ve kati adalet" Alpdoğan'ın mahkemeye vermeksizin, kendince idam kararı vermesi ve onaması halidir. Bu medenileştirme projesi ve aktörü Alpdoğan, bölgede sadece ağalara ve feodaliteye dokunmakla kalmaz, asilere yardım ettiğine inandığı halkı da topluca yok ederek ve sürgün ederek, "Dersim çıbanı"nı kökünden kazır.

2. "Her Yerde Hazır ve Her Şeye Muktedir Cumhuriyet" (Omnipresent ve Omnipotent Cumhuriyet) Söylemi İçeren Haberler

Erken dönemde Cumhuriyet'in baş etmek zorunda olduğu isyanlar ve demokrasi denemelerinde açığa çıkan hoşnutsuzluk, rejimin iktidarını sarsar ve hegemonik gücünü zayıflatır. Ulus-devletin üzerinde doğrudan otorite sahibi olduğu iki unsur –toprak ve halk– bu gelişmelerle tehdit altında iki alan haline gelir. Dersim'e nüfuz etme, Cumhuriyet iktidarının ulus-devlet olma niteliklerini ve otoritesini geri kazanması demektir. Bu süreç aynı zamanda, milliyetçiliğin temel özelliklerinin yaşandığı bir dönem olarak ortaya çıkar: farklı olanın aidiyet ve toprağını, devletçe belirlenen aidiyet içinde soğurma; sembolleri, dilsel ve dinsel pratikleri tümel içinde eritme, yok sayma ve yok etme; "etnik 'öteki'nin zaman ve mekânını içerseme/dahil etme".[118] Özellikle etnokratik yönetimlerde, baskın bir tarihsel anlatı ve kimlik, kendisini toprağın sorgusuz tek hâkimi saymakta, ötekileri kültürel anlamda değersiz, isimsiz olarak görebilmektedir. Üstelik bu süreç, politik eşitliği sağlama ve toprağın kontrolü adına meşrulaştırılır.[119] Bu anlayış, zaman ve mekânın kontrolünü beraberinde getirir. Mekânın kendilenmesi; yok etme ve öteki'nin mirasını ihmal etme, yerinden yurdundan etme, sermayenin yerel elite devri ve yeniden yapılandırma stratejileri ile gerçekleştirilirken; zamanın kendilenmesi ise, hegemonik bir tarih yazımının yaratımı ve yayılması, coğrafyanın yeniden isimlendirilmesi ve etno-milliyetçi sembollerin coğrafyaya işlenmesi olarak ortaya çıkar.[120]

Dersim'de bu stratejilerin tamamını görmek mümkündür. Devlet, iktidarını sağlayamadığını düşündüğü bu bölgede[121], ye-

118. Kerem Öktem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southeast Turkey in the nineteenth and twentieth centuries" *Nations&Nationalisms* 10 (4) (2004): 559-578. s. 564.

119. Oren Yiftachel, "Ethnocracy: The Politics of Judaizing Israel/Palastine" *Constellations* 6 (3) (1999): 364-90'dan aktaran Öktem, a.g.m, s. 564.

120. Öktem, a.g.m., s. 568.

121. Bu "iktidar" yoksunluğu fiziksel olduğu kadar semboliktir de. 1925'te Şeyh Said İsyanı vesilesi ile yazılan bir raporda, devletin bölgedeki gücünün yansıması olarak görülen muhtelif sembollerin zayıflığından yakınılır. Bu yakınma, hayli erken bir dönemde devletin bölgeye fiziksel ve sembolik düzeyde nüfuz etmeye verdiği önemi de gösterir: "(...) Hükümet binaları harab ve berbad bir haldedir. Karakol binaları, nahiye konakları adi kulübe ve ahırdan ibarettir. Binaların bu vaziyeti, haysiyet-i hükümete pek ziyade halel veriyor." Mustafa Abdülhalik, "Tedkik Seyahati, 14 Eylül

rel halkı sürgün edip mallarına el koyarak ve karakol, okul, baraj vb devletin uzantısı olarak düşünülen sembolik araçlar vasıtasıyla iktidarını yeniden tanzim eder. Dersim bölgesinin Türklüğünü çeşitli vesilelerle raporlarda ve gazetelerde gündeme getirir, toprak ve halkın "resmi" olarak tanımlanması için yeni bir tarih yazımını genelleştirir. Dersim isminin Tunceli olarak değiştirilmesi, zora dayalı bu simgesel nüfuzun en önemli örneklerindendir ve coğrafyanın yeniden isimlendirilmesi ile hem toplumsal hafızanın silinmesi amacı güder hem de bölgeyi, ismi ve cismiyle tarih sahnesine gömmeyi hedefler. Dersim dışında birçok yerin daha adı değiştirilir.[122] Nazımiye eski kaymakamı Mehmet Zülfü Yonga, Dersim'e Tunceli adının verilmesi hikâyesini şöyle anlatır:

> *...Bu ile Tunceli adının verilmesi hakkında 4'üncü Umumi Müfettiş ve Tunceli vali ve kumandanı General Abdullah Alpdoğan şu sözleri söylemiştir: Bizim büyük dedelerimiz henüz Ortaasya'da yaşadıkları zamanlarda tunç yapmasını öğrenmişlerdi. Bugünkü medeniyetin bayraktarlığını yapan Avrupa kıt'ası daha Taş Devri'ni yaşamakta iken, Ortaasya'da Türkler Tunç Devri'ne çoktan girmişler ve tunç medeniyetini de çok ileriye götürmüşlerdi.* [zorunlu göçlerden söz eder..] *...İşte büyük-küçük akın günlerinde Asya dağlarını kol tutan Türkler bu yolları takip ederek bugün Dersim Dağları dediğimiz ve fakat Asya dağlarının devamı olan Toros Dağları'na ulaşıyorlar. Şimdi Dersim denilen bölgede kendilerine en uygun tabiat şartlarını buldukları için burada yerleşip kalıyorlar. Maden işletmesini çok iyi bilen bu adamlar, Dersim'de bakır ve kalay madenlerinin de yan yana ve pek zengin ricalde bulunduğunu görüyorlar. ...İşte*

1341" Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925–1947)* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 6.

122. Yer adlarının değiştirilmesi İttihat ve Terakki'ye kadar geri götürülebilir. Cumhuriyet ile başlamış bir uygulama değildir. "Enver Paşa, 5 Ocak 1916'da yayınladığı bir genelge ile Osmanlı'da İslam olmayan milletler lisanıyla verilen vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir ve bilcümle isimlerin Türkçe'ye çevrilmesini ister." Bkz. Aygün, a.g.e, s. 60. Bu konuda en uç uygulama ise 1956'da İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan "Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu"dur. Silahlı Kuvvetler, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Türk Dil Kurumu'ndan üyelerden oluşan komisyonun amacı "Yanlış anlamalara neden olabilecek Türkçe olmayan yer adlarını Türkçeleştirmektir" 1968 yılı itibarıyla 40.000 köyden 12.000'inin adı değiştirilmiştir. "İçişleri Bakanlığı'nın 1977'de yayınladığı bir rehbere göre 1965-1975 arasında 1819 isim Türkçeleştirilmiştir." Bkz. Öktem, a.g.m., s. 569. Yer adları ve toplumsal hafıza arasındaki bağlantıya bu noktada dikkat çekmek gerekir. Yer adları, geçmişi çağıran/çağrıştıran hafıza mekânlarıdır aynı zamanda. Günümüzde bu yerlerin eski adlarının bulunmasının, bölgenin kültürel ve etnik haritası hakkında ipucu vermesi bundandır. Bu isimlerin yok edilmesi, farklı kültür ve etnik kimliklerin de aynı zamanda yok sayılması, yok edilmesi, toplumsal hafızadan silinmesi sürecidir.

şimdiye kadar bu zanlar ve tahminler üzerinden uydurmalarla Dersim adıyla anılan bu güzel yerlere en uygun ve tarihin özünden süzülüp çıkarılan bu ad, yani "Tunceli" verilmiştir. Bu bölgenin bakır, kalay, taş ve toprağı kadar, sakinleri de Türk'tür. Hem de soyları karışmamış, dipdiri ve tam manasıyla Öztürktürler... Onlar kendilerini çok iyi bilirler ve hiçbir zaman unutmamışlardır. Ovacık muhitinde ve Hozat'ın Bahtiyar aşiretinde Türkçe kullanıldığı malumdur. Bunlar aslen Kürd değildirler. Bu bölgede Kürd yoktur. Yalnız bazı kimselerde öteden beri yanlış, fena bir telakki yer tutmuştur. Belki de bu bölgeleri bizden ayırıp, kendi hırsı ve doymaz emellerine amaç edinen yabancılar, yurttaşları birbirine sevdirmemek ve birbirinden uzaklaştırmak için ortaya bir Kürtlük atmışlar ve istifade ederek, bu bölgeyi de böylece daima elde tutmak istediklerindendir ki, Dersimlilere de Kürt deyip bunda ısrar etmişlerdir.[123]

Alpdoğan'ın sözleri, yukarıda sözünü ettiğimiz stratejilerin hemen tümünü kapsar: Zaman ve mekânın ulus-devlet lehine kendilenmesi, belli bir tarihsel anlatının hegemonik kılınması, diğerlerini yok sayma, etno-milliyetçi sembollerin coğrafyaya yansıtılması. Zaman ve mekânın kendilenmesi aynı zamanda, Cumhuriyet'in bölgedeki fiziksel iktidarının tesisi olarak ortaya çıkar. Örneğin karakol, okul, hükümet konağı, köprü vb binalar ve bu binalardaki ulus-devlet sembolleri (bayrak, büst, poster vb), bunların büyüklüğü, yeniliği gibi unsurlar, halkın Cumhuriyet iktidarını algılamasındaki en temel vasıtalar olarak görülür. Bu semboller gazetelerde, Cumhuriyet'in ıslahat ve temdin programının bir parçası sayılır:

> ...Dersim denilen yerlerde hükümet teşkilatı nahiyelere ve köylere kadar genişletilmedikçe, icap eden yerlerde karakollar, mektepler kurulmadıkça, hulasa devamlı ve sistematik ıslahat yapılmadıkça takibat selleri akıp gittikçe sonra geriye kalacak kumlar içinden gene şekavet teşkilatının kendi kendine meydana çıkmasından daha tabii bir şey olmazdı.[124]

Dolayısıyla Cumhuriyet iktidarının tesisi, Cumhuriyet'in bölgede fiziksel olarak da görünür olmasına ve otoritesini somut semboller aracılığıyla kurmasına bağlanır. Yine bir başka yazıda şöyle denir:

---

123. Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik (yay. haz.), Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No: 9, 1994, s. 79.

124. Asım Us, "Dersim Meselesi" *Kurun*, 16 Haziran 1937.

> İnönü nutkunda "yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz!" diyor. Bu ifadenin sakladığı sır, ağaya inanan insanların devlete inanmasını, devlete bel bağlayarak faal bir unsur olmasını sağlıyan sırdır.[125]

Cumhuriyet'in halk üzerindeki otoritesinin ancak bölgedeki fiziksel varlığına bağlı olduğunu ima eden bu fikirler, halkı coğrafyanın uzantısı ve üzerinde Cumhuriyet otoritesinin tesis edilmesi gereken nesnesi olarak görür. Halkın iradi katılımı ve Cumhuriyet'e bağlılığı, hegemonya inşasının bir göstergesi olarak önemsenir. Cahil ve kandırılmış, Cumhuriyet otoritesine her an baş eğmeye merbut bir kütle olarak halkı yüceltme söylemi, Cumhuriyet'in iktidarı karşısında aradığı toplumsal rızaya karşılık gelir:

> ...Hozat yolunda Sen nahiyesinden Hasan Dede Seyid Rıza'dan şikâyet ederek: "O benim dayımı öldürttü. Yaptığı zulümlerden rahat edemiyorduk. Kazandığımızı elimizden alıyordu. Şimdi Cumhuriyet hükümetinin kuvvetlerile başımızdan uzaklaştırılan bu hainden kurtulduk. Şimdi çalışıp kazanıyoruz. Hükümet sayesinde rahat ve korkusuz yaşıyoruz" demiştir. Her tarafta sükûn ve tabii hayat hüküm sürmektedir. Müfrezelerimize dehalet eden yüzlerce Dersimli yollardaki inşaat ve imar işlerinde çalışmaktadır.[126]
>
> İleri karakollarımızda dünden beri devam eden teslim hadiselerinden sonra, sayısı yüzü bulmıyan birkaç seyidle avenesinden başka Dersimde cumhuriyet kanunlarını gönülden benimsemeyen kimse kalmamıştır.[127]

Halkla birlikte "toprak" Cumhuriyet otoritesinin cisimleştiği bir diğer sembolik iktidar alanıdır. Dersim'in "geçit vermez" olarak kazandığı tarihsel ün, siyasal elitin bölgeyi fethetme arzusunu kamçılar. Bu arzu, Dersim toprağını kolonileştirme söylemine kadar uzanan bir iktidar inşasının en temel nedenidir. Bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının kullanımı, Dersim sokaklarının Ankara kadar Cumhuriyet'in olması, ulus-devlet'in mekân üzerinde kurduğu hegemonik dili açığa vurur:

> ...Tuncelinde isyan ve ıslahat ananesi Dersimin bütün hatıraları ve bütün isyanlara mesned olan yuvaların ve istinad noktalarının hikâyelerinden

125. S.A.K., "Dersimin, Dersimlinin İçyüzü: Sarp Dağlar Arasında Dersimli Nasıl Yaşar?" *Tan*, 17 Haziran 1937.
126. Niyazi Ahmed, "Seyid Rıza yakalandı, tarama harekâtı devam ediyor, haydutların zulmünden kurtulan köylüler sevinç içinde" *Kurun*, 29 Haziran 1937.
127. "Çapulcular Mahkemede Hesap Veriyorlar" *Tan*, 22 Haziran 1937.

ibarettir. Orada Kutuderesi, Kalanderesi, Dojikbaba Dağı vesaire gibi isimler vardır ki sadece bu isimlerin telaffuzu ve eskiden birçok seferlerin bunlardan biri etrafında kördüğüm kaldığını, bahusus isyan edenlerin bunlardan birine sığınarak aşılmaz bir melce halinde maksatlarına muvaffak olduğunu ifade ederdi. Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hadise esnasında yaptığı takiblerde hurafe olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere, ne kadar çıkılmaz dağ varsa, hepsini Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçmişlerdir.-Alkışlar-Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ve ordudan bir neferin ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur.-Bravo sesleri, alkışlar.[128]
Tahsin Uzer (III. Umum Müfettiş) gazetecilere "-Şarka geliniz" diyordu. "Şarka geliniz. Tabiatın Türk yurduna bahşettiği güzellikler orada silsile halindedir. Şarkı görünüz. Garp kadar seveceksiniz". Şark denince bizim nesilde hatıra gelen Dersimdir. "Dersim nasıl?" diye sormuştum. Aldığım cevap şudur: "-Ankara sokakları kadar emin ve huzur içinde" (...) Dersimin, düşünürken bile tüyleri ürperten başı dumanlı dağlarının tepesini, Ankara sokakları kadar bizim, kendimizin, bizden ve kendimizden yapacağız.[129]

Coğrafyanın boyun eğmesi (aslında "coğrafyaya boyun eğdirilmesi") teması, isyanın bastırılmasıyla birlikte kazanılan zaferi simgelediği gibi, Cumhuriyet'in "emniyet ve güvenlik sağlayan" bir rejim olarak başarısını da teyid eder. Bu konuda çıkan yazılarda ilginç olan nokta, gazetecilerin kendilerini devlet hâkimiyeti ile özdeş gören bakış açılarıdır:

Kuş uçmayan dağlarda bugünkü vaziyet.
Kuş uçmayan Tunceli dağlarında tam bir sükûn hükümrandır. Bir zamanlar eşkıya yatağı olan şu kovuklar, karşıki kayalık ve ormanlarda şimdi yalnız kuşların sesi ve Mehmedciklerin sevgi şarkılarındaki hevesleri işitiliyor. Yol boyunca milli kartallar semalarımızı da emniyet altına almış, dibimizde yer bir köle gibi mutileşmiş [*uysallaşmış*], üstümüzde gök bir kul gibi münkad [*uyan, boyun eğen*].[130]

Basın, ilkelliğe ve feodalizme karşı medeniyet götüren, akılcı, bilime iman eden Cumhuriyet'i, sürekli savaşın galibi olarak ilan eder. Dönemin tanınmış gazetecilerinden Naşit Uluğ da *Tunceli*

128. Başvekil İnönü'nün meclisteki hitabı, *Kurun*, 19 Eylül 1937. (Aynı gün *Cumhuriyet* gazetesinde de konuşmanın tamamı vardır).
129. "Dersim Terakki Yolunda" *Tan*, 18 Haziran 1937.
130. Bahri Turgud, "Başvekilimizin Tuncelindeki Müşahedeleri" *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937.

Medeniyete Açılıyor adlı kitabında benzer bir yaklaşım içindedir. Uluğ, bölgenin kutsallarının ele geçirilmesi ve Dersimlinin hafıza mekânlarının yok edilmesini, Cumhuriyet'in "süngü ve toplarla" bölgeye hak ve hürriyet getirmesi olarak yorumlar:

> Dersim'in bize bağlı olan kapısını Cumhuriyet, büyük imarcı ve temdinci kudreti ile arkasına kadar açmış bulunuyor. Dersim'in şahı olan ve topları atılan Sultanbaba'nın, Dojikbaba'nın tılsımı bozuldu. Cumhuriyet ordusunun süngüleri parlayıp, topları atıldığı zaman Dersim'deki on binlerce mazlum insan hürriyetine, insanlık haklarına kavuştu; haydut zihniyeti son nefesini teslim etti. Ne mutlu Türküm diyene![131]

Uluğ'un ima ettiği üzere, Cumhuriyet'in götürdüğü sadece fiziksel ve politik bir iktidar değil, aynı zamanda modern ve bilimsel olanın "ilkel" üzerindeki iktidarıdır. Aşağıdaki haber, Cumhuriyet'in Dersim'i ulus-devletin bir parçası yapma konusundaki kararlılığını gösterir. Dersim, yeraltı ve yerüstü kaynakları sahiplenilerek, "vatan toprağı" olarak tescillenmek istenir. Bu istek, merkezi bir "ulus-devlet"in, ülke toprağı olarak kodladığı her yer üzerindeki mutlak iktidarının tesisine denk gelir. İç-kolonyalist bir medenileştirme söylemi, bu amacın en önemli söylemsel stratejisidir:

> Tuncelinde madenler keşfedildi. Fen adamları tetkikler yapıyor, yollar açıyor. Takip müfrezelerimizin Tuncelinde şakileri tedip hususunda giriştiği harekât sona ermek üzeredir. Şu dakikada Tunceli vilayetimizde en geniş manasile bir imar, terakki ve temdin hareketi devam etmektedir. Sarp dağlar, yalçın kayalar parçalanarak, muhteşem şoseler vücude getiriliyor; Yeni binalar kuruluyor, merkezden gelip Tuncelinin dört köşesine yayılan ilim ve fen adamlarımız ziraat, iktisat ve coğrafya tetkikleri yapıyorlar.[132]

Cumhuriyet'in iktidarını tesiste "bilimsel çalışmalar" yanında yararlandığı bir diğer modern (aydınlanmacı/pozitivist) unsur öğretmenlerdir. Öğretmenlerin vazifesi, Cumhuriyet idaresinin erdemlerini halka "telkin etmek" rejimin esaslarını öğretmektir.

---

131. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 51. Uluğ, dönemin siyasetçileri tarafından tutulan bir gazetecidir. Bu kitabı, bölgeye İnönü, Abdullah Alpdoğan gibi politik elitlerle beraber yaptığı ziyaretlerdeki gözlemlerine dayanır.

132. *Tan*, 25 Haziran 1937.

Öğretmenler, Cumhuriyet'in ilkelliğe ve karanlığa karşı açtığı savaşta, bilimi temsil eden silahsız neferlerdir ve cahil Dersim'i aydınlatmak için vazifelendirilmişlerdir:

> Tan muhabirinden-Öğrendiğime göre Dersimdeki cahilane muhalefetin tamamen sonu alınmıştır. Şimdi Dördüncü Umum Müfettişlik bu mıntıka dahilinde Cumhuriyet rejiminin ana hatlarını telkin etmek için idari tedbirler almakla meşguldür. Elazizde toplanan gaz kursu 20 günlük mesaisini bitirmiş ve muallimler vazifelerine dönmüşlerdir. Bu vilayet muallimlerinden seçilen ikişer kişilik gruplar, muhtelif kazalara gönderilmişlerdir. *Bunlar gittikleri yerlerde rejimin esaslarını anlatmak ve cehalet yüzünden bir takım ihtiraslara alet olanlara doğru yolu göstermek vazifesini almışlardır.*[133]

"Maarif"e yüklenen önem, resmi raporlarda da yer bulur. Birinci Umumi Müfettişliğin 1930 yılı raporunda eğitim, Türkleştirme çabalarının parçası olarak düşünülür. Buna göre bölgede okullar açmak ve tecrübeli öğretmenler göndermek, Dersim'i Türk camiası içine dahil etmenin etkili bir yöntemidir: "(...) Hozat bir kültür merkezi olarak âlim ve muktedir bir maarif amirinin işleteceği maarif programını tatbikata başlayarak icap eden yerlerde yine muktedir ve tecrübeli muallimlere mektepler açtırılmalıdır. Dersim, az zamanda Türk camiasına mal edilebilir".[134] Raporda ilginç bir diğer ifade, bölgeye gönderilecek kaymakam, öğretmen, hâkim ve subayların "hükümet makinesini yürütmeğe başlaması gereken" unsurlar olarak nitelenmesidir. Modern merkezi iktidar aygıtının bu uzantıları, aslında bölgede devletin uzuvları olarak iş göreceklerdir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da 1931 tarihli raporunun "İdari Islahatlar" başlıklı bölümünde "mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak" maddesi ile eğitim sistemine verilen önemi ve Türkleştirme ile bağını açıklar.

Cumhuriyet'in toprak ve halk üzerinde kurduğu iktidarı tesis eden bir diğer unsur ordudur. Ordu, isyanı bastırmakla temel görevini yerine getirmek yanında, düzenin devamlılığını da garanti eder. "Cumhuriyet ordusu" sıfatıyla, Cumhuriyet'in tüm erdemlerini kendinde toplayan bir unsuru teşkil eder; muktedir ve moderndir:

133. "Dersimde asayiş düzeldi" *Tan*, 30 Temmuz 1937. Vurgular bana ait.
134. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 253.

> ...Bütün asri vesait ile teçhiz edilmiş Cumhuriyet ordusunun kayaları devirerek yol açıp ilerlemesi, köprüler kurması, kışla, karakol, hükümet evlerinin temellerini atarak inşaatı gün geçtikçe artırmasını görseydiniz, *Türkiye İsviçresinin* pek yakında doğacağına inanırdınız.[135]
> Tunceli kumandanı Alp Doğan maiyeti erkânı ile Tunceli içinde tetkik seyahatine gitmiş ve avdet etmiştir. Uzun mücadele ve boğuşmalarla yapılacağı farz edilen tedip hareketinin en az zamanda şanlı ve kansız bir muvaffakiyetle neticeye ulaşması keyfiyeti enerjik ve başarıcı Cumhuriyet ordusunun harikulade manevra kabiliyetinin bir eseridir.[136]

Cumhuriyet'in kuruluş felsefesindeki Makyavelist çizgi, Kemalist Cumhuriyetçiliğin Alman savaş öğretisi, Realpolitik felsefesi, askeri gücün önemi ve sosyal Darwinizm[137] konusundaki esinlenmeleri; ordunun, devlet ve milletin devamı için yaşamsal önemde olduğu fikrini, Cumhuriyet eliti için vazgeçilmez kılar. Bu yönüyle Cumhuriyet, bir "devlet" ve "millet/millilik" kodu olarak görülür. Türk milliyetçiliğinin vatan=millet=devlet=din=ordu silsilesine, totolojiyi zenginleştirici bir unsur olarak katılır.[138] Cumhuriyet, millet-devlet-ordu gibi birbiri içinde eridiği farz edilen unsurların tekil ifadesi haline getirilir ve herhangi birindeki iktidar zaafı, Cumhuriyet'in başarısızlığı olarak addedilir. Dersim olaylarında ordunun Cumhuriyet'i temsil etmesi, bu totolojinin önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkar. 1938 Ağustos'unda Dersim'e düzenlenen harekâtın, 30 Ağustos törenlerinin "milli ve manevi şahsiyetine" gönderme yapılarak haberleştirilmesi, ordunun aynı zamanda Cumhuriyet'in *ethos*'unu üretmedeki işlevini gösterir:

> ...Büyük Taarruz, Atatürk'ün yüksek şahsiyetlerinde tecessüm eden Türk askeri dehasını tarih sahnesinde kıyamete kadar yaşatacak bir hadise olarak kalacaktır. Bu sene 26 Ağustos büyük taarruzun yıldönümünü kutlarken o taarruzun kahramanı olan ordumuzu Dersim dağlarında manevra vaziyetinde görüyoruz. Bu manzaranın kalplerimize verdiği iftihar hisleri içinde mesut oluyoruz. Türk ordusunun her memlekette olduğu gibi, her sene mutat mevsimlerde manevralar yapması pek ta-

135. Niyazi Ahmed, "Dersim'in İçyüzü I: Vahşi ve en kurnaz insanlar arasında" *Kurun*, 8 Temmuz 1937. Vurgu bana ait.
136. *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1937.
137. Kemalist Cumhuriyetçiliğin nitelikleri için Bkz. Hasan Ünder, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu" *Birikim*, Sayı: 115, 1998, s. 60-74.
138. Tanıl Bora, "75. Yılında Cumhuriyetçiliğin Dört Cari Anlamı: Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakâr Türk Cumhuriyetçiliği" *Birikim*, Sayı: 115, 1998, s. 20-29.

> biidir. Doğu manevrasının maksadı da hâddizatında bundan başka bir şey değildir. Ancak Dersim dağlarında yapılan manevralarda bir hususiyet aranırsa, bu da Türk ordusunun harici emniyet ile beraber dahili emniyet bakımından da en büyük istinat noktası bulunduğunu göstermesidir. Cumhuriyet kanunları karşısında ne imtiyazlı bir fert, ne de imtiyazlı bir mıntıka bulunmadığını bütün cihana ilan etmesidir.[139]

Dolayısıyla ordu aynı zamanda, Cumhuriyet'in "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütle" idealinin garantörüdür. Dersim'in kültürel varlığını koruma çabası, imtiyaz talep etmek olarak algılanır, vergi ve asker vermeme iddiasına indirgenir. Aslında mesele, ulus-devlet amacının en büyük gerekliliği olarak saptanan türdeşleştirme çalışmalarının, Dersim ayağının sekteye uğramasıdır. Milli birlik ve bütünlük söylemi, Dersim'de yaşananlarla birlikte "doğallığını" yitirmiş, "isyan" bu kuşatıcı söylem için bir "pürüz" haline gelmiştir. Ahmet Emin Yalman bu noktaya işaret ettiği yorumuyla, ordunun milli birlik ve bütünlüğün koruyucusu olduğuna vurgu yapar ve "devlet=millet=ordu=cumhuriyet" totolojisini hatırlatır:

> ...ordumuzun Dersim'de bir manevra şeklinde başlamak üzere olduğu tarama, mevzii bir hadise değildir, milli birlik ve bütünlüğün son pürüzünü ortadan kaldıracak ve milli mesele ve ihtiyaçları daha açık ve berrak bir gözle görmemize imkân verecek milli mahidedir.[140]

Cumhuriyet'in Dersim'deki iktidarının en önemli sembol karakteri, bölgenin Valisi-Kumandanı-monarkı General Alpdoğan'dır. Alpdoğan, bölge halkını baba şefkatiyle kucaklayan bir asker olarak resmedilirken, Dersim'in ıslahına dair tüm başarılar onda vücut bulur. Alpdoğan'ın mahkemeye vermeksizin idam cezalarını onama, nahiye ve kazaların sınırlarını değiştirme benzeri olağandışı yetkileri gündeme getirilmezken, bölge halkına gösterdiği şefkate dikkat çekilir:

> ...General Alpdoğan'ın takib ettiği idari ve siyasi tarzı hareket bu muhit için o kadar... ve muvaffak oldu ki adeta halk onu bir babadan daha fazla sevip saymağa başladı.[141]

139. Asım Us, "Büyük Taarruzun Yıldönümü ve Doğu Manevraları" *Kurun*, 26 Ağustos 1938.
140. Ahmet Emin Yalman, "Tarama Manevrası" *Tan*, 5 Ağustos 1938.
141. *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937.

Alpdoğan da bu iltifatı boşa çıkarmaz ve kendisini devlete sadık, ona merbut bir hizmetkâr olarak tanımlar:

> Devlete uzanan eli kırmak, devlet kuvvetini tecavüz edilemez bir hale getirmek vazifemizdir.[142]

Dersim'in ıslah edilmesinde ve harekâtın başarısında, Alpdoğan'ı "mucize karakter" olarak gösterme, aslında onun şahsında vücut bulan Cumhuriyet'in başarılarını teyit etme ve onaylamadır. Nitekim Alpdoğan'ın mutlak iktidarı, başarıları ve yarattığı mucizeler, Cumhuriyet'in tek bir karakterde somutlanmış halidir aslında:

> ...Şoseyi takiben Munzurla Harçik suyunun birleştiği noktayı aşarak yeni kurulmuş bir köprünün başına geldik. Bu köprü askerlik sanatı bakımından acaibi seb'aialemden sayılsa yeridir. ...Köprünün macerası bir şeref ve şan sergüzeştidir. Serkeşler köprüyü tahrib ve ihrak ederek muvasalayı inkıtaa uğratınca Kumandan Alpdoğan derhal salâhiyettar mütehassısları faaliyete getirterek, fakat fen ve san'at bakımından kendi eseri olarak bu köprüyü çok az zamanda kurdurmuş ve isyanın belkemiğine bu köprü ile ilk darbeyi indirmiştir. ...Dünyada en seri yapılan köprülerden biridir ve denebilir ki memleket için çok iftihar edilecek bir kumandan olan Alpdoğan'ın bir şaheseridir.[143]

Dersim Katliamı esnasında, Cumhuriyet iktidarını sembolize eden bir diğer karakter Sabiha Gökçen'dir. Gökçen, Dersim'in bombalanması görevine kendisi talip olur. "Yurt sevgisi ve cesareti" Dersimlilerin eline düşerse, Atatürk'ün hediye ettiği tabanca ile kendisini öldürmeyi kabul etmesinden anlaşılır. Dersim'e gidişi; ancak bu konuda Atatürk ile anlaştıktan sonra kabul edilir. Gökçen, bölgeye barış götürdüğünü düşünmektedir. Nitekim Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ın korkup korkmadığını sorması üzerine "Bölgeye barış sağlamak için gidiyorum. Korkan insanın barış için savaş vermesi mümkün mü?" cevabını verir.[144] Dersim olayları sırasında gazetelerde Gökçen'in misyonu şöyle anlatılır:

142. General Alpdoğan'ın nutku, *Kurun*, 2 Temmuz 1937.
143. *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937.
144. Sabiha Gökçen ve Oktay Verel, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982, s. 9-23.

...İşte böyle tehlikeli bir mıntıkada Sabiha Gökçen bombardıman tayyaresi ile uçarak, asileri arayacak ve onları, Türk Cumhuriyetini tanımak istemeyen, ona karşı durmak, kanunlarına, mefkûresine karşı gelmek isteyenleri bombalayacaktı.[145]

Gökçen'in misyonu, Cumhuriyet otoritesini tesis etmek ve Cumhuriyet'in ideallerini yaşatmak üzere Dersim'i bombalamaktır. Görevini, "macera" tadında, yaşayarak yerine getirdiği söylenebilir. Gazetecilerle görüşmesinde, Dersim anılarını şöyle anlatır:

...Dersim'deki uçuşlarım daha heyecanlı olmuştur. Bir iki defa pilot, fakat ekseriyetle rasıt [*gözlemci*] olarak uçtum. Böyle vaziyetler insan harp heyecanını rasıt mevkiinden daha iyi duyuyor. *İnsan evvela bombalarını atıyor, bunlar bittikten sonra canlı hedefler görürse, makineli tüfeğe müracaat ediyor. Dersimde ilk bombardımanımın heyecanını unutamam.* Cekizeken civarında asilerin topluluğunu haber alıp grup halinde hareket ettik. Ben elli kiloluk bombalarımı grup halinde kaçanlar üzerine attım, isabeti gözümle gördüm ve vazifeden avdette heyecanlı dakikalar geçirdik. ...Dersimde uçuş çok heyecanlı idi. Dar boğaz gibi vadiler aşıyorduk... *Muhasama meydanında canlı hedef üzerine bomba atmak insana hiçbir acımak hissi vermiyor. İnsan yalnız vazifesini görmek için, aramayı, vurmayı düşünüyor.*[146]

Gökçen'in, Cumhuriyet elitlerinin kendisinden beklediği misyona uygun bir "ödev ahlakı" ile hareket ettiği ve özellikle askeri güç aracılığıyla bölgede sürdürülen korku ve sindirme politikasına doğrudan katkı koyduğu, yukarıdaki sözlerinden anlaşılır. Cumhuriyet'in modern uçuş teçhizatını "demir kuş" sanan Dersimliler için, Gökçen'in temsil ettiği korkuyu anlamak zor olmasa gerek. Gökçen, Cumhuriyet'in şiddete dayalı uygulamalarını estetize etmeye dahi gerek duymadan, olduğu gibi aktarır. Oysa dönemin siyasi elitleri, bu konuda çok daha mahir bir dile sahiptir. Cumhuriyet, isyan eden şakilere kucağını açmış şefkatli bir ana olarak tasvir edilir:

...Arkadaşlar, Cumhuriyet kanunları ancak refahı, ümranı, iyi geçinmeyi hedef tutan hükümlerini yürütmek için çetin şartlar içinde alınan müspet neticelere ermek için cumhuriyet idaresinin kuvvetli olduğu kadar şefkatli ve adaletli olduğunu göstermek itibariyle Tunceli hadisesi

145. *Kurun*, 19 Haziran 1938.
146. "Bayan Sabiha Gökçenle Görüştük" *Tan*, 21 Ağustos 1937. Vurgular bana ait.

> en son ve en mukni [*inandıran, ikna eden*] bir misal olmuştur. (Şiddetli alkışlar, bravo sesleri)[147]

Celal Bayar da Dersim'e askeri harekât yapılacağını açıklarken, benzer sözler söyler. Cumhuriyet eliti, tüm ülkedeki varlığını ve iktidarını hissetmek ve hissettirmek istemektedir. Bu iktidara boyun eğme gönüllü olursa, Cumhuriyet de aynı istekle karşılık verecek, yoksa şefkat yerine büyük bir "kahır" ile karşılaşılacaktır. Burada "evladını terbiye eden baba" söylemi ile patriark bir devlet figürü karşımıza çıkar:

> ...Cumhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyan muameleye tabi insanlardan mürekkebdir. (Bravo sesleri, sürekli alkışlar). Bu hakikat anlaşılıncaya kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve Cumhuriyetin emirlerine inkiyad ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp deraguş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sadayı, kendi menfaatlerine göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır. (Alkışlar) Bu ikisinden birini intihab etmek kendilerine aiddir. Bilmelidirler ki şefkatimiz de kahrımız da doludur.[148]

Rejimin iktidarını tesis etmede yararlandığı bir diğer yöntem, Seyid Rıza'nın ağzından Cumhuriyet otoritesinin teyididir. Seyid Rıza'ya ait olduğu iddia edilen sözler aracılığıyla, bir yandan Cumhuriyet'in Osmanlı'dan farkı anlatılarak tarihsel bir dikotomi

147. İsmet İnönü'nün Seyid Rıza'nın yakalanması sonrası mecliste yaptığı konuşma. *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937.

148. Celal Bayar'ın Doğu Manevraları ve Dersim Harekâtıyla ilgili mecliste yaptığı konuşma. *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1938. Şeyh Said İsyanı süresince de dağıtılan beyannameler aracılığıyla Ordu Kumandanlığı halka seslenir. Bunlardan gazetelerde yer bulan birinde şöyle denilmektedir: "Ey Ahali! Başınıza geçerek sizi daima yalan sözlerle haftalardan beri birçok zararı felakete sokan Şeyh Said ve avenesini gördünüz mü? Bugün hükümetin ordusu hainleri her taraftan tart etti artık bunlar dağ başlarında kaya deliklerinde kendilerini gizleyecek yerler arıyorlar. Düşman propagandasile hükümete karşı hainlik edenlerin işte hali budur. Bunun için size tekrar ihtar ediyorum: Daha büyük zarara, perişanlığa düşmemek için herkes köyüne ocağına dönsün. Rahat rahat hayatını sürsün, tarlasını eksin. Ordu daima mazlum halkın başına felaketler getiren bu hainleri arıyor. Sizler de bundan sonra köylerinizde evlerinizde çoluk çocuklarınızla rahat yaşayabilirsiniz. Şayet yine hainlerin sözlerine uyar ve köylerinize dönmez, hükümetimize dehalet etmez iseniz sonra köylerinizi, evlerinizi yanmış bulacaksınız. Bu size son ihtarımdır" *Vakit*, 13 Nisan 1925, s. 1'den aktaran Murat Deniz, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007, s. 63.

kurulur, öte yandan isyan edenin iktidar yoksunluğunu itiraf etmesi sağlanarak, Cumhuriyet otoritesi pekiştilir:

> Haber aldığımıza göre Seyid Rıza bir konuşma esnasında: "Biz bir mazbata ile Padişahtan idam mahkûmlarını affettirdiğimiz halde şimdi yakamızı kurtaramıyoruz" demiş ve masanın üzerindeki iki kuruşu göstererek "parasızım, bütün servetim budur" demiştir. "Bu kadar büyük davaların serveti bu mu?" sualine hepsi gitmiştir, cevabını vermiştir.[149]

Devletin Dersim'e fiziksel ve simgesel bir güç olarak girişinin en veciz ifadesini, dönem gazetecilerinden Naşit Uluğ, bölgeye 1938 yılında yaptığı geziyi anlattığı kitabında dile getirir. Bu sözler aslında Cumhuriyet projesinin özetidir: Devletle tanışmak, medenileşmek, Türklüğüne kavuşmak:

> Dersim muhitinden dışarı çıkmamış insanlar, hayatlarında ilk defa böyle azametli binaları görüyorlar, onların gözlerinde devletin kudret ve büyüklüğü bu binalarla canlanıyor... Ağasının evinden birkaç yüz kat büyük bir yapı... Demek ki, ağa devletin yanında bir hiçmiş... Kışlaları, hükümet konaklarını ve mahalleleri, azı dişleri görünecek kadar ağzını açarak seyreden ve ancak göziyle idrak eden dersimli, azametini dar dimağına sığdıramadığı bu varlıklar karşısında devletin kudretini anlıyor; dünyanın dağdan, taştan ibaret olmadığına artık inanıyordu. (...) Eskiden Pertek çarşısını saçı sakalına karışmış, sakal bırakmayı bir meziyet sayan bir sürü beyaz dolu (donlu?) aşiret kalabalığı doldururdu. Bugün çarşıda saçını, sakalını kesmeyi medeni bir icap sayan, beyaz donunu siyaha boyatan, aslına, Türklüğüne kavuşan insanlar dolaşıyor.[150]

3. Dersim Olaylarını Feodal Yapının Neden Olduğu Bir Sorun Olarak Gören Haberler

Dersim bölgesinin ağaların, derebeylerin tasallutu altında, geri kalmış bir bölge olduğu, devletin resmi raporlarında sıkça tekrar edilen bir temadır. Bölge insanı, masum halk ve onu sömüren seyit/ağa ikiliği dahilinde kavranır. Dersim meselesinin kökten çözümünün, seyitlerin nüfuzunun azaltılması ve Batı'ya sürgün edilmesinde aranması, Cumhuriyet'in aşiretlere karşı açtığı savaş söylemi ve halkı topraklandırmanın uzun vadede bölgeyi kalkındıracağı fikri, Dersim meselesini feodal bir sorun olarak anlam-

149. "Tunceli müddeiumumîsi iddianamesini hazırladı" *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1937.
150. Naşit Uluğ, a.g.e., s. 195 ve s. 196.

landırmanın işaretleridir. Cumhuriyet'in toplum mühendisliğinin ya da "uygarlaştırıcı misyonunu"nun ana hedefi, yüzyıllardır sürgit devam eden feodal yapıları çözmek[tir].[151]

Bölgenin "feodal" yapısına dair sıkıntılar, geç Osmanlı dönemi raporlarında da rastlanan bir temadır. Bu raporlarda bağlam "mezhep farklılıkları" üzerine temellense de "ağalık" düzeninden de şikâyet edilir: "Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan fenalıkların başlıca sebebi olan Şiiler; nikâh kıyma, ölü yıkama ve defnetme gibi işleri yapan ve sazla-sözle dini konularda halkın manevi duygularına hâkim olan Dede ve Seyitlerle; halkın dünya işlerine egemen olan, ruhu eşkiyalıkla dolu, ikiyüzlü ve fesat ağaların elinde esirdir".[152] Asker ve vergi alınamaması da şikâyetler dahilindedir. 1903-1906 yıllarında bölgede mutasarrıflık yapan Celal Bey'in Dersim ıslahatı için bulduğu çözüm, Cumhuriyet eliti ile aynıdır: "ağavat ve rüesayı Dersim'den çıkararak efradı aşair üzerinden ağaların izale-i nüfuzu (ağa etkisinin yok edilmesi)".[153]

Bu dönemin en çarpıcı raporlarından biri, Kazım Karabekir'in sunduğu rapordur. Karabekir, aşiretleri "en zararlılar" "en kurnazlar" vb başlıklar altında inceledikten sonra, fikirlerini şöyle dile getirir: "(...) Dersimlilerin kötü ahlakı o derece bozulmuş, o mertebe düşmüştür ki, nüfuz ve toplumsal mevkisi en yüksek olan zengin ve yüzlerce davarı vesairesi bulunan bir aşiret reisi, iki keçi karşılığında bunun şeref ve namusunu düşünmez; bizzat hırsızlığa tenezzül eder".[154]

Cumhuriyet dönemi raporları benzer temalar içerse de bölgenin feodal yapısını Osmanlı yönetiminin ilgisizliğine ve beceriksizliğine bağlama eğilimi yaygındır: "Tanzimattan önce bütün doğu illeri derebeylik usulü ile idare edildiği ve Devlet bu bölgelere yabancı gözle baktığı için bu süre içinde hükümet kuvvetleri, hemen kâmilen derebeyleri, aşiret reisleri ve ağaların elinde idi. Tanzimat devrinde ise; Dersim, Şah Hüseyin adında bir Der-

151. Zafer Toprak, "Cumhuriyet Bürokrasisi ve Toplum Mühendisliği" başlıklı sunuş yazısı, Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936–1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. xv.

152. Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in İçişleri Bakanlığı'na 1903'te sunduğu rapor. Bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 211.

153. Bulut, a.g.e., s. 215.

154. 1918 yılında Van, Bitlis, Muş ve Elazığ illerini kapsayan 2. Kolordu ve daha sonra 1. Kafkasya Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in raporu. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 223-224.

simlinin hâkimiyeti altında idi ve hükümet, burası için Kürtlerle meskûn diğer bölgelerden farklı olarak bir idare-i maslahat politikası takip etmişti. Nizam-ı Cedit usulü kabul edildikten sonra hükümet, Dersim'den de asker almayı sağlamak suretiyle bu bölgeye nüfuz etmeyi düşünmüş ve bunun için de nişan, rütbe ve hediye dağıtarak Dersim reislerini ele geçirmek istemişti".[155] Cumhuriyet'in yorumuyla Osmanlı, bölgeyi "idare etmiş" günü kurtaran bir yönetim uygulamış ve bölgede derebeylerin otoritesini fiilen kabul etmiştir. "Devlet'in bu bölgelere yabancı gözle bakması" Cumhuriyet'in Dersim'i "Ankara sokakları gibi baştan başa geçme" kararlılığının tersidir. Ancak bulunan çözümler, birbirinin devamı niteliğindedir. Cumhuriyet'in erken döneminde de Dersim meselesi ve bölgedeki asayişsizlik, halkı ezen ağaların varlığına bağlanır ve çözüm bunların silahlarının toplanıp, topluca "uzak vilayetlere" sürgününde aranır. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in 1926 yılında yazdığı rapor, siyasal elitin 1937-38'de gerçekleştireceği uygulamaların çoğunun, erken dönemden beri önerildiğini gösterir: "Silah toplandıktan sonra halkın bir esareti hayvaniye ile merbut ve emirlerinde tamamen münkat (hayvan gibi esir ve bağlı) bulundukları reis, şeyh, bey, ağa namlı eşhas ve mütegalibeyi ve bunların akarip (yakınları) ve müteallikatını derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek".[156]

Cumhuriyet döneminde şikâyetler, "modern" bir devletin merkezileştirme çabalarına direnen bir "çevre" algısı üzerinde yoğunlaşmaya başlar. Erzincan Valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı *Erzincan* adlı kitabında Dersimliler "derebeyliğin en fena şeklini yaşayanlar" olarak nitelenir. Aşiretlerin durumu şöyle aktarılır: "(...) Kürt aşiretleri sistematik bir şekilde şekavetlerine devam ediyorlar, Türk köylerini ve türk köylüsünü soyuyorlardı. Şakilerin bir kısmı Ovacık kazası ahalisinden Seyit Rıza'nın etbaındandı (uyruğundandı); ekserisi de Plümer kazasının Danzig nahiyesine tabi köyler halkındandı. Zaten bu köylerin bir kısmı hükümete itaat etmiyorlardı. Asi idiler: Köylerine tahsildar göndermek, adli tebligatta bulunmak, nüfuslarını yazdırmak, askeri yoklamak icra etmek... mümkün değildi".[157]

155. "Tunceli'nin (Dersim'in) Asayişsizlik Durumu" *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-II*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 41.
156. Bulut, a.g.e., s. 241-242.
157. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 191.

Dersim'de "isyanın" bastırılışı da bölgede nüfuz sahibi olan bu unsurların bertaraf edilmesi ile ilişkilendirilir. Genelkurmay belgelerinde, 1938 harekâtından sonrası şöyle aktarılır:

> Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölgeden çıkartılmıştır. Bundan sonra Tuncelinde genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ederek bunu gerçekleştirecek cüret ve böyle bir teşvik ve tehdide uyacak cesaret kalmamıştır. (...) Ağa ve reislerin bir kısmı kalkmıştır. Fakat seyitlerin çoğu kalmıştır. Gerek uysal olduklarından dolayı dokunulmayan ağa ve şerirler, gerekse seyitler meydanı boş bulurlarsa halkı aynı halde tutmaya devam ederler. Seyitler ağaların telkin vasıtalığını yaparlar. Halkta icra kuvvetini teşkil eder. Bu ihtimali kökünden yok etmek için esaslı tedbir; içeride kalmış olan seyit ve ağaların hepsini Tunceli dışına çıkarmak ve bugüne kadar hükümet ile halk arasında her hayırlı teşebbüsü akim bırakan bu kitleyi ortadan kaldırmaktır. Ancak bundan sonra halk hükümeti baş tanır, her icraatını kabul ve tatbik eder ve onu ilkellikten kurtarmak isteyen Cumhuriyetin kültüründen ve nimetinden istifade eder. Bu gerçekleşinceye kadar Tunceli'de kuvvet, basiret ve devamlı baskı ile mevcut ağa ve seyitlerin nüfuz ve etkileri ile aralıksız mücadele ederek çalışmak gerekir.[158]

Dersim olaylarının temel nedeni olarak sunulması, frekans analizinde tekrar düzeyi düşük çıkmış olsa da bu tematik kategorinin yorumlanmasını gerekli kılar. Özellikle isyanın haberleştirilmeye başlandığı ilk günlerde Dersim meselesi, çıkarları zedelenen ve Cumhuriyet'in menfaatlerine müdahale ettiği feodal unsurların ayaklanması olarak sunulur. Cumhuriyet'in bölgede sürdürdüğü ıslah ve medenileştirme programı, ağaların ve seyitlerin çıkarları ile çatışmış, onlar da masum halkı kandırmak suretiyle ayaklanma başlatmışlardır. Bu noktada söylem düzeyinde üç tema dikkat çeker: Ağaların bölgeden sağladığı menfaatler ve bu menfaatlerin tehlikeye girmesi yüzünden ayaklanma çıkarmaları, "masum halk-onu kullanan ağa" dikotomisi ve Cumhuriyet'in bölgedeki halkı kurtarma ve koruma projesi olarak Dersim'e müdahale.

Ağaların bölgeden sağladığı menfaatler, halkın geri kalmışlık düzeyini göstermek ve neden isyan ettiklerini açıklamak üzere öne çıkarılır. Buna göre ağalar kendi nüfuzları tehlikeye gireceği için medeniyet istememektedirler:

158. "IV. Tunceli Harekatı: 6-16 Eylül 1938" *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 205-206.

> ...Dersimde normal bir durum olsa iki milyon dönümlük tarla ve mera 60,70 bin insanı kolayca geçindirebilir. Fakat ağalar, yol yapılmasına ve emniyet ve medeniyetin kendi aralarına yerleşmesine yüz seneden beri muvaffakiyetle karşı durdukları için maişet kaynakları çok dar kalmıştır... Yol yapılıp, emniyet kurulsaydı ve mahsul geniş ölçüde pazara inse idi, Dersim şekavetinin saikı olan maişet darlığı ortadan kalkabilirdi... Memleketin bütün toprağı ve mahsulleri ağaların elindedir. Emek sahiplerine ölmeyecek kadar yiyecek verirler. Buğday ekmeğini yalnız ağa yer. Halk darı ekmeği ve fasulya ile geçinir.[159]

Ağrı İsyanı'ndaki "iç ve dış güçler koalisyonu" Dersim'de vurgulanan bir tema olmaktan çıkar. Feodal çıkarlar, isyanın yegâne sebebi olarak görülür. Gazetelerde, ağaların devlet otoritesine karşı tasvir edilen tutumları ise resmi raporlardaki yorumlarla benzerlikler taşır. Buna göre ağalar, açıktan isyan etmeseler de diğer aşiretleri çoğu zaman desteklerler, bu nedenle güvenilmezlerdir:

> Son vaziyet dolayısile yaptığımız esaslı etüdlere, temaslara nazaran hadise tahrikten ziyade menfaatleri, varlıkları tehlikeye maruz kalan ağaların ektiği fesad tohumundan başka bir şeye atfedilmemelidir. Bu sergerdeler iki zümre olup biri fiilen şekavet ve serkeşliği iştirak edenler, diğerleri sinsi vaziyetlerini ve pusuya yatmış durumlarını muhafaza ederek hadiselerin inkişafını bekleyen, fırsat kollıyan ve el altından menfur tahrikâtlarına devam eden ve fakat muti görünen kimselerdir. Mahallen yapılan tetkikattan anlaşıldığına göre çok fakir ve cahil halkın değil, isyan ağalarındır.[160]

Bölgedeki feodal yapıya dair bir diğer tema, "sömüren ağa ve ezilen halk" arasında kurulan dikotomidir. Dersim olayları boyunca, Cumhuriyet'in kendi yurttaşına reva gördüğü katliam ve sürgünün izahıyla çelişen bu "şefkat" temelde Cumhuriyet'in bölge halkına değil, oradaki feodal yapıya, geriliğe ve başkaldırıya karşı bir savaş başlattığını ima eder. Hatta bu savaş, halkı içinde ezildiği sömürü düzeninden kurtarmak üzere yapılmaktadır. Çünkü bu bölgede, iyi olan her şey ağanın iken, "çok zeki Türklerden müteşekkil" Dersim ise ezilmektedir:

> Ağaların iğva ve tahrikile daima fenalığa sürüklenmiş olan bu havali halkı çok zeki Türklerden müteşekkil bir camianın olduğu kadar gene

159. "6300 kilometre murabbalık bir yurt parçası" *Tan*, 15 Haziran 1937.
160. *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1937.

> ağalar tarafından tahrik iğzab edildikçe daima korkunç hareketler bulunmaktan hali kalmamıştır... Bu havalide malum, mülkün, silahın ve hülasa her şeyin en iyisi ağada, reiste ve seyidde olup halk bunlar nam ve hesabına çalışan uşak mahiyettedir. Birçok yerler silahtan çok evvel tecrid edilmiş oldukları halde ağaların, reislerin sistematik nüfuzlarından kurtulamamış ve bu defa da iftira ile yalancı şahidlerle, araziye müdahale, tapu istihsali gibi muhtelif ve karışık hilelerle halk üzerindeki nüfuzlarını idameye çalışmışlardır.[161]

Sömüren ağa-ezilen halk dikotomisi erken dönem raporlarında da dikkat çeken bir temadır. Mutasarrıf Hamdi Bey, 1926 yılında yazdığı raporunda "cehaletin, maişet darlığının, dahili ve harici tesvilatın, Kürtlük temayülatının (*eğilimi*) son irtica hareketinin tedipten mütehassil olmuş (*doğmuş*) intikam hissiyatının, dini ve içtimai inkılabat vesilesile kara kuvvetlerin uyandırdığı aksi telkinatın tahtı tesirindeki (*ters izlenim etkisi altındaki*) avam halk reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve bazicesidir (*örneğidir*). Şekavet bunların teşvikiledir"[162] diyerek Dersim'deki durumdan ağaları sorumlu tutar.

Dönem gazetecilerinden Naşit Uluğ da kitabındaki bir bölüme "Dersim'in baş belası: Seyit'tir. Seyit, Dersimlinin her şeyini sömürür" başlığını vererek, bölgenin geri kalmışlığından ağa ve seyitleri sorumlu tutar. Uluğ, bölgede görev yapan vatanperverleri, Seyit'e karşı uyanık bulunmaya çağırır:

> Dersimde vazife gören vatanperverler, manevi Dersim'in bir daha başını kaldırmasına meydan vermemeğe ihtimam göstermeli ve bilhassa dilenci kılıklı, haline kolaylıkla acındıran Seyid'e karşı gayet uyanık bulunmalıdır. Seyit zavallı dersimlinin yalnız vicdanını esir etmemiş, tıpkı ağa gibi onun devlet ve memleketle münasebetinin arasına "Hâkim ve adalet dağıtan" sıfatiyle de girmiştir. Esasen uyanan, haklarına ve şereflerine Cumhuriyetin radikal tedbirleriyle kavuşan bu insanlar daha şimdiden Seyit görünce yerlere kadar eğilmiyorlar, onun kapısında hayvanlar gibi ulumuyorlar, bu ırz düşmanı, hak düşmanı ve şeref düşmanı sefilleri hakiki çehreleri ile görmeye başlıyorlar. Tunceli'nde bugün kurtarıcı karar ve tedbirler tatbik eden idealist Türk çocuklarının bu bahiste çok hassas olacaklarından ve bir daha dersimliyi seyidin esaretine düşürmeyeceklerinden emin bulunuyoruz.[163]

161. *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1937.
162. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 240-241.
163. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 78-79.

Uluğ, Seyit'i pre-modern Dersim'in vitrini olarak resmederken, ona boyun eğen Dersimliyi ise "seyidin kapısında hayvan gibi uluyan" sözleriyle anlatır. Seyit ve ağa, bölgede devletle Dersimli arasına giren, ikinci bir nüfuz odağı olarak tehlike yaratır. Onlar, Dersim'in geleneksel yönetim ve yaşayışının temsilcileridir. Cumhuriyet'in bölgede inşa etmeye çalıştığı "modern, bilimsel" hayatın karşısında, feodalitenin tüm kötülüklerini temsil ederler. Bu algının dışındaki tek rapor, Vali Cemal Bey'in 1926 yılında yazdığı rapordur. Vali, "üç beş şahıs müstesna, ağalar ve reisler de dahil, tekmil Dersimliler müthiş bir fakru zaruret içinde çırpınmaktadır. Gaspu garatların sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir"[164] diyerek bölgeyi farklı bir bakış açısı ile yorumlar.

Dönem basını, Cumhuriyet elitinin çizdiği Dersim panoramasına yakın durur. Buna göre, Dersimlinin devlete karşı vazifelerini yerine getirememesinden ve iyi bir "yurttaş" olamamasından ağa mesuldür:

> ...Seyid ve ağa köylünün kanını emercesine istismar ettiği için Dersimli vergi veremez ve vermezdi. Gene Seyid ve Ağa için canını feda ettiğinden askere gelmezdi.[165]
> Tarla ağanın, yayla ağanın, Dersim ağanın, Dersimli... O da ağanın![166]

Gazetelerde çizilen "ağanın kulu Dersimli" portresi, resmi raporlarda da karşımıza çıkar. Birinci Umumi Müfettişlik'in 1930 tarihli Dersim raporunda, gazetelerdeki söylemi önceleyen benzer ifadeler yer bulur: "Dersim halkı fakirdir. Ziraata elverişli toprak pek azdır, işsizdir. Öyle köyler vardır ki sahip oldukları birkaç keçinin mahsulâtını bütün ihtiyaçlarına karşı kullanırlar. Bereketi tenasül (verimli doğurganlık) vardır. Aile çabuk çabuk büyür, ihtiyaç artar, servet yine odur. Bu sebeple maişetini (geçimini) temine çareler arar; artık canı bahasına da olsa başındaki ağanın emrine girer. Bir defa buna tutuldu mu artık iş elinden geçmiştir. Çünkü mevcudiyetini ağaya teslim etmiştir. Her türlü tehlikeyi göze alarak ağasına nefsini teslim etmiş olan bu zavallı, düştüğü derekeden kendini kurtaramaz. Ağanın kayıtsız şartsız esiridir. Her aşiret ve kabile reisinin böyle birçok adamı vardır, işte icra

164. Bulut, a.g.e., s. 243.
165. "Dersim'in İçyüzü 5: Seyitler Halkı Nasıl Soyor?" *Kurun*, 30 Temmuz 1937.
166. "Dersim'in İçyüzü 2: Dersimi Asi Dersim Yapan Şey Nedir?" *Kurun*, 13 Temmuz 1937.

vasıtaları bu zavallılardır".[167] Yine Fevzi Çakmak 1930 tarihli raporunda, şekavetin baş sorumlusu olarak aşiret reislerini suçlar ve Dersim meselesinde devletin bölgeye bakışını özetler: "Dersim halkı cahildir. Şekavet ruhu hâkimdir. Bununla beraber şekavete, tecavüze, soygunculuğa asıl müessir rüesası (gerçek etken aşiret reisleri) olmuştur".[168]

1930 yılında gerçekleştirilen Plümer Hareketi'nin ikinci safhasını idare eden 3'üncü fırka kumandanı Halis Paşa da raporunda Fevzi Çakmak ile benzer fikirleri paylaşır: "Seyit ve ağaların çok zalimane tasallut ve tecavüzünden kurtarılabilse en muti (boyun eğen) ve çalışkan bir halk kazanılmış olacaktır. (...) Seyit ve ağaların mazlum halk üzerindeki tasallut ve tahakkümü de doğru ve aşikârdır. Liyakatlı ve adil memurların devamlı mesaisi ve bu halkı ağanın zulüm ve tahakkümünden kurtaracak muhafız kuvveti olmadıkça ve aşair efradının zihnen yükselerek tahakkümün ağırlığını hissetmedikçe, bu zulüm ve tahakküm devam edecektir. Bu hal, Şarkın ve Garbın birçok köylerinde de hemen mevcuttur".[169]

Dersim'deki feodal düzen, yargılamalar boyunca da gündemde tutulur. Dersim İddianamesi'nde bu durum "(...) Tarihi rolleri hitam (son) bulduktan sonra hayat sahnesinden çekilmeyen, yaşamakta ısrar eden her teşekkül gibi aşiret reisliği ve hele seyitlik de nüfuzları altında tuttukları halkın sırtından geçinen muzır birer varlık olmuşlar ve adeta Dersim'i hariçte kalt, gasp ve serkeşlik hayatı üzerine müesses (kurulu) bir cinayet yuvası şeklinde tanıtmışlardır. (...) Reis bunları şahin ve doğan terbiye eder gibi talana hazırlar. Dersimli çapulcu ise artık gözüne kestirdiği davara saldırmak için onun kendine veya ağasına ait olup olmadığını düşünmeğe lüzum görmeyen bir otomandır (robot)"[170] sözleri ile tasvir edilir.

Dönem gazetecilerinden Naşit Hakkı Uluğ bu dikotomiyi, kötü Kürt (*aşiret reisi, seyit, ağa*)-iyi Türk (*halk, köylü*) noktasına getirir. Uluğ'a göre, bölgenin Kürtleşmesinin müsebbibi, halka Kürt olduklarını telkin eden derebeyleridir. Uluğ'un yorumlarında, ırkçı eğilimler dikkat çeker:

167. Bulut, a.g.e., s. 248-249.
168. Bulut, a.g.e.,s. 255.
169. Bulut, a.g.e., s. 258-260.
170. Bulut, a.g.e., s. 287.

> Toprağa ot gibi bağlı adama "Kürt" derler. "Kürt" toprakla alınıp satılır. Toprağa sahip olanların malıdır. Türk'ün başı yukardadır. Esirlik damgasını alnına vurdurmaz. Bir Türk köyünün üzerine çökebilmek için onu önce "Kürtleştirmek" şarttır. Osmanlı Devleti bu olumsuz asimilasyon işinde derebeyine yardım etmiştir. Kabile ve aşiretler Orta Asya'dan getirdikleri isimleri taşırken, buradaki birçok aşiretlerin batı vilayetlerine geçen kabileleri milli benliklerini büyük şerefle muhafaza ederken, asırlarca evvel kurdukları köylere öz Türk adlarını koyan ve Türk töresiyle yaşayan bu insanlara şeyh ve derebeyi el ele vererek "Kürt" damgasını vurmuşlardır.[171]

Uluğ, bölgenin asırlardan beri süren cehaletine ilk esaslı darbeyi, irticaya karşı açtığı savaş ile Cumhuriyet'in vurduğunu belirtir ve Cumhuriyet nazarında "bey"e bakışı anlatır: "Artık bey biliyor. Cumhuriyet nazarında bir bey ile bir köylü arasında fark yoktur. Köylü, beyin eşyasından sayılmaz. Bey, istediğini astırıp kestiremez. Bey, istediğinin ırzına sahip değildir. (...) Bey vergi verecektir. Beyzade askere gidecektir. Bey, kanunu tanıyacaktır. Bey, memurları elinde maymun gibi oynatmayacaktır. (...)"[172]

Uluğ'un siyasal bir rejim olarak, hukuk ve eşit yurttaşlığı esas alan "Cumhuriyet" fikri üzerine sözleri, iç açıcı görünür. Ancak etnisist ulus tanımı ve ırkçı eğilimleri, Dersim meselesinin ele alışında, dönem elitlerinin çoğunun malul olduğu bir zaafı açığa çıkarır. Bölge insanına bir yandan Cumhuriyet nimetleri ve siyasal eşitlik söylemi ile yaklaşılır, öte yandan bunun ön koşulu olarak etnisist bir Türk-yurttaş kategorisi dayatılır.

Uluğ'un bölgenin Türklüğüne dair teorileri ve Kürt-Türk ikiliği konusundaki görüşleri, farklı konularda gündeme gelmeye devame eder. Örneğin aşiretleri ele aldığı bölümde, Kürtleşmiş olanlar ile Türk olanları ayırır ve "Ovacık aşiretleri Türklüğünü daha kolay, daha bariz gösteren Dersim çocuklarıdır. Dersim'e

---

171. Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, (1. Baskı, Hâkimiyet-i Milliyet Matbaası, 1932), Kaynak Yayınları, 2011, s. 20. Bu tespite resmi raporlarda da rastlanır. Yazarı belli olmayan 1936 yılı Plümer Kazası Genel Durum Raporu'nda halkı sömüren bir seyitler zümresinden bahsedildikten sonra, bunların halka Türklüklerini unutturduklarından bahsedilir: "(...) Tarihin o devirlerinden beri bu seyitler zümresi Aleviliği kabul eden bu kitlenin Türklüklerini unutturacak ve onları aynı dili konuşan Türklerden nefret ettirecek birçok propagandalar yapmışlar ve başka bir kültür vermek için çok uğraşmışlardır" *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936–1950), Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4*, Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 4.

172. Uluğ, a.g.e., s. 10.

düşmanların besleyip büyüttüğü hiçbir hıyanet fikri adım atmamıştır. Hiçbir Kürt fikri veya hareketi bu dağlardan alaka görmemiştir. Bu tekrar ispat eder ki Dersim öz Türk'tür. Ovacık'ta Dersimli kızın baş şarkısı: 'Ben o Kürde varamam, ayağı çarıklıdır' ile başlar ve bununla biter"[173] sözleriyle Dersim'in etnik olarak Türk olduğunu kanıtlamaya çalışır.

Dönem basınına göre Dersimli, Cumhuriyet'in getirdiği nimetlerin hemen farkına varır ve ağanın taassubundan kurtulmak, onun için en büyük mutluluk haline gelir. Dersimlinin ağzından Cumhuriyet'in medeniyet projesini olumlama, yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere toplumsal "rıza"nın üretimi noktasında önem taşır. Öyle ki bu rıza, Abdullah Paşa ve sahip olduğu sınırsız yetkiye rağmen ortaya çıkar:

> Aziz oğlu Hasan'ı dinleyiniz. Çubuğunu öyle tatlı tatlı içiyor ki, mazisini, karanlık mazisini unutmuş, halin neşesi içinde kendini istikbalin en tatlı ümitlerine bağlamıştır. "-Yevmiye alıyorum, beni Abdullah Paşa çalıştırıyor. Var olsun" diyor.[174]
> Bir gün Mazgirde giderken yolda ihtiyar bir *yerli* ile görüştüm. Diyordu ki: "-Bizim günahımız yok. Senelerce böyle kaldık. Başımızdaki seyit, bizim hocamız, ağamız, kanunumuz, babamız gibi geldi. Her işi ona danıştık. Ona sorduk. İşte bu yüzden böyle olduk.[175]

Halk-ağa karşıtlığı, Cumhuriyet'in bölgede kuracağı düzen ve medenileştirme operasyonu neticesinde, halk lehinde çözülecek bir sorun olarak görülür. Cumhuriyet'in temel amacı, bölgedeki hastalığı tedavi etmek ve halkın kendi kendisini yönetmesini sağlamaktır. Aslolan Cumhuriyet'in Dersimliyi koruma ve medenileştirme projesi olarak, Dersim'e yapılanlardır. Diğer bir deyişle bölgeye "eşit yurttaşlık ve Cumhuriyet nimetleri"ni götürmektir.[176] Bu nihai amaçla pek örtüşmeyen bir biçimde, bölgede yasama, yürütme ve yargı erkini tek başına kendinde toplayan General Alpdoğan, Cumhuriyet'in isteğini şöyle açıklar:

---

173. Uluğ, a.g.e., s. 60.
174. *Tan*, 30 Temmuz 1937.
175. *Tan*, 3 Ağustos 1937. Vurgular bana ait.
176. Naşit Uluğ 1939'da Cumhuriyet'in amacını şöyle özetler: "Dersimli, aşiret reisinin esiri idi, onu kurtarmak için aşiret hayatını yıkmak lazımdı; İşte Dersim'de bu yapıldı". *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 91.

> Tunceli içinde Dersimde ağalar ve reisler, eski aşiretlik devrinden kalma sakim düşüncelerini devam ettirmek ve cahil halk üzerinde öteden beri süren nüfuzunu kökleştirmek istiyorlardı. Bu illet bir türlü tedavi edilmemiştir. Emanet olarak muhafazasını tekeffül ettiğimiz Cumhuriyet idaresi, bu hastalığı kati surette tedaviye azmetmiştir. Devlet halk idaresi şeklinde bir rejim kurmuş ve bunu kanunlaştırmıştır.[177]

"Kurtarma misyonu" Naşit Uluğ'un da Dersim'de uygulanan harekâtın amaçlarını izah ederken kullandığı bir argümandır. Buna göre Dersim, Cumhuriyet'in açtığı "hak ve hürriyet" devrinin nihai başarısı, kökünden çözdüğü bir sorundur. Dersim, Cumhuriyet eliti için "cumhuriyet idealleri"nin gerçekleştirildiği bir laboratuvardır. Dönem elitleri, bölge halkına rağmen gerçekleştirdikleri bu uygarlaştırma harekâtını, onları kurtarma ve eşit yurttaşlık götürme söylemi ile açıklar. Devletin merkezi otoritesine rakip ağa ve seyit bu noktada baş düşmandır ve harekât onlara karşı yapılmıştır: "Dersim halkını kurtarmak için onu ağadan, seyitten kurtarmak lazımdı. Devlet, Türk tarihine, Kemalist nesle şeref verecek olan kurtarıcı hamlesiyle Dersim'de hürriyet ve hak devrini açmış bulunuyor. Başkasının sırtından, başkasının sayinden geçinme zihniyetini kökünden kaldırmak da bu inkılâbın Dersim'de tahakkuk ettirdiği büyük fazilettir. Bunu idame için devletin tam kadrosu ile Dersim'e teessüs etmesi ve ancak böylelikle yeni yeni ağa ve reislerin önüne geçmesi lazımdır. Dersim için devletin aldığı karar ve tedbirler esasen bu istikamette inkişaf etmektedir".[178]

Cumhuriyet'in fazilet olarak kavradığı feodalite ile mücadele, amaçladığını ifade ettiği sosyal düzene karşıt biçimde, bölge halkının topluca öldürülmesi, sürgün edilmesi, kız çocuklarının ailelerinden alınarak Kız Enstitüleri'ne götürülmeleri[179] benzeri

177. "General Alpdoğan'ın nutku" Kurun, 2 Temmuz 1937.

178. Uluğ, a.g.e, s. 97.

179. Naşit Uluğ kitabında Dersimli Güllü'nün Kız Enstitüsü macerasını aktarır. Genel müfettiş, bölgede kız çocuklarını toplarken başlarda mukavemetle karşılaştıklarını belirtir. Ardından bu kızlardan biri olan Güllü ile sohbet gelir. Güllü, utangaç, biraz ezik ve "yarı-modern" halleriyle tecrübelerini aktarır. Okuma yazma ve bayrak dikmeyi öğrendiğinden, gelen soru üzerine henüz dikmediğinden ama hemen bir bayrak dikeceğinden, eve temizlik getirdiğinden (kardeşlerini derede yıkamak yerine, evde ısıttığı su ile yıkama, evi havalandırma, saçını tarama vb) söz eder. Sohbetin sonu, bölge insanının "medenileşme" süreciyle birlikte, kendine, hayatına, çevresine yabancılaşma sürecini de anlatıyor gibidir: "Gülli hayli sıkıldı, yoruldu, terledi. Tunceli'nin bu ham yavrusunu daha fazla üzmedim. Ağzının iki yanı yara olmuştu,

uygulamaları beraberinde getirir. Resmi raporlarda konunun ele alınış biçimi, yurttaşlığın etnisist yorumunun, herkesin tüm kimlik referansları ile birlikte eşit sayıldığı teritoryal ve sözleşmeci bir ulus perspektifine üstün geldiğini gösterir. Bu söylemin basındaki karşılığı, geriliğe ve feodaliteye savaş açmış "Türk Cumhuriyeti" ve medeniyeti uzun tarihinden alan "Türk" imgesidir. Cumhuriyete vatandaşlık bağıyla bağlanan herkesin "Türk" sayılması, kökleri Orta Asya'ya uzanan etnik "Türk" kavramsallaştırmasının gölgesinde kalmış gözükür. Feodalite ile çarpışarak bölgeye eşit yurttaşlık götürülmesi, Cumhuriyet'in yurttaşlık yorumundaki sapmalarla maluldür. Nitekim bölge halkının kültürel asimilasyona tabi tutulması ve yurttaşlığın ön şartı olarak Türklüğün etnik tanımının dayatılması, bu sapmanın göstergelerindendir. Diğer bir deyişle, Dersim'i modernleştirme, Dersim'i Türkleştirme saikı ile iç içedir. Bölge halkının Cumhuriyet'e tepkisini, yaşam tarzı ve kültürüne bu doğrudan müdahalede aramak gerekir.

Dersim meselesini feodalite ile ilişkilendirme tutumu, Cumhuriyet'in modernleşme ve Batılılaşma amacıyla doğrudan ilişkilidir. Siyasal elitin Batı modernleşmesini total bir çerçeve olarak benimsemesi, derebeyliği ortaçağ ile ilişkilendiren tutumunda açığa çıkar. Ortaçağ üzerine Cumhuriyet elitinin düşünceleri, modernleşme ideolojisinin yerelleştirilmesi bağlamında, üzerine düşünülmesi gereken bir söylemdir. Batı'da Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın temel taşlarının konulduğu kurucu bir döneme denk gelen ortaçağ, sanıldığı üzere sadece karanlık ve ilkel bir zaman dilimini değil, üniversitelerde mantık, matematik, felsefe tartışmalarının yapıldığı, yazar ve sanatçıların burjuvalardan çok önce aristokrasi tarafından korunup himaye edildiği bir döneme denk gelir. Ortaçağ yergisi, Avrupa'nın modernleştirici elitinin, modern olanı yüceltme söyleminin bir parçasıdır. Batı dışı bir modernleşme projesinin öncüleri olarak dönem elitlerinin, Avrupa modernizminin söylem çerçevesinin önemli bir bölümünü benimsemiş ve yerelleştirmiş olduğu söylenebilir[180]:

---

doktora uğrayıp merhem almalarını tavsiye ederek ayrıldım. Gülli utanmıştı: 'Bu yaralar kardeşlerimden geçti, beraber yiyoruz da...' " Bkz. Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 183-184.

180. Bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entellektüeller*, Ayrıntı Yayınları, 2006; ve Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri,* İletişim Yayınları, 2008 ve Jurgis Baltrusaitis, *Düşsel Ortaçağ*, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.

> Modern bir cumhuriyet içinde derebeylik sistemine yer yoktur. Türkiye büyük inkılaplarla modern bir cemiyet kurmaya çalışırken, gövdesinde hâlâ Ortaçağ derebey hayatını idame etmek isteyen unsurlar vardır. Bunlar yaşadıkları muhitin coğrafi vaziyetinden istifade ederek, inkılâbın bütün hamlelerinden uzak kalmıya çalışmışlar, hatta terakki ve inkişafa karşı cephe almışlardır. Bu suretle Tuncelinde ortaçağ ile yirminci asır çarpışmağa mecbur oldu. Bu çarpışma memlekette derebeylik sisteminin tasfiyesini temin edecektir. ... Ortada bir isyan yoktur. Sadece derebeylik sisteminin tasfiyesi mevzuu bahistir ve modern Türk devletinin başladığı iktisadi inkılapların muvaffak olması, ancak bu sistemin memleketten tamamen kalkmasile mümkündür. Modern bir devlet kuran Türkiyede derebeyliğin yeri kalmamıştır.[181]

Cumhuriyet'in hedeflediği modern devlet yapısı önündeki yegâne engel olarak görülen feodaliteye, son darbeyi vurmak görevi, yine Cumhuriyet'in medeni yüzünü temsil eden, "Ulus Kızı" Sabiha Gökçen'e verilir. Gökçen, "modern Türk kızı" vasfı ile geriliği temsil eden Dersim'i bombalayarak, feodaliteyi fiziksel olarak da sembolik olarak da sonlandırmış olur:

> Asırlarca devam eden mahrumiyetlerden sonra tam hakla ve tam kudretle umumi hayata giren Türk kadınının geriliği ve feodalizmi yıkmak için son bombayı atması, çok dikkate değer bir tarihi hadisedir.[182]

4. Etnosentrizm İçeren Haberler

Dersim Katliamı'nın haberleştirilme biçiminde dikkat çeken önemli temalardan bir diğeri, bölgenin etnik kimliği üzerine iddialardır. Frekans düzeyinde çok yüksek bir ortalamaya sahip olmasa da Dersim'in Türklüğü konusundaki ısrarın haber başlıklarında kullanılması, manşetlerde yer bulması, bu kategorinin önemini artırır. Özellikle isyanın haberleştirildiği ilk günlerde, bölgenin Türklüğü önemli ölçüde vurgulanır, sonraki günlerde ise Dersim'e yönelik egzotik merakın ürünü olan yazı dizilerinde, bölgenin ırki bakımdan Türk ve konuştuğu dilin "dağ Türkçe'si" olduğu tekrarlanır. Gazetelerde kimi zaman "dil sürçmesi" şeklinde, bölgenin Kürt/Zaza-Alevi kimliğinden söz edilir ancak hemen konuştukları dilin "dağ Türkçe'si" kendilerininse "dağlı Türkler" olduğu vurgulanır. Sanki "herkesin bildiği bir sır" ifşa

181. "Derebeylik kalkıyor" *Tan*, 18 Haziran 1937.
182. *Tan*, 15 Haziran 1937.

edilmemeye çalışılmakta ancak bu sır zaman zaman kendini açığa vurmaktadır. Basının Dersim'in Türklüğü konusundaki yayınları, dönemin etnisist/ırkçı ikliminden gönüllü olarak beslendiği gibi, siyasal otorite ile iyi ilişkiler geliştirebilme ve/veya baskıdan çekinmeden de kaynaklanmış olabilir. Dersim'e dair haberlerin ortaklaştığı noktalar, enformasyonun tek elden çıktığı izlenimini verir. Bu bağlamda ana temalar, Dersimlilerin ırken öz Türk olduğu, Kürt olmadıkları, en iyi ihtimalle "dağ Türk'ü" olup, "dağ Türkçe'si" konuştuklarıdır.

Daha önce söz edildiği üzere, Dersim'in Kürtleşmesi riski, resmi raporlarda sıkça yer bulur. Sürgün ve tehcir, dönemin politik eliti tarafından, aslında bu tehdidi ortadan kaldırmak üzere alınmış önlemler olarak düşünülür. Cılız ayaklanmaların topyekûn bir isyan olarak algılanması, kadın ve çocuklar dahil tüm halkın cezalandırılması, bölge için önceden tasarlanmış uygulamaların, ne olursa olsun zaten yürürlüğe konulacağı şüphesini uyandırır. Nitekim olayları bire bir yaşamış halkın sözlü tanıklıkları, bölgede devletin modernleştirme uygulamalarının yoğun destek gördüğünü, halkın binaların, yolların yapımında gönüllü çalıştığını, hatta aşiretlerin ilerlemeden daha çok pay alabilmek adına kendi aralarında çatıştıklarını söyler.[183] Yani "isyan" devletin modernleştirme siyasetine karşı çıkmış değildir. Bölge halkının kültürüne ve yaşam pratiklerine karşı müdahale, başkaldırı ve tepkiye zemin hazırlar. Nitekim Dersim'deki ağaların, askerlerle "namus meselesi" nedeniyle çatışan köylüleri haklı görerek, yetkililere teslim etmek istemeyişi nedeniyle çıkan çatışmalar, Harçik deresi üzerinde bir tahta köprünün yakılması ile başkaldırıya dönüşür ve bu gerekçeler ağır bir tenkil harekâtının nedeni olur. Olayları bire bir yaşamış olanların kanaati, devletin çok önceden bölgeyi temizleme operasyonu için yollar, kışlalar inşa ettirdiğidir. Diğer bir deyişle, Dersim'i modernleştirme adına getirildiği öne sürülen birçok "medeniyet vasıtası"nın, aslında katliamın daha kolay yönetilip sonuçlandırılmasını sağlamaya yönelik olduğu düşüncesi bölgede yaygındır. Resmi görüş ise, modernleşme çabaları sonucu nüfuzu kırılan ağaların, iktidarlarını geri kazanmak üzere devlete başkaldırdığıdır.

183. Öyle ki Dersimliler şapka giymeye dahi oldukça heveslidir. Bu uğurda, davarını satanlar bile vardır. Bkz. Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları-Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, 2004, s. 286-289.

Katliam öncesi halkın silahlarının toplanması ve 1936 Kanunu ile Dersim'de tam bir koloni yönetimi kurulması, bölgede önünde sonunda bir tenkil operasyonunun gerçekleştirileceğini düşündürür. Bu operasyonun nedeni, Dersim'in yüzlerce yıl süren ayrıksılığına son vermek, kesin bir devlet otoritesi oluşturmak olduğu gibi, asimilasyona fiziken ve manen kapalı bir grubu dağıtmak ve ulus-devletin nüfus siyasetinin eksik kalmış bir parçasını uygulamak da olabilir. Nitekim Kürtlerin geri kalanının maruz bırakıldığı zorunlu göç, bölgede de uygulanır. Dolayısıyla Dersim Katliamı, Cumhuriyet'in etnokratik uygulamalarının uç noktalarından biridir. Mağaralara doldurarak zehirli gaz ile boğma, toplu kurşuna dizme, köyleri yakma, tehcir etme benzeri uygulamalar, "sergerde" (*elebaşı*) olarak tanımlananlarla birlikte, sivil halka da yönelir.[184] Bu durum, basit bir ayaklanmayı bastırmaktan çok, sistemli bir nüfus siyaseti ve etnokrasiyi akla getirir.

Nüfus siyaseti, ulus-devletleşme sürecinin önemli bir aşaması olarak düşünülmelidir. Kültürel olarak heterojen bölgelerin birleşmesinden oluşan ulus-öncesi yapılardan sonra, son iki yüz yıla yayılan ve nüfus siyaseti örnekleri aracılığıyla homojen bir ulus üretimine yönelen ve kendi kendine yenileyebilen ulus-devlet fikri[185], toplumu, dışarıdan müdahale edilip, şekillendirilebilir bir kütle olarak görmek bağlamıyla keskin bir pozitivizme dayanır. Merkezi, sınırları belli ve homojen bir ulus-devlet tahayyülünün gerçekleşmesi için başvurulan nüfus siyaseti uygulamaları, tam sadakat gösteren, yekpare bir toplum ortaya çıkarma amacı güder. Bu süreç sosyal mühendislik ya da demografik mühendislik[186] olarak da adlandırılır. Bookman, bu amacı gerçekleştirmek için uygulanan altı stratejiden söz eder: 1) demografik istatistiklerle yani nüfus sayım sonuçlarıyla uğraşma, tahrif etme 2) doğum teşviki ya da istenmeyen etnik grupların nüfus artışını engelleyici politikalar gütme 3) etnik grupları asimilasyona zorlama 4) etnik grupları göçe zorlama (etnik seyreltme, etnik temizlik, etnik takviye [konsolidasyon]) 5) sınırlarda oynama aracılığıyla demografik değişiklikler sağlama (bölünme ya da irredantizm politikaları)

184. Bkz. Aygün (2009), Aslan (2010), Kahraman (2004), Nokta Dergisi 5 (25) (28 Haziran 1987).

185. Uğur Ümit Üngör, *The Making of Modern Turkey, Nation and State in Eastern Anatolia (1913-1950)*, Oxford University Press, 2011.

186. Milica Zarkovic Bookman, *The Demographic Struggle for Power: The Political Economy of Demographic Engineering in the Modern World*, Routledge, 2013.

6) istenmeyen etnik gruplar üzerinde ekonomik baskıyı artırarak, ülkeden ayrılmalarını sağlama, nüfus değişikliğine sebep olma.[187] Dersim'de bu politikalardan bir bölümünün uygulandığı görülür: demografik istatistiklerde tahrif[188], asimilasyon ve zorla göç ettirme.

Nüfus siyasetinin geç Osmanlı döneminde, Jön Türkler'in uygulamalarıyla başladığı ve erken Cumhuriyet döneminde de sürdüğü söylenebilir. Üngör, bu sürecin tamamını Genç Türk dönemi (1913–1950) olarak adlandırır. Bir Türk ulus-devleti kurmak ve sürdürmek, nüfus politikalarının temel amacıdır. Bu dönemde fiziksel yok etme, sürgün/tehcir, zorla asimilasyon, eğitim ve bellek politikaları olmak üzere birçok yeni yöntem uygulanmıştır.[189] 1900'ler boyunca özellikle Doğu ve Güneydoğu Hıristiyanlarını hedef alan politika, bu unsurların tasfiyesi ile, hatta eşzamanlı olarak Kürtlere yönelir. Süreç sadece göç, zorunlu iskân, katliam, soykırım benzeri uygulamaları değil, bölgeyi içine alan eğitim ve kültür seferberliğini de kapsar. Dönem elitlerinin tarihsel pozisyonları ve nüfus siyasetine yönelme gerekçeleri, iki farklı teorik perspektiften ele alınabilir:

> Büyük hanedan yapılarına ve toprağa dayalı imparatorlukların tarihini açıklayan temel görüşler, milliyetçi ve devletçi paradigmalar olarak ayrılır. Milliyetçi görüşe göre, milliyetçilikler, imparatorlukların dağılmasına neden olmuştur. Merkezkaç milliyetçilikler, imparatorluklar küçük parçalara ayrılana kadar, onlarca yıl emperyal sistemden küçük parçalar koparmışlardır. Milliyetçilik fikriyle görece erken tanışıklıkları sayesinde, bu milliyetçi kopuş Çek, Sırp, Yunan ve Ermeniler gibi azınlık grupları içinde yerleşmiştir. Bu yoruma göre, Genç Türkler de Osmanlı Anadolusu'nda bir Türk devleti kurmak için zorlayarak, azınlık milli-

187. Bookman, a.g.e, s. 47-193.

188. Ragıp Gümüşpala, 1936 yılında yazdığı raporunda hülasa cetvelindeki Kürt hanesini boyatıp, bu hanenin ihtiva ettiği rakamları, Türk hanesine ilave ettiğini anlatır ve "tetkiklerime ve halkın iddiasına istinaden Tunceli bölgesinde Türkten başka bir unsur olmadığını alakadarlara bildirdim" diyerek raporunu sonlandırır. Ragıp Gümüşpala (Tunceli Vali K.), "Tunceli'deki Aşiretler" 23 Mart 1936, Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011. Buna benzer bir müdahale, Alpdoğan'dan gelir. Abdullah Alpdoğan (4. Umumi Müfettiş), 1939 yılında "anasır cetvelleri"ne müdahale edecek, Kürt olarak yazılanları "Türk"e çevirtecektir. Detay için bkz. III. Bölüm, 20. dipnot. Abdullah Alpdoğan, "Anasır Cetvellerinde Kürt Kaydı" 6 Temmuz 1939, Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 201 1, s. 109-111.

189. Üngör, a.g.e, s. 107-245.

yetçiliklerine tepki göstermişlerdir. 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden uniter bir Türk devleti kurmayı başarmışlardır. Bu görüşe tamamen zıt olmamakla birlikte, devletçi paradigma, emperyal politik gündemin toprakların geri kalanını elde tutma ve daha önce kaybedilmiş toprakları geri almaya odaklı olduğunu söyleyerek, emperyal devlet bağlamını vurgular. Zulüm ve sürgünler, potansiyel olarak sadakatsiz olduğu düşünülen toplulukların önüne geçmenin garantisi ve çatışma sonrası bölgesel müzakere durumları için sadık demografik çoğunluklar oluşturmak olarak görülür. Osmanlı örneğinde sorun bu açıdan ele alınınca, zulümler, azınlıkların ortadan kaldırılması marifetiyle Osmanlı iç işlerine karışılmasını önlemek üzere yapılmış, hesaplı planlar olarak görülebilir. Sürgün ve katliamların bu nedenle savaş ve devlet güvenliğinin durumsal şartları ve zorunluluklarından doğduğu ve Genç Türkler'in bu baskılara tepki verdiği söylenebilir. Genç Türkler'in kararlarının ve ölçütlerinin çoğu, safi bir milliyetçi programa ters düşer ve daha ziyade faydacı, *RealPolitik* yaklaşımı açığa çıkarır. Devletçi paradigmaya göre, Genç Türkler milliyetçi ideolojinin hiçbir biçimde sadık inanırları değildirler.[190]

Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası Kürtlere yönelen nüfus siyasetinin, milliyetçi paradigma ile kesişen yönlerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde savunmacı değil, aktif bir milliyetçilik söz konusudur. Kürt isyanlarına yönelen şiddet yanında, Türk milliyetçiliğini ulus-devletin kurucu söylemi haline getirme çabaları gözlenir. Aynı zamanda bu dönemde, tehdit olarak algılanan etnik unsurların, ortadan kaldırılma ya da asimile olma ölçeğinde bir kadere zorlandıkları görülür. Özellikle Dersim üzerine yazılan raporlar ve dönem basınının izleği, bölgede kültür, eğitim ve bellek politikalarını da içine alan, Türkleştirmeye dayalı bir nüfus siyasetinin uygulandığını gösterir.

Nüfus siyasetinin temel yöntemlerinden biri olan etnik asimilasyon, Dersim'in "ırken" Türk olduğu iddiası ile başlar. Bu durum, Osmanlı'nın son dönemine kadar götürülebilir. Jön Türkler aracılığıyla Türk milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği bu dönemde yazılmış raporlarda, sık sık Dersim'in Türklüğü vurgulanır. Örneğin 1903'te Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey raporunda "Dersim öteden beri sanıldığı gibi tümü ile Kürt değildir. Çemişkezek ve Çarsancak kazaları halkı tümü ile Türktür. Hozat kasabası ile İnceağa kariyası (köyü) ve Torot aşireti halkı Türktür ve fakat Kürtleşiyorlar (...) Yalnız çok acıdır ki, Ovacık Türkleri hem

190. Üngör, a.g.e., s. viii.

Kürtleşmiş ve hem de Şiileşmiştir" diyerek bölgenin etnik ve dini kompozisyonunu yorumlar.

Kazım Karabekir de 1918 tarihli raporunda "Dersimlilerin ecdadı, Maverayı Türkistan'dır. (...) Aslen Türk olan Dersimliler zamanla kendi adet ve milliyetlerini terk etmiş; dillerini kaybetmişlerdir (...) Bal Uşağı, Koç Uşağı, Maksud Uşağı, Ferhad Uşağı, Karaballı ve diğerleri gibi aslına uyarak aşiretlerin Türk adını taşımaları da bunların köken bakımından Türk olduklarına tamamen delalet eder" diyerek, 1937-38 harekâtı boyunca, basının aynen tekrar edeceği çerçeveyi çizer. Karabekir, ileride gazetelerin de ara ara söyleyeceği gibi, "Dersim Kürtlerinin dili genelde 'Zaza' olup Kürtçe'ye yakındır"[191] diyerek, bölgede "Kürt" olarak adlandırdığı bir grubun varlığını kabul eder. Ancak bu sözlerin devamı, gazetelerde de raporlarda da, Dersimlilerin aslen Türk olduğu ve ecdatlarının Horasan'dan geldiği tezidir.

Cumhuriyet dönemi raporları, Osmanlı son dönem raporları ile benzerlik gösterir. Raporlar sürekli Dersimlilerin Horasan'dan gelme Türkler olduğunu, Kürtleşme tehdidi altında bulunduklarını vurgular. Örneğin 1926 yılında, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından kaleme alınan rapor açıkça "Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor" diyerek, bölge nüfusunun Kürtleştiğinden yakınır ve "Türk ülküsü taşıyan memurların buraya gönderilmesi ve misyonerlik yaparak havali Kürtlerinin Türkleştir[ilmesi], bu müddet zarfında mektep aç[ılmaması], ancak 25 sene zarfında Türklük his ve terbiyesini verdikten sonra mektepler küşat [edilmesi](açmak) ve halkın [okutulması]"nı[192] çözüm olarak önerir. Dönemin genelkurmay belgelerinde de Plümer Harekâtı (1930) öncesi bölgeyi tedip kararı ve hazırlıklarından söz edilirken Kürtleşme tehdidi vurgulanır: "Erzincan merkez ilçesinde 10.000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan birçok Türk köyleri, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. (...) Kürtlerin muntazam bir sistem dahilinde Türk köylerine yerleşerek Kürtlüğü yaymaya çalıştıkları ve aynı zamanda eşkiyaya yataklık

191. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 222.
192. Bulut, a.g.e., s. 239-242.

ve kılavuzluk ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gibi muzur ailelerin Türkler arasından çıkarılarak Trakya'ya nakilleri, Türklük aleyhine yönelen bu kötü maksada karşı en etkili tedbir olacaktır".[193]

Yukarıdaki raporlar, dönemin zihin haritasına dair çok şey söylese de, kanımca Hamdi Bey ve Fevzi Çakmak'ın raporları, gerek dil gerek içerik olarak, Cumhuriyet elitinin 1937 ruhunu en iyi yansıtan raporlardır. Hamdi Bey'in fikirlerini yorumlayan Jandarma Umum Kumandanlığı, "Dersim Türkiye için cehalet, maişet darlığı dahili ve harici tesvilat (kötü bir şeyi güzel göstererek aldatma, süsleme) ve Kürtlük temayülatı ile bulaşmış tehlikeli bir çıbandır. Bu çıbanın kat'i bir ameliyeye tabi tutulması lazımdır. Bunun için de evvela silah toplamak, badehu (ondan sonra) ıslahat yapmak icap eder"[194] diyerek, düşünceleri eyleme dönüştürür. Dersim meselesinin çözümünde, bu yol haritası izlenir. Bölge silahtan arındırıldıktan sonra, yol, kışla, hükümet binaları yapımı aracılığıyla, önce rejimin fiziksel olarak bölgede varolması sağlanır. Halkın yaşam tarzı üzerinde baskı arttıkça yükselen hoşnutsuzluk sonrasında ise bu çabalar, harekâtın askeri gereksinimleri karşılamak üzere kullanılır. Bu uygulamaların genel adı "temdin"dir (*medenileştirme*). 1930 tarihli Birinci Umum Müfettişlik Dersim Raporu'nda, Büyük Erkânı Harbiye Reisinin (Genelkurmay Başkanı) Mütalaaları bölümünde de dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bölgenin bir koloni olarak düşünülmesi ve yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki salahiyetin verilmesi gerektiğini söyledikten sonra, Dersim'de alınacak tedbirleri şöyle sıralar: "Propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması".[195] Hamdi Bey ve Fevzi Çakmak'ın raporları birlikte değerlendirildiğinde, bölge üzerindeki nüfus siyasetinin azımsanmayacak önemde olduğu dikkat çeker. Plümer Harekâtı'nın komutanlarından Halis Paşa da Fevzi Çakmak'ın önerilerine benzer asimilasyon teknikleri önerir. Buna göre "Tekmil kaza merkezlerinde birer ve ayrıca Mazkirt ve civarında ikişer ilk mektep açılması ve bütün bunlarda Türk ve Türklüğü telkin edecek, kendilerine Türklüklerini

193. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 11-13.
194. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 242 ve *Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu* (1932), Kaynak Yayınları, 2010, s. 226.
195. Bulut, a.g.e., s. 257.

bildirecek ve sevdirecek surette okutma ve Erzincan'da açılacak yatı mektebine her kaza ve köyden birer talebe alınması"[196] alınacak önlemlerdendir.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise 1931 tarihli raporunda "Dersim'de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünkünden daha medeni yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır"[197] diyerek "medeni" ve "Türk"ü, aynı projenin ayrılmaz parçaları olarak görür ve Türkçe'nin öğretimi için okullaşmanın önemini vurgular. Eğitim ve bellek politikalarının, nüfus siyasetinin önemli bir parçası olduğu hatırlandığında, Dersim'de amaçlananın bu siyasetin devamı olduğu söylenebilir. Nitekim sonraki yıllarda, bölgeden özellikle kız çocukların toplanarak, Kız Enstitüleri'nde eğitilmesi de bu uygulamaların devamı olarak görülebilir.[198]

Bölgedeki "Kürt" varlığını kabul eden raporlarda dahi, Türkleştirme çabası dikkat çeker. Erzincan'da valilik yapmış olan Ali Kemali'nin, 1931 yılında yazdığı kitabındaki yaklaşımı bu yöndedir. Kemali, bölgenin Kürtlüğünü teslim eder ancak bu kabul, içinde zımni bir reddi de içerir: "Kürtler, Kürtçe denilen bir dil ile mütekellimdirler (konuşurlar) ve bu lisana göre Ari ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Mamafih Kürtçe tam bir millet lisanı değildir. Hatta Kürt kelimesinin hakiki menşei bile malum değildir". Kemali, ardından dini törenlerde kullanılan dilin Türkçe olduğunu ekler ve bu durumu oldukça garip bulur: "Garip hatta dikkate şayandır ki bu gülbankler arasında okunan şeyler hep Türkçe'dir. Alevilik milliyete, hiç olmazsa bu noktada galebe edememiştir. Kızılbaşların Kürtçe gülbank okuyanı işitilmemiştir. Hatta erkek ve kadın Kürtçe bir isim bile yoktur, bilakis Pembe, Durmuş, Güllü, Gülbuçuk, Sümbül gibi isimlere çok tesadüf olunur".[199]

Döneme hâkim ilginç bir yaklaşım da bölgenin Zazalığını, Türkmenlikle özdeşleştirerek Kürtlüğe tercih etmektir. Bu yaklaşıma göre bölge Türk'tür; Türk olmayanlar, Türkmenliği Farsilikle karıştırarak, ayrı bir dil yaratan Zazalardır: "Şuhalde

196. Bulut, a.g.e., s. 263.
197. Bulut, a.g.e.
198. Bkz. Sıdıka Avar, *Dağ Çiçeklerim*, Berikan Yayınevi, 2004.
199. Erzincan Valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı *Erzincan* adlı kitabından aktaran Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 130-136.

Dersimliler Türk ise niçin dilleri Türk değildir diyenlere karşı Dersimliler Türktür fakat ana yurtlarında Şiiliğe bulaşmışlar, dillerine yarıya kadar Farisi kelimeler almışlar, uzun müddet İran harsı ve dilinin tesiri altında kalmışlar (...) Farisi diline yaklaşmışlar ve nihayet yedi sekiz asır içinde kısmen yine dillerini unutmamağa, hatıralarını ve karakterlerini muhafaza etmeğe muvaffak olmuşlardır. Kürt değildirler, Kürtlükle alakaları yoktur. Asılları ve nesilleri Türkmen olan Zazadırlar. Dilleri de Kürtçe değil Zazacadır".[200]

Bu iddiayı dönem gazetecilerinden Naşit Uluğ da tekrarlar: "1885 yılında Türkiye'de coğrafya tetkikleri yapan 'Vital Guinet' 1891'de 'Asya Türkiyesi' isimli bir coğrafya çıkarmıştır. (...) Bay Guinet nüfusu müslüman, kızılbaş ve kürt diye üçe taksim etmiştir. O, Dersim'de 15.460 müslüman, 27,830 kızılbaş ki ceman [*toplamda*] 43.263 Türk nüfusuna karşı on iki bin kadar da kürt vardır, demişti. Kürt tasnifinin içine koyduğu insanlar dillerinin yarısından fazlasında Türkçe bulunan ve asılları Türk olan Zazalar, dağ Türkleriydi. Geriye doğru gittikçe, gözlerimiz nurlanıyor, Dersim'in hakiki yüzü apaçık meydana çıkıyor, yabancı müdekkiklerin Türklük hakkında gösterdikleri anenevi kıskançlığa rağmen eriştiğimiz bu neticeler fevkalade enteresanlaşıyor".[201] Uluğ'un konuya yaklaşımı içerdiği zenofobi açısından da ilginçtir. Nitekim Uluğ, Türk nüfusunun oranını neredeyse bir "yabancı" komplosuna bağlar.

Kürtlük iddiasına duyulan öfke, 1936 tarihli Pülümür Kazası Genel Durum Raporu'nda da görülür: "Irk itibariyle bütün kaza halkı bila istisna Türktürler. Şimdiye kadar gerek dışarıdan ve gerek içerden yapılan menfi propagandaların neticesi olarak birçok kimseler tarafından KÜRT? namı altında *tarihsiz ve lisansız bir menşee* bağlanan bu yüce Türk topraklarının sakinleri öyle derin tarihi bilgilere ve derin araştırmalara lüzum kalmadan dilleri, ananaleri ve adetlerile Türklüklerini her vakit açıklamaktadırlar. (...) Dil itibariyle tetkik edilecek olursa, her dağın hatta her yerin buraların Türk olduğunu haykırdığı görülecektir".[202] Raporun

200. *Dersim, Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, Kaynak Yayınları, 2010, s. 75.

201. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 70.

202. Yazarı belli değil, "Pülümür Kazası Genel Durum Raporu" Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 2-3. Vurgular bana ait.

ilginç bir özelliği, bölgenin Kürtlüğünü açıklamada ve gerekçelendirmekte başvurulan "yaratıcı" teorilerdir. Buna göre Kürtlük, aslen Türk olan Kürtlerin, mezhep farklılaşması nedeniyle, kendilerini ötekilerden ayırt etmek için uydurdukları bir kimliktir. "Karda çıkan kart kurt sesleri" teorisinden sonra, Türk'ün tersten okunuşu olarak Kürt teorisi de ayrıca dikkat çekicidir: "(...) aynı lisanı konuştukları halde Sünni kalan kendi Türk kardeşlerini de nefretle anan ve onlara Yezitler diye hitap eden bu Alevi Türkler, Türk kelimesini tersine okuyarak ve söyleyerek kendilerine Kürt adını vermişler ve bu cihetle Türk kardeşlerinden ismen ayrılmışlardır. Kürt diye bir milletin, bir lisanın bir edebiyatın ve nihayet bir tarihin mevcut olmayışı, bunların yine Türklerden ismen ayrılmış Türklerden başka bir şey olmadığındandır".[203]

Dersim olayları sonucunda açılan mahkemede sunulan iddianamede de bölgenin Türklüğü defalarca vurgulanır. "Saniyen [ikinci], Tunçeli teb'an mücrim [doğuştan suçlu] yaratılmış bir insan değildir. Mensup olduğu Türk ırkının mümtaz avsafını [üstün niteliğini] haiz kanaatkâr, mütehammil [sabırlı], cesur, atıcı, binici, misafirperver bir insandır" sözleriyle tüm olumlu nitelikler Dersimlinin Türklüğü üzerinden Türk ırkına atfedilir.[204] Yine raporlardaki eğilim iddianamede de tekrar edilir, aşiretler etnik kökenlerine göre ayrılır ve Türklükleri vurgulanır: "(...) Bugün bile kulaklarımızda tatlı akisler yapan Karakuş, Kuçukur, Kalmam (...) gibi köy ve dağ isimleriyle halk arasında en çok söylenen Gülbasan, Güneş, İnci, Durmuş (...) gibi kadın ve erkek isimleri ise bugünkü Dersim'in Türk mazisine rabıtasını [geçmişine bağlılığını] daima muhafaza ettiğini ifade etmekte ve Laçin Uşağı, Karabalı, Koç Uşağı, Bezkanlı, Alan, Balabanlı ve Keçeli Uşağı ve Çarıklı, Karabaş gibi birçok aşiretlerin hâlâ eski Türk isimleriyle yad olunması da bu kanaatı vermektedir".[205]

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yayınlanmış resmi raporların içeriği ile paralel bir biçimde, Dersimlilerin aslen Türk olduğu tezi, olayların haberleştirildiği ilk gün, gazetelerin tamamında yer bulan ortak bir temadır. Buna göre "isyan" ayrı bir millet veya devlet ülküsünden çıkmış olamaz, nitekim Dersimliler zaten ırk olarak Türktür:

203. A.g.e., s. 4.
204. Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 289.
205. Bulut, a.g.e., s. 285.

> ...Bir defa Tunceli halkı ırkan Türk olduğu için ayrı bir milliyet sevdası ile yabancı bir mefkûre taşıdıklarına ben şahsen asla yer ve ihtimal vermemekteyim. Halkı şekavetle geçinen ve babadan dededen Türk olduğunu bilen bir muhitin başka mefkûre için hali işbaa getirilmesine sebep ve kuvvet tasavvur edemiyorum.[206]
> Dersimde 50000 kadar nüfus vardır. Ahalisinin ekserisi Alevidir. Hepsi Türktür. Kürtçe konuşanlar da vardır.[207]

Türklerin neden Kürtçe konuştuğu açıklanmasa da Kürt olmadıkları sürekli vurgulanır. Bölgede Kürt olmadığı iddiası yanında, konuşulan farklı diller de "Dağ Türkçe'si" kategorisi altında değerlendirilir. Resmi raporlarda da bu ifadelere rastlanır. Örneğin 1936 yılına ait "Pülümür Kazası Genel Durum Raporu"nda, bölgede sözcüklerin sonuna getirilen "o" eki açıklanmakta, "(...) mesela karşıki tepede harman yapmakta olan bir arkadaşına havanın dumanlandığını ve yağmurun yağacağını bildirmek isteyen bir köylü bu sesi karşıki tepeye yetiştirmek için icap eden kelimelerin nihayetini "O" lafzı ile kalınlaştırarak "Hava dumano seli varano" diye bağırır. Bunun manası da hava dumanlanıyor, yağmur anlamına gelen selin varlığını bildirmektedir. (...) Demek oluyor ki bu şekle giren Türkçe adeta bir "Dağ Türkçe'si" demektir. Ve bu Türkçe'de birçok kelimelerin sonuna böyle bir "O" getirmek artık adet olmuş gibi bir şeydir"[208] denerek, "Dağ Türkçe'si"nin "bilimsel" temelleri ortaya koyulur. Yine 1936 yılında Ragıp Gümüşpala'nın kaleme aldığı "Tunceli Halkı" başlıklı raporda "Dil meselesine gelince: Bu halk Orta Asya'dan yani Horasan taraflarından Tunceli bölgesine akınları sırasında güzergâhlarına tesadüf eden Farslardan ve komşuları bulunan Zaza Türklerden kaçırdıkları kızları, çocuklarına ana etmişlerdir. Bununla beraber Orta Asya'da bazı tariklerle Selçuk Türkleri, Fars edebiyatını kullandıkları da malumdur. Bu suretle çocuklar, kısmen ana dili olan Farsça ile baba dili olan Orta Asya Türkçe'sini söylemeğe alışmışlardır. Arap edebiyatını kullanan Türkler de bu dile sonradan Kürtçe adını vermişlerdir.

206. Bahri Turgud, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937.
207. "Dersim Meselesi Nedir 2: Taş kovuklarda mağaralar içinde yaşayan insanlar" *Kurun*, 19 Haziran 1937.
208. "Pülümür Kazası Genel Durum Raporu-1936" Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 31.

Hakikatta bu dil dağlı Türk dilidir"[209] denerek Kürtçe'yle ilgili daha da "bilimsel" iddialar ortaya atılır.

Bu meselede benzer görüşler sunan bir diğer dönem eliti, gazeteci Naşit Uluğ'dur. Uluğ, Dersimlileri "Dağlı Türk" olarak niteler. Dilleri ise doğal olarak Dağ Türkçe'sidir: "Dersim'in bazı kısımlarında bir nevi dağ Türkçe'si konuşulur. Bu, bizim dilimizin jargonu gibidir. Bu, pek çoğu Türkçe, bir parçası Farsça ve Arapça bozması kelimelerden mürekkeptir. Bu dağ Türkçe'si bir dil halitası [*alaşım, birden çok öğeden oluşmuş karmaşık bir bütün*] değil, belki de bir kelime halitasıdır".[210] Uluğ, bu dilin yanlış bilindiği üzere Kürtçe ile bir alakası olmadığı konusunda okuyucularını uyarır. Buna göre bölge halkı illa ki Türk'ten farklı bir şey olacaksa, Zaza'dır, Kürt değildir. Zazalar da "Türkoloğların, etnoloğların üzerinde dikkatle duracakları Orta Asya evlatlarıdır. Bu halk, duygu ve yaşayış bakımından Anadolu Türkünden farksızdır. Uzun asırların ağırlığı altında bugün mezhebi bir inandan başka bir bilgiye varis olmıyan bu halkı aydınlatmak Türk münevverine düşen bir borçtur".[211] Uluğ tezini Zaza sözcüğünün etimolojisi ile bitirir. Buna göre Orhon Abideleri, Az adlı bir ulusu Türk camiasının bir parçası olarak kaydeder. "İptidai milletlerin tekrarlama kaidesi" uyarınca bu Az sözcüğü Az-Az'dan Zaza'ya dönmüş bir kelime olabilir. Yani Zazaların Türk olduğu söylenebilir.[212]

Basının bu konuda, resmi ideolojinin çizdiği düşünsel ve kavramsal çerçeveyi bire bir takip ettiği görülür. Nitekim Cumhuriyet'in uzun yıllar boyunca resmi anlatısının önemli bir unsurunu teşkil edecek olan "Dağ Türk'ü" kavramı, Dersim Katliamı boyunca basında bölge halkını tasvir etmek için sık sık kullanılacaktır:

> Tuncelinde başlayan ıslahat hareketi muvaffakiyetle devam etmektedir. Bu Türk muhitin giriştiği son mevzii muhalefet ve mukavemetin tamamen reisler tarafından irtikab edildiği, masum ve cahil halkın bişuur halde sürüklendiği anlaşılmıştır. Hakikati anlıyan *dağ Türkleri* yer yer

209. "Tunceli Halkı" Ragıp Gümüşpala'nın 25 Mart 1936 tarihli raporu, Tuğba Yıldırım (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 89.
210. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 54.
211. Uluğ, a.g.e, s. 54-55.
212. Uluğ, a.g.e, s. 55.

> teslim olmakta ve Cumhuriyet hükümetinin kendilerini daima tatmin etmiş olan atıfetine iltica etmektedirler.[213]
> ...Dersim dağlarında yaşayan halkın diline dikkat edilirse, kelimelerinin çoğu Türkçe olan bir lisan kullanırlar. Kolayca anlaşılır. Dersimli bir *dağ Türkçe'si* bulmuş, maksadını bununla ifade etmiş, bununla anlatmıştır. Bir Alman âliminin tetkikine göre, dağ halkı lisanında 8000 kelime vardır. Bunun 5000'ini bozulmamış Türkçe kelime, 3000'i Arapça, Farsça ve diğer melez dillere aittir. Kürtçe olarak bulunan kelimelerin sayısı 300'ü geçmez. Esasen bu 300 kelimenin 107'si yayla ve dağ lehçelerine aittir. Asılları Türk, Tatar ve Çerkes lisanlarından alınmıştır.[214]

Bu ifadelere, dil ve kültür hakkındaki tüm bahislerde rastlamak mümkündür. Dersim'in Türklüğünü kanıtlamada öne çıkarılan bir diğer tema, bölgenin Kürtlükle alakası olmadığı konusundaki ısrardır. General Alpdoğan'ın bu konudaki mesajı kesindir:

> Tunceli ahalisinden bir takımın Kürd olduğuna dair ortada bir söz vardır. Bu söz yanlıştır. *Tuncelinde Kürd yoktur*. Bu ahalinin aslı vaktiyle Horasandan gelmiş olan Türk kabileleridir. Buradaki kabilelerin isimlerine dikkat edilirse hepsinin Türk olduğu derhal anlaşılır... Ahalinin tarikatta okudukları nefesler, ilahiler kâmilen Türkçe'dir. Yalnız Selçukiler devrinde devletin resmi dili Farsi olduğu için bunların arasına Farsça karışmış ve Türkçe ile birleşerek bozuk bir dil hâsıl olmuştur ki buna Kürdçe denilmektedir. *Hakikatte bu dil dağ Türkçe'sidir. Kürd ve Kürdçe yoktur*. Tunceli ahalisi kanca Türk olduğu gibi dilleri de Türkçe'dir.[215]

General Alpdoğan'ın "ana anlatı"yı belirlemesi sonrası, gazetelerdeki temel yönelim, bu savı tekrar etmek olur. Buna göre Dersimliler, saltanat devrindeki yanlış idare neticesinde Kürtleşmişlerdir, Hamidiye alaylarına verilen tavizler, Kürtlük hareketini bir kat daha kuvvetlendirmiştir. Öyle ki Dersimlilerin kimliklerine dair oran bile verilmektedir. Buna göre "Türk Dersim, bugün dil itibarıyla yüzde 70, his itibarıyla yüzde 20 Kürtleşmiştir. Fakat Türk dili hiçbir tarafta kaybolmamıştır. Yapılacak esaslı ıslahat bu kuvvetli dağ insanlarını az zamanda Türklüğe kazandırabilir".[216]

---

213. *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1937.
214. Latif Erenel, "Boşa Çıkan 108 Seferden Sonra Dersim" *Tan*, 11 Ağustos 1937. Burada, yukarıdaki görüşlerden farklı olarak ayrı bir dil olarak "Kürtçe"nin varlığının kabul edildiği görülür.
215. "Dersim Meselesi Nedir 3: Kürtçe denilen şey, bozulmuş Farsça ile karışmış Türkçe'dir!" *Kurun*, 20 Haziran 1937.
216. "6300 kilometre murabbalı bir yurt parçası Dersim" *Tan*, 15 Haziran 1937.

Dönem gazeteciliğinin resmi ideoloji ile kurduğu dirsek teması, gazetelerdeki doğrudan alıntılarda kendini gösterir. Nitekim bu ifadeler Jandarma Genel Komutanlığı raporlarının aynıdır: "1890-91'de Hamidiye Teşkilatı ile Kürtlere verilen imtiyazlar Dersimi bu istikamette kuvvetlendirmeğe sevketmiş, Meşrutiyet bu hareketi ağırlaştırmış ve fakat Cumhuriyet dili ile %70'i hissi ile %20'si Kürtleşmiş bir Dersimle karşılaşmıştır".[217]

Dersim'in Kürt olarak gösterilmesine duyulan kızgınlık, Osmanlı dönemine kadar götürülür. Buna göre saltanat, Türk'ü Türk'e düşman etmiş, Türklüğü ihmal etmiştir. Bu alıntı aslında, Cumhuriyet'in ana anlatısının güncel metinlere ve toplumsal düşünceye sızış biçimini göstermesi açısından ilginçtir:

> ...haşin bir tabiatın kucağında ne kadar zavallı ve sonra onların birer öz Türk evladı olduklarını ve Türk yurdunun çerçevesi içinde Türke düşman, Türkten, Türklükten uzak bırakıldıklarını görmek gözleri yaşartacak kadar hazin ve elemlidir. Saltanatın yalnız Türklüğü ihmalle kalmadığını, Türkü Türke düşman ettiğini anlamak için Dersimin küçük bir köyüne uğramak kâfi. Bundan yirmi sene önce Jin adında bir mecmua çıkardı. "Hayat" manasında olan bu mecmua, Türkleri Kürt gösterirdi. Mecmuayı çıkaranların İstanbulda bir de cemiyetleri vardı. "Kürdistan ve Kürtlüğün yarınki selamet yolları" diye yazılar yazılırdı. Bu da kâfi gelmiyor gibi Türklük tezyif edilirdi.[218]

Dersimlilerin Türklüğüne dair ileriki yıllarda ortaya çıkacak ulusalcı tezlerin nüvesi olan bir diğer "mit" erken dönemde filizlenmiş gözükmektedir. Buna göre öz Türk olan Aleviler, dinin de liberal yorumunu benimsemiş gerçek Türklerdir. Bu yönleriyle Osmanlı'ya karşı benliklerini korumuş, Türk kalabilmişlerdir:

> Dersimlilerin Kürt olmadıkları muhakkaktır... Dersimliler Aleviliğin Caferi tarikatına mensup ve İmam Cafer Sadıka bağlıdırlar. "Anadolu'nun Doğu ve Cenup doğusu" ve "araştırma ve düşüncelerim" adlarile Şarkın kültürel ve tarihi vaziyetini üzerinde esaslı iki tetkik eseri hazırlayan arkadaşım Kadri Kop bana Dersimlinin maruz kaldığı tesirleri şöyle anlattı: "-Asılları öz Türk olan Dersimliler, her Türk ülkesinde olduğu ve her Türkün gösterdiği gibi gerek din ve gerek itikatte en liberal tarafı iltizam etmişlerdir. Şamanizmin liberal hususiyetlerini ihtiva eden Alevilik bütün Türkmenleri tek akidesi olmıya başladığı vakit bugünkü Dersimlinin

217. *Dersim, Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu 1932*, Kaynak Yayınları, 2010, s. 80.

218. "Dersim'in İçyüzü 3: Vergi Nedir Bilmeyen Halk Var" *Kurun*, 19 Temmuz 1937.

> dünkü cetleri de bu tarikati kabul ettiler. Bunun içindir ki, Sünni Osmanlılarla aralarında içtimai ve dini bir mücadele başladı"...
> Bugün bile Kürt kelimesi Kürt denilen halk tarafından meçhul kalmıştır. En kesif zümresi, kendilerine kırmanj, zazalar da soran diyorlar... Zazalar kırmanjlara kirdasi, Siverekte de Zazalara lolo diyorlar. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Dersimlinin Kürtle bir alakası yoktur.[219]

Alevilik ve Türklük arasında kurulan bu bağ, resmi raporlarda da karşımıza çıkar. Örneğin Jandarma Umum Kumandanlığı raporunda "Dersim halkı içine daha fazla nüfuz edilir ve bunların kendi dilleri ile hatıraları yoklanır ve haritacıların tamamıyla tespit edemedikleri dağ, dere, tepe isimleri birer birer anlaşılırsa, Dersimin ilk sakinlerinin de tamamen Türk nesline mensup olduğu anlaşılır. Esasen Dersimin ilk sekenesi Türk nesline mensup olmasa idi Ahmed Yesevi evlatlarının bu mıntıkaya nüfuz etmeleri imkânı var mı idi"[220] sözleri ile bu bağ ima edilir.

Dersim'in Türk kabul edilmesi, dönemin zihniyet haritasının parçalarından "öjeni"yi (*ırk hıfzısıhhası*) çağrıştıran yananlamlar içermesi bakımından da önemlidir. Gürbüz ve sağlıklı bir ırk yaratılmasını hedefleyen, bu uğurda "zayıf ve güçsüz"leri elimine edici politaları destekleyen ve ulusun potansiyel asker olarak görülmesini içeren öjeni düşüncesi, sosyal Darwinizmin güçlü olanın ayakta kaldığı varsayımından ve ırklar hiyerarşisinde üstte olma fikrinden izler taşır. Öjenik uygulamalar, erken dönemde çıkarılan kanunlarla desteklenmiştir.[221] Dersimlinin fiziksel gücünün, Türklüğüne atıfla açıklanması ve bu güçten yararlanmanın

---

219. Latif Erenel, "Kırmanjlar: Bunların Kürtlük denilen şeyle hiç alakaları yoktur" 5 Ağustos 1937, Tan.
Dersim'in etnik kimliğinin 1940'ların sonlarında dahi hâlâ gündemde olduğu ve bölgenin Türk olduğuna dair savların devam ettiği görülür. 1948 yılında Varto'nun Kasman Köyü'nden olduğu kitabın kapağında belirtilen M. Şerif Fırat tarafından yayımlanmış *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* başlıklı kitapta, 1930'ların tezleri tekrarlanır ve kitap, "Yakın Çağda Kürt adını alan Dağlı Türklerimiz" bölümü ile başlar. Bkz. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Şaka Matbaası, 1948. 27 Mayıs 1960 askeri yönetimi lideri Cemal Gürsel, kitabın dördüncü baskısına 1961'de yazdığı sunuşta, "Dünya üzerinde Kürt diye adlandırılabilecek müstakil hüviyetli bir ırk yoktur" der. Kenan Evren de 1980-81 yılları arasındaki söylev ve demeçlerinde "Kürtler, Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin bir koludur" diyecektir. Bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 44.
220. *Dersim, Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, Kaynak Yayınları, 2010, s. 79.
221. Bkz. Ayça Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4, Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 2002, s. 414-421.

gerekliliğinden söz edilmesi, erken dönemin düşünce çerçevesinden bir unsuru daha gözler önüne serer:

> ... Burada halk çok sıhhatli, hava, su mükemmel. Kahraman zabit ve askerler bütün bütün tunçlaşmış. Yerlilerden *hastalık daima uzak kaçıyor.* Bunlardan *ileride dağ fırkaları, livaları teşkil edildiği takdirde* güvenilir cüzütamlara malik olunur. Bilhassa *Türk oldukları için.*[222]
> Atılan beyannamelerle halka daima en doğru, en muvaffak olan öğütler verilmiş ve hükümet kuvvetlerine karşı koymanın doğuracağı elim akıbetler ve çoluk çocuk zayiatı hakkında çok doğru telkinatta bulunularak ve her fırsat ve vesileden istifade ederek *sağlam ve sıhhatli bu Türk unsurun* cehalete kurban olmalarına azami derecede ihtimam edilmiş ve filhakika muvaffak olunmuştur.[223]

Dersimlinin fiziki gücüne öjenik bir imayla yapılan atıflara dönemin resmi raporlarında da rastlanır. Örneğin 1930 Plümer Harekâtı'nı yöneten Halis Paşa'nın raporu, dönem basınının dili ile bire bir örtüşür: "(...) Bu tedbirler [*Paşa'nın Dersim için önerdiği askeri ve idari tedbirler.*] iyi tatbik edildiğinde, hükümete halen kısmi cüzisi muhasım [küçük kısmı düşman] ve kısmı azamı ise merbut [büyük kısmı bağlı] ve kısmen de müteredditbulunan dağlık bir mıntıkanın çetin ahalisi hükümetçe kazanılmış olacaktır ki; biz en kalın fanila ve kaputlarla hareketimizde üşür ve hastalanırken kuru ekmekle hareket eden ve kendi dokumaları kalın bez don ve gömlekle ayakları çorapsız, göğüsler açık kar tabakaları içinde hareket eyleyen ve dağdan dağa en yalçın yerlerde seken, koşan bu adamlar yarının harbinde en kıymetli bir unsur olacağı da müstağni arz ve izahtır [açıklaması bile gereksizdir]".[224]

Dersim'in Türklüğü üzerine üretilen fikirler, resmi tarih inşasının önemli bir parçası olan Türk Tarih Tezi'nden de etkilenmişe benzer. 1930 yılında basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabı ile gündeme gelen ve daha sonra Tarih Kongreleri ile geliştirilen Tarih Tezi, Türkleri Anadolu'nun otokton halkı sayar ve Hititler gibi eski Anadolu kavimlerinin mirasçısı ilan eder.[225] Basının 1937-38

222. *Cumhuriyet,* 4 Temmuz 1937.
223. *Cumhuriyet,* 22 Haziran 1937.
224. Faik Bulut, *Dersim Raporları,* Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 264.
225. *Türk Tarihinin Ana Hatları,* Devlet Matbaası, 1931 ve *Birinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Zabıtları, Konferanslar, Münakaşalar,* Maarif Vekâleti, 1932 ve *İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler,* Maarif Vekâleti, 1943 ve Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih,* İletişim Yayınları, 2003.

harekâtında Dersim meselesiyle ilgili geliştirdiği söylemin, Cumhuriyet elitinin 1930'lu yılların başında resmi raporlarda vurguladığı temalarla doğrudan örtüşmesi ilginçtir. Bu çakışmanın ana ekseni, Tarih Tezi'nin verilerinin, Dersimlinin Türklüğünü izahta ortaya çıkmasıdır. Dönem anlatılarının, Dersim'in kimliği konusundaki paralelliği, resmi tarih inşasının, kimlik mühendisliği çabalarının işlevsel bir parçası olduğunu gösterir. Ulus inşa perspektifine aykırı tüm kimlikler, "büyük anlatı" içinde soğrulur ve resmi tarih, toplumu inşa etmede kapsayıcı bir çatı işlevi görür. Bu söylem, Türkler (Türkiye sınırlarında yaşayan herkes) ve Dersimlileri ortak bir atada –Hititlerde– birleştirir: "(...) Tarihe atfı nazar edersek Anadolu'nun en eski sakinleri Hititler olduğuna nazaran bunların Garba akın ederken Dersim Vadi ve yaylalarından geçtiklerini ve belki de tortu bırakarak Garba ilerlediklerini kabul etmek lazım gelir".[226] Yine dönemin tanınmış ve Dersim'le bir hayli ilgilenmiş gazetecilerinden Naşit Hakkı Uluğ'un *Tunceli Medeniyete Açılıyor* başlıklı kitabında, resmi tarih söylemine paralel bir biçimde Dersimliler, Hititler (Etiler) üzerinden "Türkik" geçmişe bağlanır: "Fırat ile Murad'ın çerçevelediği bu topraklar, bir zaman sonra kısmen Eti İmparatorluğunun sınırları içine girmiş bulunuyor. Dersim'in muhiti ile birlikte mütalaa ettiğimiz zaman buranın en eski sekenesinin, beşiği Orta Asya'da sallanan büyük Türk varlığından Etiler olduğunu görüyoruz. Esasen bütün brakisefaller, dağ senekesi Alpinlerdir. Bunlar Orta Asya'dan sonra Önasya'yi ve tahsisen Anadolu'yu ikinci yurt ittihaz etmişlerdir. Tarihi devirden sonra ilim bunlara Eti demektedir".[227] Bu sözler ile Tarih Kongreleri (1932 ve 1937) ve Türk Tarih Tezi aracılığıyla uzun bir geçmiş bahşedilmeye çalışılan Türk kimliği için ortaya konulan –aslında bilimsel varsayımlar olması gereken ancak dönemin elitleri tarafından birer "gerçek" ve "olgu" olarak kabul edilen– önermeler teyit edilir. Aynı resmi tezler, Dersim üzerinden dönem basınında da tekrar edilir:

> ...Tuncelinin 110bine baliğ olan nüfusu tamamen Türktür, Türkü seven insanlardır. Asırların bıraktığı yanlış kanaatler ve terbiyeler, bu sevgiyi izhara imkân vermemiştir. Bir taraftan arazinin mümanaatı yüzünden

226. *Dersim, Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, Kaynak Yayınları, 2010, s. 62.
227. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 16.

ağaçların kovuklarında, derelerde yaşayan bu insanlar eski zihniyetler sebebile mesela İslamiyet, hristiyanlık, Şiilik, Sünnilik, şu bu tarikatın zihniyetleri ile kanlarındaki sevgiyi gösterememişlerdir. Bugün silah atanlar aslen ve neslen Türktürler. Tarih bunların Türklüklerinde ısrar ediyor. Tuncelinin muhtelif yerlerinde bulunan eserler, diğer Anadolu şehirlerindeki eserlerin aynıdır. Tarih, Hititleri Fıratın şarkına geçirmiyor. Son tetkikler, bu muhitte Hititlerin yaşadığını ve eserler meydana getirdiğini ortaya koymuştur.[228]

Dersim'in Hititlerden bugüne "Türk" bir coğrafya olarak tescili, "Hitit=Türk=medeniyet" formülünün, "Dersimli=Hitit=Türk=medeniyet" şeklinde, yeniden ifade edilmesine dönüşür. Dersim'in "Tunceli" adıyla medeniyet merkezi haline getirilmesi, bölgenin geçmişine ve Türklüğüne yaraşır bir gelişme olarak kurgulanır:

...İstikbalde Tunceli vilayetine merkez olması muhtemel Mameki kazasının kurulacağı yer tesbit edildi. Tensib edilen yerde yapılan hafriyata ve Kumandan Abdullah Alpdoğanın bu hafriyat üzerinde verdiği tafsilata göre buralarda Hitit medeniyetine aid bazı taşlar meydana çıkarılmıştır. Bu mevzuda sözüne devam eden Alpdoğan: "-Başbakanım" dedi, "Bu Hitit devrini gösteren yere kazayı kuracağız ve burasını Tunceli'nin medeniyet merkezi yapacağız. Tuncelindeki Türk medeniyetine makar olacak [*merkez, karargâh, payitaht*] Mameki Munzur suyu ile Harçik sularının iltisak noktasına yakın bir yerde kâin olup tabii ormanlarla mahsur ve Allahın bahçeleri içine kurulacak bir Türk diyarı olacaktır.[229]

Dersim'in Türklüğünü kanıtlamanın bir diğer yöntemi, bölge halkı içinde kendini Türk olarak tanımlayan kimi Dersimlilerin görüşlerini, tüm Dersim'e teşmil etmektir.[230] Buna göre, Dersimliler Horasanlı olduklarını kabul etmektedir. Horasan ise Türk'tür.

228. General Alpdoğan'ın nutku, *Kurun*, 2 Temmuz 1937.
229. Bahri Turgud, "Tuncelinin yeni merkezi" *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937.
230. Türk kaynakları, Dersim'in tamamen Kürt, Kürt kaynakları ise Türkleştirilmiş olarak gösterilmesinden yakınır. Bölgede kendini Türk olarak tanımlayanlar olabileceği gibi, çoğunluğun kendini Kürt/Zaza/Alevi/Kızılbaş olarak tanımladığı söylenebilir. Devlet raporlarında, nüfus verilerinin nasıl çarpıtıldığını örneklerle görmüştük. Bu manüplasyona benzer biçimde, Nuri Dersimi de, kitabında coğrafyanın tamamını Kürt gösterir. Bkz. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Basım Yayım, 2004. Türkler, bölgedeki Kürtlerin asimile edilmiş Türkler olduğunu söylerken, Kürtler de bölgedeki Türklerin Kürtlüklerini unutmuş Kürtler olduklarını belirtir. Kimliğin subjektifliği göz önüne alındığında, bölgenin kendini ağırlıkla Zaza-Alevi olarak tanımladığı söylenebilir. Demografik bilgiler için Bkz. G. Fırat, "Dersim'de Etnik Kimlik" Şükrü Aslan (Der), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, İletişim Yayınları, 2010.

"Tunceli'nin Türklüğü Orta Asyanın ve Anadolunun Türklüğü Kadar Eskidir" başlıklı makalede, bu durum şöyle anlatılır:

> ...Tunceli teşkilatının vücuda getirildiği Dersim sahası aslen ve neslen öz bir Türk diyarıdır. Köy, dağ, dere, su ve aşiret isimleri, mezar taşları ve şurada burada göze çarpan Türk eserleri, ırk ve adetleri, lisan kökleri hep bu mıntıkanın Türklüğünü herkese haykıran birer bariz hakikatlerdir. Bugün Tuncelinde yaşayan Seyid adını takınan kimselerin hepsi menşelerinin Horasandan gelme olduklarını söylemekte müttehittirler.... Bunlar Sümerlerle akrabadırlar. Aynı dili konuşuyorlar, aynı kültürü yaşatırlar.[231]

Dersimlilerin Horasan Türklerine bağlanarak Türklüklerinin açıklanması resmi raporlarda da rastlanan bir söylemdir. Tarih Tezi'nin verilerinin tekrarına dayanan bu yaklaşım, yöre halkının Türklüğünü dayandırdığı bir mit olarak aktarılır: "Bugün Pülümür kazası dahilinde her hangi bir vatandaşa menşei hakkında bir soru sorulacak olursa o hiç şüphe etmeden Horasan'dan geldiğini söyler. Gerek totemleri ve gerekse yatırları hakkında bildikleri hurafe ve masalların da menşei daima Horasan'a bağlıdır".[232] Yine dönemin Dersim'e bir hayli ilgili gazetecisi Naşit Hakkı Uluğ da kitabında Dersimlilerin kendilerini "Horasan'dan gelme Türkmenler" olarak kabul ettiğini söyler ve muhtelif sözcüklerin etimolojisi üzerinden bölgenin Türklüğünü kanıtlamaya çalışır. Buna göre yöre halkı tarafından kutsal kabul edilen Dojikbaba, Türkçe "Tacik" kelimesinin bozulmasından ortaya çıkmıştır. Tacik sözcüğü Türklerin Orta Asya'da Müslümanlığı kabulü esnasında İslamiyeti kabul etmiş olanlara, eski dinlerini muhafaza edenler tarafından verilen isimdir. Dersimlilerin soyundan geldiklerine inanılan Harzemşah'ın Müslümanlığı ilk kabul edenlerden olduğu düşünüldüğünde, Uluğ'a göre taşlar da yerine oturur. Dojikbaba aslında "Tacik" babadır.[233] Uluğ epistemolojik tahlillerinde "kureyşan" "koresin" gibi aşiret adlarının da aslında "horasan"

231. Ömer Kemal Ağar, "Tuncelinin Türklüğü Orta Asyanın ve Anadolunun Türklüğü kadar eskidir" *Kurun*, 20 Eylül 1937. Bu yazıda Hititlerden başka, Dersimlilerin Sümerlerle de akraba yapılması ilgi çekicidir. Sümerler, Tarih Tezi verilerinde de Hititlerle birlikte Türklerin atası olarak gösterilir.

232. "Pülümür Kazası Genel Durum Raporu (1936)" *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 2.

233. Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 42.

sözcüğünün bozulmasından kaynaklandığını iddia ederek tezini güçlendirmeye çalışır.[234] Bu verileri Uluğ, *Derebeyi ve Dersim* başlıklı başka bir kitabında da tekrarlar. Uluğ'a göre Dersimliler özbeöz Horasan Türk'üdür:

> Hakikatin hüküm sürdüğü asırdayız. Muhammed Arap'tır. Dersimli, Horasan'ın öz Türk'üdür. Bütün teşkilatları, adetleri, din deyip inandığı her şey, yaşayışındaki hususiyetler hep Orta Asya'nındır. Seyit de oradan sürüklenip gelenlerin torunudur. Oluşumu Turanlıdır. Bir Arap'ı dağa atsanız ne kendisi ne de sülalesi yaşar.[235]

Bu açıklama şemasının 1940'larda dahi varlığını sürdürdüğü görülür. Nitekim 1943 tarihli Nazımiye Genel Durum Raporu'nda "Nazımiye sakinlerinin umumiyetle boyları uzun, saçları siyah ve düz, burunları doğru, elmacık kemikleri çıkık, çene yuvarlak ve doğru, gözleri siyah ve badem biçimindedir. Renkleri beyazdır. Kafatasları geniş olup, brakisefaldirler. Sert tabiatlı ve inatçıdırlar. Orta Asya'da coğrafi şartların değişmesile dünyanın her tarafına dağılan Türk kollarından bir kısım olduklarına hiç şüphe yoktur. Bunların Horasan Türklerinden oldukları da Ahmet Yesevi'ye mensup olup Celalettin Horsenşahi Türklüklerine en büyük delildir"[236] denmekte ve Tarih Tezi'nin ana argümanları tekrarlanmaktadır.

Dersim hakkında "herkesin bildiği" gerçekleri, satır aralarında ve bazı dil sürçmelerinde bulmak mümkündür. Örneğin Sabiha Gökçen, kendisiyle yapılan bir söyleşide, bölgeyi Türk göstermek üzere girişilmiş onca çabaya karşın, "isyan"ın bir "Kürt isyanı" olduğunu teslim ederek şunları söyler:

> En müşkül uçuşunuz hangi uçuşunuzdur?
> Geçen sene *Kürtlerin isyanı* esnasında Dersim dağlarında yaptığım uçuş, en müşkül uçuşum olmuştur. Hayatımın en müşkül anı şüphesiz bu anlar idi. Bundan başka büyük zorluklar ile karşılaşmış değilim. Hayatımın en müşkül anları bunlar olmuştur. Bütün bir ay içinde asi köyleri üstünde uçtum ve bombalar attım. Gün oldu 50 metre irtifadan uçtum ve asilere mitralyöz ateşi açtım.[237]

234. Uluğ, a.g.e., s. 49.
235. Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 2011, s. 30.
236. "Nazımiye Genel Durum Raporu (1943)" *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan (Der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 292.
237. *Kurun*, 19 Haziran 1938.

Dersim'in Türklüğü konusundaki ısrar sürse de, bölgeye yapılan harekâtlarda azalma olmaz. Hatta askeri harekâtlar, Türk'ün gücünü göstermenin bir vesilesi sayılır. Bu heyecan Türk etnisitesini yücelten bir etnosentrizme karşılık gelir:

> Kahraman bir Türk çavuşu tek başına koca bir dağı zaptetti. Harekât sahasına giden muhabirimizin müşahadeleri.
> ...Kutu deresinin muhtelif kolları da cehaleti ve geriliği ezmek için yaratılmış olan kahramanların topuğu altındadır. Haber alındığına göre sergerdelerden biri: "- bu ne biçim iş, bunlar cin mi peri mi? *Yer gök bu bozkurtlarla dolu.*" Demiş. Çelik miğferli kıtaata da: "- Onları kurşun delmiyor, hiç onlara gözükmemeli". Bir çavuşumuzun şeameti ise ayrı bir tarihtir.[238]

Türk etnik kimliği için önemli sembollerden –bozkurt– birinin kullanılması ve bunun Dersimliye söyletilmesi, gücün Öteki tarafından teyidini içerdiği gibi, koca bir dağın tek bir kişi tarafından zaptedilmesi ise, etnik grubun yüceltilmesinde seciye olarak belirtilen niteliklerin ön plana çıkarılmasına işaret eder. Bu seciye özelliklerine göre "her Türk asker doğar" ve fiziksel güç, Türk'ün temel hasletlerindendir. İç grubun yüceltilip, dış grubun ötekileştirilmesine dayanan kimlik inşasının bu biçimi aslında kabaca toplumsal özgüveni artırma saikına dayanır. Olumlu tüm niteliklerin iç gruba atfedildiği bu süreç, kimi zaman özcülük ya da biyolojik ırkçılık görünümü dahi alabilir. Sabiha Gökçen'in başarılarının "damarlarındaki Türk kanı" ile açıklanması, bunu gösterir:

> ...Dün Bayan Sabiha Gökçen'in Balkan turnesinden dönüşünü beklerken, onun Dersimde *ancak damarlarında Türk kanı taşıyanların gösterebileceği* yüksek cesaretin hazzını bir defa daha duydum ve kelimelerin bazen ne kadar hakikati ifadeden aciz olduğunu düşündüm.[239]

238. "Kahraman bir Türk çavuşu tek başına koca bir dağı zapt etti" *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1937.
239. Niyazi Ahmet, "Sabiha Gökçen gelirken..." *Kurun*, 19 Haziran 1938.

Sonuç

Cumhuriyeti bir rejim ve yönetim felsefesi olarak çevre'den deneyimleyen, dolayısıyla onu bir hayli yerelleştirmiş bir tarihe sahibiz. Bu sürecin tamamında, modernleşme, ulus-devlet, cumhuriyet, inkılap vb kavramların çoğunun melezleştiği, birbirini etkisizleştirdiği, birbirinin içine geçerek uygulanamaz hale geldiği çok katmanlı bir yapıdan söz edilebilir ve bu yapı, geçmişten bugüne, derin bir iç-şarkiyatçılık duygusundan beslenir. İstenilen düzey ve hızda modernleşemeyen toplum, "medeni" politik elitlerin Doğu'su haline gelir. Toplumsal iyi'yi zaten bilen seçkinler, cahil halka medeniyet götürmek durumundadır, üstelik hızla. "Temas noktaları"nda erken modernleşen seçkinlerin, derin bir geç kalmışlık ve panik duygusu ile "projelendirdikleri" bu dönüşümün, kitleler üzerinde çoğunlukla zor politikalarına dönüştüğü söylenebilir.

"Doğu'nun Doğu'su" hem fiziksel hem sembolik bir imgeleme denk gelir. Bir yanda gerçek anlamıyla, modernleşmenin sadece bir alt projesi olan ulus-devletleşmeye ayak direyen, fiziksel bir "Doğu" vardır; diğer yanda yaşam tarzında direten herkes, geri kalmışlığı, cehaleti ve iptidailiği ile bu hayali sınırlar içine girmeye adaydır. Dolayısıyla, kolektif bir bilinç ve duygu yarılması, gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelir. Erken modernleşen elitler ve toplum kesimleri arasındaki ittifak artarken, "ötekiler" üzerindeki baskı çoğalır. Kamusal ve özel alanı ilgilendiren hemen her düzenleme, etki-tepki savaşı halini alır.

Erken Cumhuriyet dönemi, bu kırılgan kamusal düzenin, kendini en çok hissettirdiği süreçtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü, canlı biçimde tarihsel hafızalarında taşıyan siyasal elitler

için, modernleşme çabaları, sosyal Darwinist bir yaşamda kalma mücadelesidir. Bu yönüyle "medeniyet götürme" söylemi, toplumu tedavi etmekle neredeyse eşdeğerdir, muhtemelen samimidir de. Ancak sonuç, kendilerine rağmen modernleştirilen, bunun için öldürülen, sürgüne gönderilen, yaşam tarzı hiçe sayılan kitleler olur. Bu kitlelerin başında Kürtler gelir.

Devlet ve toplum arasındaki anlaşmazlıklar derinleştikçe, Devlet'in kendini topluma anlatmasında temel görev basına verilir. Ne de olsa gazeteci, "tarihin ilk taslağını yazan"dır. Gazete, güncel sorunları tasvir edip, kitleleri yönlendirdiği kadar, geleceğe bırakılan belge olma özelliği gösterir aynı zamanda. Sorunların tanımı, tarifi ve muhataplarını kendisi belirleyen Devlet, basından genellikle bu tarifi kitleselleştirmek üzere yararlanır. Özellikle "kriz" olarak tanımlanan meseleler etrafında "çelikten bir kale olma" vasfı, sadece erken Cumhuriyet elitine özgü bir beklenti olmaktan uzaktır. Geçmişten günümüze Devlet, çoğu zaman "milli birlik ve bütünlük" söylemi altında, kendi çizdiği çerçeve içinde bir habercilik pratiğini yeğler. Erken ve geç dönem Cumhuriyet yönetimlerinin basınla kurduğu ilişki, bu yönüyle, rıza-cebir geriliminde, güdümlü bir ilişkidir. Gazeteciler sansür ve otosansür döngüsü içinde, kimi zaman devlet söylemini içselleştirerek, kimi zamansa bu söyleme maruz kalarak habercilik yaparlar. Kürt sorunu, bu kısır döngünün en çok hissedildiği alanlardan biridir ve haberciler için her zaman mayınlı bir tarla olmuştur. Vatan haini ilan edilme/hedef gösterilme/kriminalize edilme ve öldürülme skalasında gidip gelen birçok baskıyı göğüslemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Kürt hakları üzerine gazetecilik yapmak, bağımsız bir gazetecilik pratiğinin de turnusol kâğıdıdır.

Kürt sorunu, Cumhuriyet tarihinin insan hakları ihlallerine dayalı, en önemli ve uzun meselesi olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Türkiye basınının habercilik "sicili"ne dair tarihsel envanter, bu sorunun temsili ile doğrudan ilintilidir. Devlet söylemi ile geliştirilen mesafe, konuyu haberleştirme biçimini etkiler. Örneğin erken dönemde, politik elitlerin baskı ve yönlendirmesi altındaki basının, Kürtleri sunma biçimi, devletin Kürtleri görme ve tanımlama tarzı ile doğrudan örtüşür. Diğer bir deyişle, "Kürt temsili" Devlet'in tanımladığı sınırlar (kırmızı çizgiler diye de okunabilir) içinde yeniden tasarlanır ve topluma sunulur. Resmi raporlar ve haber dili arasındaki paralellik, bu varsayımı doğrular. Dolayısıy-

la basının, Devlet'in resmi tezlerini dolaşıma soktuğu söylenebilir. Çok partili hayata geçiş ile birlikte, bu "topyekûn" görüntünün kısmen de olsa dışına çıkılır; ancak genelgeçer olan, "milli birlik ve bütünlük" söylemi altında farklı sesleri marjinalleştirme, devletin belirlediği tezleri topluma sunmak için tek yanlı bir kanal işlevi görme ve toplumun haber alma hakkını, dezenformatik bir manipülasyon aygıtına dönüşerek yok saymaktır.

Cumhuriyet'in erken döneminde, Kürt meselesi gibi önemli bir konuda basının yaklaşımını görmek, Cumhuriyet elitinin konuya bakışını görmekle eşdeğerdir. Bu eşdeğerliğin iki yönü bulunur: öncelikle gazetecilerin çoğu, aynı zamanda politik elit yani mebustur ve ikinci olarak da istenmeyen yayınlar anında durdurulur. Dolayısıyla, basın hem manipülasyon hem sansür ve otosansür aracılığıyla denetim altındadır. Cumhuriyet'in "yumuşak karnı" olarak tasvir edebileceğimiz "Kürt meselesi"nin basındaki ele alınışının, bu yönüyle, "resmi" bir temsile karşılık geldiği söylenebilir.

Erken dönemden günümüze, basının Kürt meselesine bakışı, süreklilik gösteren birçok tema içerir. Kürtlere yönelen iç-şarkiyatçı tutum, ayaklanmaları iç ve dış düşmanların Türkiye'yi zayıflatmak için ortaya çıkardığı bir "komplo" olarak görme, sorunun ha çözüldü ha çözülecek olduğuna dair dezenformasyon, olayları olduğundan küçük kapsamlı gösterme, Kürtlerin etnik temsili (Şeyh Said ve Ağrı isyanlarında "Kürt" olarak tanımlanan/tanınan bir grubun, Dersim'de ve 1980'lerde "Dağ Türkü"ne, 90'lar ve 2000'lerde "sözde-vatandaş"a dönüşmesi), basının Kürt meselesini ele alırken sözbirliği etmişçesine ortaklaştığı dil (1930'ların eşkıya ve çapulcusunun, 90'larda bölücü ve teröriste evrilmesi) ve bu temsilde dikkat çeken ırkçı ve ayrımcı üslup, geçmişten günümüze basının sicilinde parlak olmayan noktaları işaret eder. Devlet söyleminin belirlediği kırmızı çizgiler dahilinde yapılan, dezenformasyona dayalı habercilik ise, tüm bu özelliklerin temel belirleyicisidir.[1]

1. Bu sınırların sürekliliği oldukça şaşırtıcıdır. Yıllar önce son Ağrı İsyanı (Aralık 1929) başlangıcından beş ay sonra haber olabilmişti (Mayıs 1930). Dersim ise (Mart 1937) olaylardan neredeyse dört ay sonra haber oldu (Haziran 1937). 29 Aralık 2011'de insansız hava uçaklarının, "yanlış istihbarat" nedeniyle Şırnak Uludere/Roboski'de 35 yurttaşın yaşamını yitirmesine neden olduğu olayın haber olması için on iki saat beklemek gerekecekti. Sosyal medyada olay duyulmasa, muhtemelen bu süre daha da uzayacaktı. Bkz. Yıldırım Türker, "Soğuk Kan" *Radikal*, 02.01.2012. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1074265&Yazar=YILDIRIM-TURKER&Date=02.01.2012&CategoryID=97.

Ağrı İsyanı ve Dersim Katliamı'nın haberleştirilme biçimi, muhtelif süreklilik ve kopuşlarla, Kürtlerin Türkiye basınındaki temsiline dair bir prototip sunar. Kürtlerin ele alınışında, geçmişten günümüze değişmeyen en önemli unsur, Türklerin üstünlüğünü ima eden ya da açıktan ifade eden iç-şarkiyatçı bakıştır. Buna göre Kürtler geri, iptidai bir kavimdir. Türkler ise, Kürtlere medeniyet ve eşit yurttaşlık götürmek istemektedir. Bu söylem ırkçı bir dil ile yüklüdür. Ağrı'da, *"Garplılaşmış Türk'e Kürt'ün kıyamı"* olarak nitelenen isyan, Dersim'de Kürtlük içinde eriyen öz Türklere medeniyet götürmek, Türklüklerini hatırlatmak ve *"Türkiye İsviçre'sini"* yaratmak olarak tanımlanır. Bu durum, derin bir toplumsal yarılmayı da gösterir. Batı/modern fikrinin zihinlerdeki kurucu başatlığı, Türkiye'de modernleşme sürecini bir "terbiye etme" söylemine dönüştürür. Sonuç, cumhuriyet fikrinin temel siyasal ereği olan eşit yurttaşlık prensibinin, "medenileştirme" ve "Türkleştirme" amaçları için askıya alınması, hatta feda edilmesidir. Kürtlere yönelen iç-şarkiyatçı ve ırkçı tavrın tarihsel köklerini burada aramak gerekir. Bu iç-şarkiyatçı bakış, halka reva görülen türlü şiddet uygulamalarının, bölgeyi modernleştirmek ve orada yaşayan halka "eşit yurttaşlık" götürmek olarak tanımlanmasına ve meşru görülmesine neden olur. Yıllarca "iptidai" kalmış bölgeleri terbiye etmek ve modernleştirmek, Cumhuriyet'in *"uygarlaştırma misyonu"*nun gereğidir.[2] Örneğin Dersim, bu iradenin cisimleştiği bir laboratuvar işlevi görür. Dersim modernleşmeye ayak direyen, devlet otoritesi tanımayan bir yer olarak tasvir edildikçe, bölgeyi asimile ederek zorla modernleştirmek, onlara eşit yurttaşlık bahşetmek olarak meşrulaştırılır. Türkleş(tir)me (asimilasyon) ve zorunlu iskân, "yurttaşlıkta eşitlenme"nin ön şartları olarak kabul edilir. Devlet'in bölgedeki sert uygulamaları, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle" yaratma amacının eyleme dönüşmüş halidir. "Türk ülkesinin yekpareliği" dil ve kültür alanında, tam homojen bir toplum ile özdeş görülür.

2. Bu algı günümüzde de sürmektedir. Dersim meselesi yeniden tartışılmaya başlandığında, İnönü'nün torunu, CHP Ankara Milletvekili Gülsün Bilgehan şunları söylemişti: "Değerlendirmeyi tarihçilere bırakmak gerekiyor. Ama Dersim'i anlatan ve harekâtları eleştirenler bile orada bir sorun olduğunu kabul ediyorlar. Bu sorunun çözülme yöntemi bugünkü insan haklarına uymuyor ama o dönemde başka çare yokmuş zaten. Bence sonuca bakmak lazım. Sonuçta bugün Tunceli bölgesi en görgülü, en eğitimli, demokrasiye inanan insanlardan oluşuyor. Mesela sürgünlerden söz ediliyor. O sürgünlerde çok iyi yetişmiş genç kızlar var. Belki o bölgede, *ortaçağ şartlarında kalsalardı* o aileleri kuramayacaklardı". Serpil Çevikcan, "Dedem o zaman Pembe Köşk'teydi" *Milliyet*, 25 Kasım 2011. Vurgu bana ait.

Kürt meselesinin basında ele alınışının önemli bir diğer teması, ayaklanmaların Türkiye'nin iç sorunu olmaktan çok, bir "iç-dış düşmanlar koalisyonunun komplosu" olarak sunulmasıdır. Şeyh Said ve Ağrı'da öne çıkan bu algı, 80'li yıllarda PKK'nın eylemlerinin değerlendirilmesinde de devam edecektir. İran, İngiltere, Suriye, Fransa, Kürt meselesinde dahli olan dış güçler olarak, geçmişten günümüze varlıklarını sürdürürler. Devletin Kürtlerle yaşadığı sorunu, dış güçlerin kışkırtması olarak gösterme çabası, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olma söylemi ve "Sevr Sendromu" olarak nitelenen bölünme paranoyası ile örtüşür. Sorunun nedenleri ile yüzleşmede yaşanan körlük, çözüm yöntemlerini de sakatlar. Her kapının asayiş tedbirlerine açılması, şiddeti kutsayan militer "çözüm"lerin toplumun öfkesi ile meşrulaştırılması ve deneme-yanılma yöntemi ile ilerletilmeye çabalanan barış girişimleri, Kürt meselesinin algılanışında kemikleşmiş ve hâlâ çözüm bulmamış sorunlardır.

Kürtlerin "isyan eden kötü Kürt" "asimile olabilir iyi Kürt" olarak ayrılması da, Ağrı İsyanı ile başlayıp sonraki yıllarda devam eden bir haber temasıdır. Aşiretler, devletle işbirliği yapanlar ve ayaklananlar olarak gazetelerde duyurulur. Erken dönemin "milis kuvvetleri" "koruculuk sistemi"nin öncülünü teşkil eder. Kürt halkı, isyancıların din propagandası ile kandırdığı cahil bir kitle olarak görülürken, isyancılar ise dış güçler ile işbirliği içinde, kendi çıkarlarının peşinde gruplar olarak tasvir edilir. Bunların amacı, bölgedeki feodal düzeni yeniden diriltmek ve halkı sömürmektir. İsyanların temsilindeki bu dil, Cumhuriyet'in iyi olanı, isyancıların ise geri kalmış ve iptidai olanı temsil etmesini sağlar.

Erken dönem basınında dikkat çeken önemli ayrıntılardan bir diğeri, satır aralarında itiraf edilen katliamlardır. Örneğin Zilan'da derelerin lebalep ceset dolduğunun, isyancılara yardım eden halkın köylerinin yakıldığının, boşaltıldığının itiraf edilmesi, 1980'lerdeki haberlerin çoğunda rastlanmayan bir "açıklığa" işaret eder. İsyancılara yardım edenler cezalarını bulmuştur. Yine Dersim'deki askeri harekât üzerine Sabiha Gökçen'in ifadeleri, şiddet tedbirlerini tüm çıplaklığı ile gözler önüne serer. Bu tutum politik elitler ve basın tarafından, Cumhuriyet'in "şefkatte de kahırda da gücünü" göstermesi, otoritesini tesis etmesi ve kararlılığını göstermesi olarak algılanır. Devlet, asimile olabilir kitleyi "makbul yurttaş" saymakta, diğerlerini ise askeri tedbirlerle yola getirilebilecek bir "yığın" olarak görmektedir.

Kürtlerin basındaki temsilinde dikkat çeken bir diğer devamlılık, gazetecilerin kendilerini devlet ile özdeşleştirmeleri, toplum yararını değil, devlet'in bekaasını dert edinmeleri, erken dönemde "inkılap gazeteciliği" geç dönemde ise "iliştirilmiş gazetecilik" yapmalarıdır. Bu bağlamda gazeteciler, Mannheim'in kavramıyla "bürokratik seçkin" olarak, statükonun devlet lehine devamı için çalışırlar. Devlet, "gündemi kuran" en yetkin organdır. Gazeteci, onu takip eder ve bir iletim kayışı formunda, "bilgi" akışını sağlar.

Kürt isyanları süresince gazetecilerin meseleye bakışı, yönetici elit ile bire bir örtüşür. Öyle ki resmi raporlardaki kimi ifadeler, gazetelerde ya da kitaplarda doğrudan yer bulur, benzerlik çoğu zaman şaşırtıcıdır. Örneğin 1932 yılında *Derebeyi ve Dersim* kitabını yazan gazeteci Naşit Hakkı Uluğ, Dersim için bulduğu çözümü şöyle anlatır: "Dersimli, Dersim coğrafyasında bir şeydir. Dersimli o dağlardan uzaklaştı mı, Türkiye'nin her köşesinde onunla teker teker her vatandaş boy ölçüşebilir. Dersim'in önce tırnağını sökmeli, elindeki silahı almalı, başlarındaki zorbalarla, zorba olabilecekleri ovalara çekmeli ve ondan sonra görmeli, Dersim'le Kayseri'nin bir farkı kalır mı?"[3] Bu kitabın yazılmadan bir yıl evvelki raporunda Şükrü Kaya, alınmasını önerdiği tedbirleri şöyle sıralar: "Silahların toplanması, aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması".[4]

Dönem gazetecilerinin politik elitlerle zihinsel paralelliği yanında, onlarca yıldır "devlet ricali"nin kendi içinde sürdürdüğü söylem tutarlılığı da dikkat çekicidir. Ağrı İsyanı ile ilgili anılarını kaleme alan Zühtü Güven, yazdıklarını, Doğu'nun vatansever, zeki ve çalışkan insanların bölgesi olduğunu vurgulayarak bitirir. Buna göre, "bizi birbirimizden ayırmak isteyen dış güçler"dir: "Aziz Türk yurduna göz dikenlerin, bizi birbirimizden nasıl ayırmak istedikleri, şu kısa notlardan pekâlâ anlaşılmıştır zannediyorum. Fakat Türk vatanının asla bölünmez bir bütün olarak kaldığını ve kalacağını, artık düşmanlar da pekiyi anlamışlardır. İçerde ekilmek istenen fesat tohumu, yeşermeden, büyümeden koparılmış, fesatçılar derin ve ebedi hüsrana uğramışlardır".[5]

Yine Erzincan Valisi Ali Kemali, 1931 yılında yazdığı *Erzincan* adlı kitabında şöyle der: "Türk hâkimiyeti altına girdikleri gün-

3. Uluğ, a.g.e., s. 70.
4. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 269.
5. Alakom, a.g.e., s. 143.

den beri aşiretler, kâh birbirleriyle çarpışarak, kâh şekavet ederek; muhataralı [tehlikeli] ve sıkıntılı zamanlarda envaı vesile [çeşitli yol] ve bahanelerle isyan bayrağını kaldırarak; fakat hiçbir vakit müttehit [birleşik] bir kütle halinde hareket etmiyerek, milli birliği ihlal etmek, daima mefharet [övünç] destanlarıyla süslenen Türk vatanını düşmanlara çiğnettirmek ve parçalatmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat bu namerdane hareketlerinin daima akim bırakıldığını, ihanetle vatana karşı sadakat ve merbuyetin [bağlılık] musademesinde, aslan Türkün şehametle muzaffer olduğunu görmüşlerdir".[6]

Artık "anonimleşmiş" bu sözlere, yakın tarihten örnek vermeye gerek duymadım. Günümüzde Kürt sorununun basındaki temsili, tarihiyle benzer bir minvalde seyretmekte. Sorunun kimlik siyaseti bağlamı kabul edilmiş gözükse de, Kürtlerin ana taleplerini yok sayma ve marjinalize etme süreci devam ediyor. Mesele artık sadece yazılı basında değil, "medya" olarak adlandırılan ve görsel-işitsel malzemeyi de içine alan geniş bir mecrada işleniyor. Buna bir de bireylerin aktif olarak kullandığı ve doğrudan "mesaj" ürettiği "sosyal medya" eklenmiş durumda. Sıradan faşizm, banal milliyetçilik ve ırkçılık, buradaki mesajların hatırı sayılır bir bölümüne hâkim gözüküyor. Öyle ki bu temsil, yıllar içinde resmi devlet söylemi ve basın aracılığıyla "itina" ile üretilen tarihsel "Kürt" imajının, toplumda karşılığını bulduğunu düşündürür nitelikte.

6. Bulut, a.g.e., s. 162.

Kaynakça

Ağar, Ömer Kemal, "Tuncelinin Türklüğü Orta Asyanın ve Anadolunun Türklüğü kadar eskidir" *Kurun*, 20 Eylül 1937.

Ahıska, Meltem, "Occidentalism. The Historical Fantasy of the Modern" *The South Atlantic Quarterly* 102 (2/3), 2003, s. 351-380.

Ahmed, Niyazi, "Dersim'in İçyüzü 1: Vahşi ve en kurnaz insanlar arasında" *Kurun*, 8 Temmuz 1937.

— "Dersim'in İçyüzü 2: Dersimi Asi Dersim Yapan Şey Nedir?" *Kurun*, 13 Temmuz 1937.

— "Dersim'in İçyüzü 3: Vergi Nedir Bilmeyen Halk Var" *Kurun*, 19 Temmuz 1937.

— "Dersim'in İçyüzü 5: Seyitler Halkı Nasıl Soyor?" *Kurun*, 30 Temmuz 1937.

— "Pertek Kalesi" *Kurun*, 14 Ekim 1937.

— "Sabiha Gökçen gelirken..." *Kurun*, 19 Haziran 1938.

— "Seyid Rıza yakalandı, tarama harekâtı devam ediyor, haydutların zulmünden kurtulan köylüler sevinç içinde" *Kurun*, 29 Haziran 1937.

Akekmekçi, Tuba, Pervan, Muazzez (Der.), *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936–1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Akpınar, Alişan vd, "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık" Şükrü Aslan (Der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, İletişim Yayınları, 2010, s. 311-335.

Alakom, Ruhat, *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*, Avesta Yayınları, 2011.

Appaduraı, Arjun, "Putting Hierarchy in its Place" *Cultural Anthropology* 3 (1) (1988): 36-49.

Aren, Y. Mazhar, "Tunceli (Derşim) meselesinde hakikatle yüzyüze" *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937.

Asım, Mehmet, "İranlıların Mes'uliyeti" *Vakit*, 3 Temmuz 1930.

— "Ağrı hadisesi karşısında" *Vakit*, 9 Temmuz 1930.

— "Ağrı harekâtının hitamı" *Vakit*, 17 Eylül 1930.

— "Şarktaki Propagandalar" *Vakit*, 5 Temmuz 1930.

Aslan, Şükrü (Der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İletişim Yayınları, 2010.

Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, 2009.

Bar-Tal, Daniel, "Deligitimization: The extreme case of stereotyping" Bar-Tal, Grauman, Kruglanski&Stroebe (Der.), *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*, New York: Springer-Verlag, 1989, s. 169-182.

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, *Birinci Basın Kongresi*, Ankara, 1975.

Başaran İnce, Gökçen, "Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru" Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Bedirhan, Prens Süreyya, *Kürt Davası Hoybun*, Çev. Dilara Zirek, Med Yayınları, 1994.

Berktay, Ayşe (Der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Beşikçi, İsmail, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap Yayın, 1991.

Bhabba, Homi K., *The Location of Culture*, New York: Routledge, 1994.

Bilgin, Nuri, *Sosyal Psikoloji*, Ege Üniversitesi Yayınları, 2013.

Bookman, Milica Zarkovic, *The Demographic Struggle for Power: The Political Economy of Demographic Engineering in the Modern World*, Routledge, 2013.

Bora, Tanıl, "75. Yılında Cumhuriyetçiliğin Dört Cari Anlamı: Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakâr Türk Cumhuriyetçiliği" *Birikim*, Sayı: 115, 1998, s. 20-29.

Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, 1999.

Bulut, Faik, *Dersim Raporları*, 3. Baskı, Evrensel Basım Yayın, 2005; 4. Baskı, Evrensel Basım Yayın, 2011.

Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World*, Londra: Zed Books, 1993.

Çalışlar, İzzettin (Der.), *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, 2010.

Demir, Vedat, "Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburî Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler" Marmara İletişim, *MÜ İletişim Fakültesi Yayın Organı*, Sayı: 8, Ekim 1994.

Deniz, Murat, "Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007.

Dirlik, Arif, "Chinese History and the Question of Orientalism" *History and Theory* 35 (4) Theme Issue 35: Chinese Historiography in Comparative Perspective, (Aralık 1996), s. 106-113.

Durakbaşa, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu" *Tarih ve Toplum*, Sayı: 51, 1998, s. 39-43.

Edib, Namık, "Mahkeme kapısında Şeyh Saidin oğlu ile mülakat" *Vakit*, 3 Ağustos 1930.

— "Ağrıdağı haydutları" *Vakit,* 20 Ağustos 1930.

Erenel, Latif, "Elaziz Halkevinin Garip Misafirleri Hayretler İçinde" *Tan*, 1 Temmuz 1937.

— "Boşa Çıkan 108 Seferden Sonra Dersim" *Tan,* 11 Ağustos 1937.

— "Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?" *Tan,* 15 Eylül 1937.

— "Kırmanjlar: Bunların Kürtlük denilen şeyle hiç alakaları yoktur" *Tan*, 5 Ağustos 1937.

Fırat, Gülsün, "Dersim'de Etnik Kimlik" *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, Şükrü Aslan (Der), İletişim Yayınları, 2010.

Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Şaka Matbaası, 1948.

Gökçen, Sabiha ve Verel Oktay, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982.

Gürboğa, Nurşen, "Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Dersim'le İmtihanı" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 212, 2011.

Huisman, Martijn, "Orientalism and the Spectacle of the Other Japan and the Japanese in Wie is de Mol?" Master Tezi, Erasmus University Rotterdam Erasmus School of History, Culture and Communication, 2011.

Iwabuchi, Koichi, "Complicit Exoticism: Japan and its Other" *The Australian Journal of Media and Culture* 8 (2) (1994): 49-82.

Kahraman, Ahmet, *Kürt İsyanları-Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent ve Keyman, Fuat, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite" *Doğu Batı* 1 (2) (2000): 65-77.

Karaca, Emin, *Ağrı Eteklerindeki Ateş*, Alan Yayıncılık, 1991.

Koç, İ. Ceyhan, *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)*, Siyasal Kitabevi, 2006.

Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, 2003.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, 2006.

Krippendorff, Klaus, *Content Analysis, An Introduction to Its Methodology*, 2. Baskı, Sage Publications, 2004.

Lau, Lisa, "Re-orientalism: The Perpetration and Development of Orientalism by Orientals" *Modern Asian Studies* 43 (2) (2009): 571-590.

Leyens, Jacques-Philippe vd, "The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups" *Personality and Social Psychology Review* 4 (2) (2000): 186-197.

Lie, John, "Ruth Benedict's Legacy of Shame: Orientalism and Occidentalism in the Study of Japan" *Asian Journal of Social Science 29* (2) (2001): 249-261.

Makdisi, Ussama, "Ottoman Orientalism" *American Historical Review* 107 (3) 2002, s. 768-796.

Mazhar, Yusuf, "Ararat Eteklerinde" *Cumhuriyet,* 19 Temmuz 1930.

— "Ararat Eteklerinde" *Cumhuriyet,* 21 Temmuz 1930.

Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, "Gazetecilik Meslek Etiği" Ankara, 2008, http://cygm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/gazetecilik/moduller/basinda_meslek_etigi.pdf.

Nadi, Yunus, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi" *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937.

— "Maksat tenkil değil temdindir" *Cumhuriyet,* 18 Haziran 1937.

— "Şark Mes'elesi" *Cumhuriyet,* 12 Ağustos 1930.

— "Şarktaki Hadise ve İran!" *Cumhuriyet,* 13 Temmuz 1930.

— "Tarihe Gömülen Dersime Dair" *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1937.

Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Nuri Paşa, İhsan, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yayınları, 1992.

Olson, Robert, "The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930) and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism" *Die Welt des Islams* 40 (1) (2000): 67-94.

Öktem, Kerem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southeast Turkey in the nineteenth and twentieth centuries" *Nations&Nationalisms* 10 (4) (2004): 559-578.

Raif, "Şakilerin hali harap!" *Cumhuriyet,* 21 Temmuz 1930.

S.A.K, "Dersimin, Dersimlinin İçyüzü: Sarp Dağlar Arasında Dersimli Nasıl Yaşar?" *Tan*, 17 Haziran 1937.

Sabri, "İbrahim Tali B." *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930.

— "İbrahim Tali Bey Şark teftişatından memnun" *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930.

Said, Edward, *Orientalism*, New York: Vintage, 1979. [*Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, 2003].

Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, 1992.

Sebati, Abdülkerim, "Derebeylerin Elinde" *Vakit*, 28 Temmuz 1930.

Selim, Yavuz (Der.), *Taşnak-Hoybun: Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü*, İleri Yayınları, 2005.

Şimşir, Bilal, *Kürtçülük II*, Bilgi, 2009.

Timur, Taner, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, Yordam Yayınları, 2011.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdginlere Türk Basın Tarihi*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, 2003.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2. Baskı, Cem Yayınevi, 1982.

Turgud, Bahri, "Tunceli isyanının içyüzü, asiler ecnebi bir devletin müzaheretini bekliyorlarmış!" *Cumhuriyet,* 18 Haziran 1937.

— "Başvekilimizin Tuncelindeki Müşahedeleri. Eşkıya Yatağı Olan Dağlarda Tam Bir Sükûn Hüküm Sürüyor" *Cumhuriyet,* 27 Haziran 1937.

— "Kahraman bir Türk çavuşu tek başına koca bir dağı zapt etti" *Cumhuriyet,* 4 Temmuz 1937.

— "Tuncelinin yeni merkezi" *Cumhuriyet,* 27 Haziran 1937.

Türkeş, Ömer, "Küreselleşme Tahayyülleri Hiç Değişmiyor" *Birikim,* Sayı: 199, Kasım 2005.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, 2011.

Us, Asım, "Dersim Meselesi" *Kurun*, 16 Haziran 1937.

— "Büyük Taarruzun Yıldönümü ve Doğu Manevraları" *Kurun*, 26 Ağustos 1938.

Uzun, Ruhdan, "Basın Etiği Açısından Kurumsallaşma Çabaları: Basın Birliği" Nazife Güngör (Der.), *Cumhuriyet Döneminde İletişim*, Siyasal Kitabevi, 2010.

Ünder, Hasan, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu" *Birikim*, Sayı: 115, 1998, s. 60-74.

Üngör, Uğur Ümit, *The Making of Modern Turkey, Nation and State in Eastern Anatolia (1913–1950)*, Oxford University Press, 2011.

Vaes, Jeroen vd, "On the behavioural consequences of infrahumanization: The implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations" Journal of Personality and Social Psychology 87 (2004): 186-197.

Van Bruinessen, Martin, "Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical war against the Iraqi Kurds (1988)" George J. Andreopoulos (Der.), *Conceptual and Historical Dimensions of Genocide* içinde, University of Pennsylvania Press, 1994, s. 141-170.

Weber, Robert Philip, Basic Content Analysis, 2. Baskı, Sage Publications, 1990.

Yalman, Ahmet Emin, "Kemal Kuşları Geliyor!" *Tan*, 22 Haziran 1937.

Yalman, Ahmet Emin, *Gerçekleşen Rüya*, Tan Matbaası, 1938.

— "Bayan Sabiha Gökçenle Görüştük" *Tan,* 21 Ağustos 1937.

— "Dersim Meselesi Nedir 3: Kürtçe denilen şey, bozulmuş Farsça ile karışmış Türkçe'dir!" *Kurun*, 20 Haziran 1937.

— "Tarama Manevrası" *Tan,* 5 Ağustos 1938.

— *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt III*, Yenilik Basımevi, 1970.

Yavuz, M. Hakan, "Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey" *Nationalism and Ethnic Politics* 7 (3) (2001): 1-24.

Yeğen, Mesut, 'Prospective-Turks' or 'Pseudo-Citizens': Kurds in Turkey" *Middle East Journal* 63 (4) (2009): 597-615.

Yeğenoğlu, Meyda, "Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark" Keyman, Mutman, Yeğenoğlu (Der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 1999, s. 107-159.

Yıldırım Türker, "Soğuk Kan" *Radikal*, 02.01.2012, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1074265&Yazar=YILDIRIM-TURKER&Date=02.01.2012&CategoryID=97.

Yıldırım, Tuğba (Der.), *Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Yıldız, Celal, *Dersim Dile Geldi*, Su Yayınları, 2008.

Yolga, Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik (Der.), Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No: 9, 1994.

(yazarı belli değil), "Dersim Meselesi Nedir: 2, Taş Kovuklarla Mağaralar İçinde Yaşayan İnsanlar" *Kurun*, 19 Haziran 1937.

Cemaat siyasetinin içedönük, keskin sınırlarla ötekilere kapatılmış halinden ve mikro milliyetçilik tehlikesinden korunmanın yegâne çaresi, günümüzde hâlâ evrensel dayanışmayı temel alan "insan hakları" kategorisi. Toplumsal hafızamızın geçmişle hesaplaşma sürecinden sağalmış çıkabilmesinin tek yolu, kendimizin ve "öteki"nin haklarının, önce bu kategoriye ait olduğunu bilmekte yatıyor.

Kitabın yazılış amacı bu nedenle Öteki'lerin "mağdur ve kurban/asi ve isyancı" Diğerleri'nin ise "muktedir ve zalim/medeniyet götüren ve kurtarıcı" olarak sabitlendiği ve geçmişin bugünün politik tartışmalarında kullanılmak üzere araçsallaştırıldığı bir referans metni oluşturmak değil. Hatırlamak ve anlatmak, "anlama"yı içermediği sürece, geçmişle yüzleşmenin amacına ulaşması neredeyse imkânsız. Bu nedenle birlikte yaşamın yeniden tesisi, geçmişin acılarına bakmayı, dinlemeyi, anlayarak yüzleşmeyi gerektiriyor.

Susan Sontag'ın dediği gibi "Anlamak hatırlamaktan daha önemlidir, her ne kadar anlamak için mutlaka hatırlamak gerekse de".

